

**Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Средняя общеобразовательная школа №34» г. Махачкалы**

Рассмотрено и одобрено
на заседании методического
объединения

Протокол № 1 от
« 31 » 08. 2023г.

Руководитель ШМО

М.А.Расулова /

Согласовано
Заместитель
директора по УВР

П.Г.Абдулкадиева /

« 31 » 08. 2023г.

Утверждено
Директор
МБОУ «СОШ №34»

Магомедов Г.М. /

Приказ № 66-П от
«31» 08. 2023г.

**Рабочие программы
по аварскому языку и литературы
в 1-4 классах на 2023-2024 учебный год**

**Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Средняя общеобразовательная школа №34» г. Махачкалы**

Рассмотрено и одобрено
на заседании методического
объединения

Протокол № 1 от
« 31 » 08. 2023г.

Руководитель ШМО
Рас /М.А.Расулова /

Согласовано
Заместитель
директора по УВР

Абдулкадиева /П.Г.Абдулкадиева./

« 31 » 08. 2023г.

Утверждено
Директор
МБОУ «СОШ №34»

Магомедов Г.М. /Магомедов Г.М./

Приказ № 66-П от
«31» 08. 2023г.

**Рабочая программа по аварскому языку в 1 классе
на 2023-2024 учебный год**

Планирование составлено в соответствии с требованиями
Государственного образовательного стандарта
на основе программы и учебника по аварскому языку для 1 классов
под редакцией Х.С. Вакилов, Р.Г.Раджабова
Москва Санкт-Петербург «Просвещение» 2018 год.

Количество часов на год: 34 часа

Количество часов в неделю: 1 час

АВАР МАЦІАЛЪУЛ ПРОГРАММАЯЛЪЕ БАЯН

1 сагІат анкъида жаниб

ТІехъ – Авар мацІ «Букварь». 1 класс. ГІаммаб лъай къолеб школалъул цІалул пособие. Автор ХІ.С. Вакилов. Москва Санкт-Петербург , Просвещение 2019

Программаляе баян

Программа хІадур гъабуна байбихъул школада тІуразаризе хІисабалде росарал хІасилалги, Обществоялда инсанасул рухІияб рахъ, хъвадачІвадиялъул къагІидаби церетІеялъул ва гъесие тарбия къеялъул концепцияги, Байбихъул школалъул лъайкъеялъул федералияб пачалихъияб стандартги ХІ.С. Вакиловасул авторскияб программаги къочІое росун.

Учебно-тематический комплект:

1 класс авар мацІ «Букварь» - ХІ.С.Вакилов

1-4 классы - ХІ.С.Вакилов "Авар мацІ"

1 классалда 34 сагІат къун буго, анкъида жаниб 1 сагІат, цІалул анкъ – 34.

Курс лъугІун хадуб къолел хІасилал

Байбихъул школа лъугІарал цІалдохъаби гъал хадусел хІасилазде щола:

Напсиял хІасилал

1. Жиндирго ВатІаналдаса, Россиялъул ва Дагъистаналъул миллатаздаса гъезул тарихалдаса чІухІиялъул асар бижизаби, жив цо кинаб бугони къавмалъул ва миллаталъул чи вукІин бичІчи.
2. Цоцазда рухъарал, амма цоцазда рельеьинчІел тІабигІаталдехун, миллатаздехун, маданиятаздехун ва диназдехун цолъи цІунараб, айкІибикъичІеб, обществоялда гІадамазул гІумруялда, гъезул гъоркъоблъиялда бухъараб бербалагъи бижизаби.
3. Цогидал миллатазул маданияталдехун ва гъезул тарихалдехун, гъединго батІияб пикруялдехун цІуна-къараб балагъи бижизаби.
4. ЦебетІун хисулеб дунялалде черх ругъунлъизаби.
5. ЦІалиялдехун интерес бижизаби.
6. Обществоялда чиясул хъвада-чІвадиялъул къагІидабазул ва гІадамазул гІумруялда, гъезул гъоркъоблъиялда бухъараб (ай социалияб)ритІухълъиялъулги эркенлъиялъулги къучІалда жинца гъарурал ишазул жавабчилъиги жибго жиндаго чІараб, цогиялда бухъинчІебхасиятги цебетІезаби
7. Эстетикиял бичІчІиял, хІажалъаби ва бечелъаби лъугъинари.
8. Цогидал гІадамазе кумекалъе хІадурар, ният лъикІав, хІалхъублъи гъечІев, гІадамазе лъикІлъи гъабулев инсан вахъинави.
9. ГІел бащадазда ва цІикІІаразда цадахъ хІалтІизеги шулияб гъоркъоблъи гъабизеги бугеб бажари цебетІезаби, тІадкІалъай бугеб, дагІбадулаб ахІвал-хІалалдаса ворчІизе нух батиялъул бажари цебетІезаби.
10. ХІинкъи гъечІеб, паракъатаб, чорхое (сахлъиялъе) пайдаяб гІумру гъабизе мурад лъей; творческияб хІалтІуде гъира ккезаби, ай творческияб къагІидаялъ хІалтІизе бугеб бажари цебетІезаби; материалиял ва рухІиял бечелъабазул тІалаб-агъаз гъабизе бажари.

Метапредметиял хІасилал

1. ЦІалиялъул мурадал ва масъалаби цере лъезе ва гъел тІуразариялъул къагІидаби ралагъизе бажари.

2. Цебе лъураб масъалаялде ва гъеб масъала тубазабиялъул шартъазде балагъун, жиндирго цалиялда рухъарал ишазе кымат къезеги, гъезда хадуб хал кквезеги, гъезул план гъабизеги бугеб бажари лъугъинаби.
3. Информация къезе ишараялъулгин символикалъул алатаздаса пайда боси.
4. Хурхен гъабиялъул, ай бухъеналъулал ва нахъгунтгъиялъулал масъалаби туразе, каламалъул алатал жигаралда халтгъизари.
5. Информация балагъиялъул (баян къолел тлахъздаса), гъеб баклариялъул, гъелда тад халтгъиялъул, гъелъул анализ гъабиялъул, гъеб гъуцгъиялъул ва къеялъул, гъелъул магна бичгъизабиялъул батгъи-батгъиял къагъидаби халтгъизари.
6. Цере лъурал мурадазда ва масъалабазда рекъон, батгъи-батгъиял стилалъул ва жанразул текстал бичгъун цализе бажари.
7. Цо чгъиванкъотларал предметметал дандекквезеги, гъезул анализ ва синтез гъабизеги, гъел гъаммлъизаризеги, кинал ругониги гъаламатаздальун тгъелазде рикъизеги, цоцада рельлъинаризеги, гъиллаялъулабгин цгъех-рехалъулаб бухъен чгъезабизеги, гъезда тгъаса пикрузагъир гъабизеги бажари, ай логикалъул халтгъи гъаризе лъай.
8. Накъиталгъе гъахъаллъи гъабулев чгъиясухъ гъенекквезеги, диалогалъул гъахъаллъизеги, батгъи-батгъиял пикраби рукъиналгъе ва щибасул жиндирго хасаб пикру загъир гъабизе ихтияр букъиналгъе мукъурлъизеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, гъелгъие далил бачинеги разилгъи.
9. Гъаммаб мурад цебе лъезеги гъеб тубазабиялъул нухал ралагъизеги бажари; цадахъ гъабулеб халтгъи щибасда гъоркъоб бикъизе, къотгъи-къай гъабизеги, цадахъаб халтгъул цоцазда хадуб хал кквезеги, данд рекъон кколеб халалъ жиндир ва сверухъ ругезул хъвада-чгъивадиялгъе кымат къезеги бажари.
10. Лъилниги рахъ кквечгъого, щивас загъир гъабураб пикруги хгъисабалде босун, дагъа-рагъи къотгъизе бажари.
11. Предметиял ва предметазда гъоркъосел аслиял бичгъигъиял лъай.
12. Цгъалулъ жинца къолел лъикгъал яги квешал хгъисилазул гъилла бичгъизеги, нагагълъун цгъалулъ нахъе ккани, гъенгъиса воргъизеги бажари.

Предметиял хгъисилал

1. Россиялда ва Дагъистаналда батгъи-батгъиял мацгъал ва маданиятал рукгъинги, гъел цоцада рухъарал рукгъинги, мацгъи щибаб миллаталъул аслу кколеблъиги бичгъигъи.
2. Мацгъи миллияб маданияталъул аслуги гъадамал цоцада ричгъигъиялъул ва гъезда гъоркъоб бухъен чгъезабиялъул алатги кколеблъи цгъалдохъабазда бичгъигъи; авар мацгъи Дагъистаналъул пачалихъияб мацгъи кколеблъиги, гъель магъарулазул миллатал цоцада рухъинарулеблъиги лъай.
3. Авар мацгъалъул (битгъунабиялъул, лексикаялъул, грамматикаялъул, битгъунхъваялъул, лъалхъул ишараби лъеялъул) нормабазул ва каламалъул этикалялъул къагъидабазул хгъакъалъул авалиял баянал лъай.
4. Инсанасул гражданлъи ва гъаммаб культура бихъизабулеб гъаламат хгъисабалда битгъараб кгъалзул ва хъвавул каламалдехун лъикгъаб бербалагъи букъинаби.
5. Захгъиматал гурел текстал гъуцгъулаго, бухъеналъулал масъалаби тгъуразаризе, дандекколел мацгъалъул алатал тгъаса рицизеги, цогъидазда кгъалгъалаго, цере лъурал мурадазул, масъалабазул ва мацгъалъул алатазул хгъисаб гъабизеги бажари.

6. ГъалатІал гъечІеб хъвай-хъвагІаялъ жиндирго культураялъул даража загъир гъабубеблъи бичІчи; текстал хъвалаго, лъалхъул ишараби лъеялъул ва битІунхъваялъул къагІидабаздаса (правилабаздаса) пайда боси. Хъвараб жоялъул хал гъабизе бажари.

7. Фонетикаялъул ва графикаялъул, лексикаялъул, рагІи лъугьиналъул (морфемикалъул), морфологиялъул ва синтаксисалъул; мацІалъул аслиял бутІабазул, гъезул гІаламатазул ва гъел каламалъуль хІалтІизариялъул хаслъабазул хІакъалъуль авалиял баянал лъай.

8. МацІалъул грамматикиял категориял, гъелъул аслиял бутІаби рагІа рахъизе лъаялъул ва гъезул анализ гъабиялъул бажариял лъугьинари.

Курс лъазабун лъугІун хадуб къолел хІасилал

ЦІалдохъаби ругьунлъула:

- кІалзулги хъвавулги калам батІабахъизе;
- хІарпалги гъаркъалги ратІарахъизе;
- рагъарал ва рагъукъал гъаркъал ратІарахъизе;
- гъаркъал хІарпаздалъун рихъизаризе, гъаркъазул анализ гъабизе;
- геминатал битІун абизе ва гъел хІарпаздалъун рихъизаризе;
- лабиалиял гъаркъал битІун абизе, гъел хІарпаздалъун рихъизаризе;
- къокъаб тексталъуль предложениял ратІа гъаризе;
- предложение гІуцІизе (бицун);
- предложениялъуль рагІаби рихъизаризе;
- схемабаздаса пайдаги босун, рагІи слогазде биххизе;
- слогалккун рагІи цІияб мухъиде босизе;
- предложениялъул интонация цІунизе;
- тексталъул тема баян гъабизе, гъелъул аслияб пикру загъир гъабизе, текст бицине;
- хасал цІаразул бетІералда кІудияб хІарп хъвазе;
- тексталъуль цоцазда рухъарал магІнаялъул рахъалъ дандекколел рагІабазда хадуб халкквезе;
- сураталдасан яги гІумруялъуль лъугъараб асаралдасан текст гІуцІизе, тексталъе цІар ургъизе, гъелъие суалал лъезе;
- форма хисарал предложениял ва текстал гъоркъ рукІахъе къачІазе ва гъезул анализ гъабизе;
- рагІабаздасан предложение, предложенияздасан текст гІуцІизе ва гъезуланализ гъабизе;
- мугІалимасул кумекалдалъун абулеб къагІидаги хъвалеб куцги батІиял рагІаби баян гъаризе, битІун хъван ругищали хал гъабизе кколел рагІаби ратизе;
- предметал, предметазул гІаламатал, гъезул ишал рихъизарулел рагІабазе суалал лъезе, гъел рагІабазе къваригІарал магІнаялъулал суалал тІаса рищизе.

Курсалъул материал

Хъвай-цІали малъи

Хъвай-цІали малъи гІуцІун буго кІиго бутІаялдасан:

1. ХІадурлъиялъул заман.
2. ХІарпал малъулеб (букварияб) заман.

Хъвазе-цІализе малъула гъаркъилаб аналитикиябгун синтетикияб методадалъун. Хъвай-цІали малъи ккола цадахъаб тадбир: цІализе малъиялда цадахъ хъвадаризеги ругъун гъарула, гъебги шулалъизе гъабула калам цебетІезабиялъул хІалтІаби тІоритІулаго, ай гъаркъаздасан рагІи, рагІабаздасан предложение, предложениял дандран хабар гІуцІизе ругъун гъарулаго.

Фонетика. Каламалъул гъаркъал ва гъезул характеристика. РагІул магІнаги гъелъул гъаркъилаб гІуцІиги цоцада рухъарал рукІин бичІчІи. РагІуль жалго жидедаго чІарал гъаркъал рихъизари. РагІуль гъаркъазул къадар ва тартиб чІезаби, сипат-суратаблъулалгин символиял схемабазуль гъел хъвай. Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал ратІа гъари. Гъел схемабазуль рихъизари. Абиялъул бищунго гъитІинаб бутІа хІисабалда слог. РагІаби слогазде риххи, рагъарал, къарал ва рахарал слогал. Ударение. РагІуль ударение тІаде кколеб бакІ бихъизаби, ударение бугелги ударение гъечІелги слогал ратІа рахъи, РагІабазул слогалъулабгин гъаркъилаб анализ гъабизе (рагІуль гъаркъазул къадар чІезабизе, рагІул бетІералда, бакъуль, ахиралда букІаниги, гъеб гъаракъ бугеб бакІ лъазе, ударение бугеб слог бихъизабизе) лъай.

Графика. Гъаркъал ва хІарпал ратІа рахъи: хІарп гъаркъил ишара ккола. Гъаркъал хІарпаздалъун рихъизаризе бажари. Е, ё, ю, я рагъарал хІарпал. Ъ гъаракъ ва хІарп. Ы хІарп. Гъез тІубалеб хъулухъ. Авар алфавиталъулгун (хІарпазул тартибалъулгун) лъай-хъвай гъаби.

ЦІали. Слогалккун цІалиялъул бажари лъугъинаби. Лъимералъул хасаб темпалда дандекколеб хехлъиялда слогалккун ва рагІабиккун цокІалаяб цІали. РагІаби, рагІабазул дандраял, предложениял ва къокъал текстал бичІчІун цІали. Лъалхъул ишарабазда рекъон лъалхъи гъабун ва интонация цІунун, цІали. ЗахІматал гурел гъитІинал текстал ва кучІдул бичІчІун ва пасихІго цІалиялъул бажари цебетІезаби. Живго жиндаго чІун яги мугІалимасул кумекалдалъун цІалараб текст, такрар гъабун (ай цІидасан), бицин. РагІаби, къокъал предложениял, захІматал гурел гІитІинал текстал гІедегІичІого битІун цІализе ругъун гъари. МугІалимас абун яги тІаде балагъун, хъвараб жо хал гъаби мурадалда хал кквезе, битІунхъваялъул къагІидабиги цІунун, цІализе ругъун гъари.

Хъвадари. Хъвадарулаго битІун гІодор чІезе, тетрадь партаялда лъезе, ручка, къалам битІун кквезе лъимал ругъун гъари. КІудиял ва гъитІинал хІарпал битІун хъвазе ва гъел рагІабазуль цолъизаризе бажари. Гигиеналъул нормабиги цІунун, хІарпал, слогал, рагІаби, предложениялхъвазе ругъун гъари. БацІцадаб ва бичІчІулеб (ай бигъаго цІализе кІолеб) хатІаль хъвадаризе лъай. Цин мугІалимас тетрадазда къурал, цинги азбукаядла ругел рагІаби ва предложениял, тІаде балагъун, хъвазе лъай. МугІалимас абурал рагІухъе хъвалел рагІаби ва гъедиал рагІабаздаса данде гъарурал предложениял хъвазе бажари. Текст, тІаде балагъун битІун хъваялъул тартиб ва къагІидаби лъай. ХІарпаздалъун рихъизаруларел графикал гІаламатаз (ай рагІабазда гъоркъоб хутІараб чІобогояб бакІаль, рагІаби цо мухъидаса цоги мухъиде рикъун росиялъул ишараялъ) тІубалеб хъулухъ бичІчІи.

РагІи ва предложение. РагІи анализ гъабиялъул материал ва цІех-рех гъабиялъул предмет (ай объект) кколеблъи бичІчІи. РагІул лексикияб магІнаялда хадуб халкквей. РагІи гъаркъаздасан гІуцІун букІунеблъи лъай. Цоцазулгун гъоркъоблъи гъабиялъуль рагІул бугеб кІвар лъай. Предметал, предметазул гІаламатаз ва предметазул ишал рихъизарулел рагІаби каламалъуль битІун хІалтІизаризе бажари. РагІаби ва предложениял ратІарахъизе

бажари. Предложениялъул рагIаби ратIа гъаризе, гъезул тартиб хисизе бажари. Предложениялъул интонация цIунизе лъай.

БИТIУНХЪВАЙ

ТIоцебесеб классалда гъал хадусел битIунхъваялъул къагIидабазулгун лъай-хъвай гъабула:

- рагIаби ратIатIун хъвай;
- геминатал ва лабиалиял гъаркъал хIарпаздалгун рихъизари;
- хасал цIаразул бетIералда ва предложениялъул авалалда кIудияб хIарп хъай;
- рагIаби слогалккун цо мухъидаса цоги мухъиде роси;
- предложениялъул ахиралда лъалхъул ишараби.

Калам цебетIезаби. Текстлъул хIакъалъул авалияб бичIчи. Текстлъул предложениял ратIа гъари. Текстлъул предложениял цолъизари. ПIенеккун рагIараб ва жинцаго цIалараб текст бичIчи. Берзулгин сипатиял мисалазул (моделазул) кумекалдалгун каламалъул хIакъалъул авалияб бичIчи лъугъин. Схемазул кумекалдалгун калам магIна бугел бутIабазде биххи. Предложенияздасан бухъараб текст гIуци. Жиндир гIумруялъул ккарал лъугъа-бахъиназул, хIаязул хIакъалъул, сюжетиаб сураталдасан гъитIинабго хабар херхине бажари. БицанкIабазе жавабал къезе, кучIдул рекIехъе лъазаризе; кицаби, абиял каламалъул хIалтIизаризе, рекIехъе лъазарурал кучIдул пасихIго рикIкине бажари.

Авар мацIалъул курс

I класс

РагIи. Предложение. Текст. Калам. ГIадамазе калам сундуе къваригIун бугеб. Каламалъул бутIа хIисабалда рагIи. МагIнаялъул рахъаль данде кколелрагIаби цоцазда рухъин. Каламалъул бутIа хIисабалда предложение, текст ва гIумруялда жаниб гъезул бугеб кIвар.

РагIабазул бетIералда кIудияб хIарп.Гъаркъал ва хIарпал. Гъаркъал ва хIарпал. Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал. Рагъарал варагъукъал гъаркъал рихъизарулел хIарпал. Авар мацIалъе хасиятал рагъукъал гъаркъал: [гъ], [гъ], [гI], [къ], [къ], [кI], [лъ], [тI], [хъ], [хъ], [хI], [цI], [чI]. Геминатал ва гъел рихъизарулел хIарпал: кк, кIкI, лълъ, сс, хх, цц, цIцI, чч, чIчI. Лабиалиял гъаркъал ва гъел рихъизарулел хIарпал: гв, кв, ккв, кIв, кIкIв, къв, къв, св, хв, хъв, хъв, цв, шв, гъв, гъв, гв, чв, чIв, цв, цIв.

РагIи ва слог. Слогалккун рагIаби цIияб мухъиде роси.

Каламалъул бугIаби. Щив? щий? щиб? щал? абурал суалазе жаваблъун рачIунел рагIаби предметал рихъизарулел рагIаби ккей. Кинав? кинай? кинаб? кинал? абурал суалазе жаваблъун рачIунел рагIаби предметадул гIаламатал рихъизарулел рагIаби ккей. Щиб гъабураб? Щиб лъугъараб? Щиб гъабулеб бугеб? Щиб лъугъунеб бугеб? абурал суалазе жаваблъун рачIунел рагIаби предметалъул иш бихъизабулел рагIаби ккей.

Авар маці алъул календарно- тематикияб план

1 класс

(анкьида жаниб 1 саглат, кинабниги – 33саглат)

№	Дарсил тема	Саглат	Къо-моці
	<u>Букварияб заман</u>	33	
	Хадурлъиялъул заман (3 с)		
1	Берцинхъваялъул тіоцебесеб тетрадь хІалтІулаб мухъ. ТІехъ гь.3-5 Б / хъ гь.1 Хоноккараб гургинлъи бащадаб элемент хъвай. ТІехъ гь.6 Б / хъ гь.2	1	
2	Халатал ва къокъал гьетІарал хІуччал. ТІехъ гь.7-9 Б / хъ гь.3 Халатал ва къокъал гьетІарал хІуччал. ТІехъ гь.10-11 Б / хъ гь.4	1	
3	Гъоркъан ва тІасан кІичІарал гьетІарал хІуччал. ТІехъ гь.12-13 Б / хъ гь.5 Гъоркъан ва тІасан кІичІарал гьетІарал хІуччал. ТІехъ гь.14-15 Б / хъ гь.6 ХІарпал малъулеб заман (22 с)	1	
4	ГъитІинаб ва кІудияб а, А хІарпал хъвай. ТІехъ гь.16-17 Б / хъ гь.7-8 ГъитІинаб ва кІудияб о,О хІарпал хъвай. ТІехъ гь.18-19 Б / хъ гь.8-9 ГъитІинаб ва кІудияб и, И хІарпал хъвай. ТІехъ гь.20-21 Б / хъ гь.10-11 ГъитІинаб ва кІудияб у, У хІарпал хъвай. ТІехъ гь.22-24 Б / хъ гь.9-10 ГъитІинаб ва кІудияб е, Е хІарпал хъвай. ТІехъ гь. 25-26 Б / хъ гь.11	1	
5	ГъитІинаб ва кІудияб н, Н хІарпал хъвай. ТІехъ гь.27-28 Б / хъ гь.12-14 ГъитІинаб ва кІудияб м, М хІарпал хъвай. ТІехъ гь.29-31 Б / хъ гь.15-16	1	

6	Гытїнаб ва кудияб л, Л хларпал хъвай. Тлехъ гь.32-33 Б / хъ гь.17 Гытїнаб ва кудияб б, Б хларпал хъвай. Тлехъ гь.34-35 Б / хъ гь.18 Гытїнаб ва кудияб г, Г хларпал хъвай. Тлехъ гь.36-37 Б / хъ гь.19-20	1	
7	Гытїнаб ва кудияб р, Р хларпал хъвай. Тлехъ гь.38-39 Б / хъ гь.21-22 Гытїнаб ва кудияб с, С хларпал хъвай. Тлехъ гь.40-42 Б / хъ гь.23-25 Гытїнаб ва кудияб т, Т хларпал хъвай.	1	

	Тлехъ гь.43-45 Б / хъ гь.26-27 Гытїнаб ва кудияб х, Х хларпал хъвай. Тлехъ гь.46-47 Б / хъ гь.28-29		
8	Гытїнаб ва кудияб з, З хларпал хъвай. Тлехъ гь.48-49 Б / хъ гь.30 Гытїнаб ва кудияб э, Э хларпал хъвай. Тлехъ гь.50-51 Б / хъ гь.31 Гытїнаб ва кудияб й, Й хларпал хъвай. Тлехъ гь.52-53 Б / хъ гь.32 Гытїнаб ва кудияб ж, Ж хларпал хъвай. Тлехъ гь.54-56 Б / хъ гь.1-2	1	
9	Гытїнаб ва кудияб к, К хларпал хъвай. Тлехъ гь.57-59 Б / хъ гь.3 Гытїнаб ва кудияб ш, Ш хларпал хъвай. Тлехъ гь.60-61 Б / хъ гь.4 Гытїнаб ва кудияб щ, Щ хларпал хъвай. Тлехъ гь.62-63 Б / хъ гь.5 Гытїнаб ва кудияб ц, Ц хларпал хъвай. Тлехъ гь.64-66 Б / хъ гь.10	1	
10	Гытїнаб ва кудияб г1, Г1 хларпал хъвай. Тлехъ гь.67-69 Б / хъ гь.6	1	
11	Гытїнаб ва кудияб т1, Т1 хларпал хъвай. Тлехъ гь.70-73 Б / хъ гь.7 Гытїнаб ва кудияб в, В хларпал хъвай. Тлехъ гь.74-75 Б / хъ гь.8	1	
12	Гытїнаб ва кудияб д, Д хларпал хъвай. Тлехъ гь.76-77 Б / хъ гь.12 Гытїнаб ва кудияб к1, К1 хларпал хъвай. Тлехъ гь.78-80 Б / хъ гь.9	1	
13	Гытїнаб ва кудияб х1, Х1 хларпал хъвай. Тлехъ гь.81-83 Б / хъ гь.13	1	

14	ГъитѢинаб ва кѹдияб гъ, Гъ хѹарпал хъвай. Тѹехъ гъ.84-86 Б / хъ гъ.16	1	
15	ГъитѢинаб ва кѹдияб лъ, Лъ хѹарпал хъвай. Тѹехъ гъ.87-89 Б / хъ гъ.17 ГъитѢинаб ва кѹдияб ч, Ч хѹарпал хъвай . Тѹехъ гъ.90-91 Б / хъ гъ.18	1	
16	ГъитѢинаб ва кѹдияб я, Я хѹарпал хъвай. Тѹехъ гъ.92-94 Б / хъ гъ.19 ГъитѢинаб ва кѹдияб ц1, Ц1 хѹарпал хъвай. Тѹехъ гъ.95-98 Б / хъ гъ.20	1	
17	ГъитѢинаб ва кѹдияб п, П хѹарпал хъвай. Тѹехъ гъ.99-101 Б / хъ гъ.21 ГъитѢинаб ва кѹдияб ч1, Ч1 хѹарпал хъвай. Тѹехъ гъ.102-105 Б / хъ гъ.22	1	
18	ГъитѢинаб ва кѹдияб хъ, Хъ хѹарпал хъвай. Тѹехъ гъ.106-108 Б / хъ гъ.25	1	
19	ГъитѢинаб ва кѹдияб къ, Къ хѹарпал хъвай.	1	

	Тѹехъ гъ.109-112 Б / хъ гъ.27		
20	ГъитѢинаб ва кѹдияб хъ, Хъ хѹарпал хъвай. Тѹехъ гъ.113-115 Б / хъ гъ.28	1	
21	ГъитѢинаб ва кѹдияб къ, Къ хѹарпал хъвай. Тѹехъ гъ.116-117 Б / хъ гъ.29	1	
22	ГъитѢинаб ва кѹдияб гъ, Гъ хѹарпал хъвай. Тѹехъ гъ.118-121 Б / хъ гъ.30	1	
23	ГъитѢинаб ва кѹдияб ф, Ф хѹарпал хъвай. Тѹехъ гъ.122-123 ГъитѢинаб ъ, Ъ хѹарпал хъвай. Тѹехъ гъ.124-125 Б / хъ гъ.26	1	
24	ГъитѢинаб ва кѹдияб ю, Ю, е, Е хѹарпал хъвай. Тѹехъ гъ.126-127 Б / хъ гъ.31	1	
25	Гъаркъал ва хѹарпал. Кѹв, шв, кв лабиалиял гъаркъал битѹун хъвай. Тѹехъ гъ.11,14-15 Б / хъ гъ.132 Гв, гъв, св, чв, чѹв хѹарпалгун рагѹаби хъвай. Тѹехъ гъ.133-135 Б / хъ гъ.23-24	1	
26	Авар алфавит. Букварь лъугѹун хадуб 8 с Тѹехъ гъ.5-9 Рагѹи. Предложение. Текст. Тѹехъ гъ. 10-14	1	
27	Рагѹи. Предложение. Текст. Тѹехъ гъ.14-16 Рагѹи. Предложение. Текст. Тѹехъ гъ.17-20	1	

28	Раг1и. Предложение. Текст. Т1ехъ гь.20-23 Диктант Х1№26 Т1ехъ гь.24	1	
39	Гъаркьал ва х1арпал . Т1ехъ гь.25-29 Гъаркьал ва х1арпал. Т1ехъ гь.29-33	1	
30	Гъаркьал ва х1арпал . Т1ехъ гь.34- 37 Гъаркьал ва х1арпал . Т1ехъ гь.38-41	1	
31	Диктант Х1 № 53 Т1ехъ гь.41	1	
32	Щив?Щий?Щиб? Щал? абурал суалазе жаваблъун рач1унел раг1аби. Т1ехъ гь.42-45 Кинав?Кинай?Кинаб?Кинал? абурал раг1абазе жаваблъун рач1унел раг1аб Щиб гьабураб ? Щиб лъугъараб? абурал раг1абазе жаваблъун рач1унел раг1аби. Т1ехъ гь.49-51и. Т1ехъ гь.46-48	1	
33	Такрар гьаби	1	

**Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Средняя общеобразовательная школа №34» г. Махачкалы**

Рассмотрено и одобрено
на заседании методического
объединения

Протокол № 1 от
« 31» 08. 2023 г.

Руководитель ШМО

_____ /М.А.Расулова /

Согласовано

Заместитель

директора по УВР

_____ /П.Г Абдулкадиева./

« 31» 08. 2023г.

Утверждено

Директор

МБОУ «СОШ №34»

_____ /Магомедов Г.М./

Приказ № 66-П от

«31» 08 2023г.

**Рабочая программа по аварской литературе в 1 классе
на 2023-2024 учебный год**

Планирование составлено в соответствии с требованиями

Государственного образовательного стандарта

на основе программы и учебника по литературе для 1 классов

под редакцией Х.С. Вакилов

Москва Санкт-Петербург «Просвещение» 2019 год.

Количество часов на год: 34 часа

Количество часов в неделю: 1 час

**Авар каламалъул
календарно-тематикияб план
1 класс**

(анкъида жаниб 1 саглат, кинабниги – 33 саглат)

№	Дарсил тема	Саглат	Къо-мех
		33	
	ХIадурлъиялъул заман (3 с)		
1.	Букваралъулгун лъай – хъвай гъаби. Калам КIалзул ва хъвавул калам. ТIехъ гъ.4-5	1	
2.	Предложение. ТIехъ гъ.6-7 Предложение ва рагIи. ТIехъ гъ.8-9	1	
3.	РагIи ва слог. Каламалъул гъаркъал. ТIехъ гъ.10-13 Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал. Слогалъул гъаркъал цоцалъ журай. ТIехъ гъ.14-15	1	
	ХIарпал малъулеб заман (22 с)		
4.	А ,О, И, У, Е гъаркъал ва хIарпал ТIехъ гъ.16-26	1	
5.	Н, М гъаракъал ва хIарпал. ТIехъ гъ.27-31	1	
6.	Л , Б, Г гъаракъал ва хIарпал. ТIехъ гъ.32-37	1	
7.	Р, С, Т, Х гъаракъал ва хIарпал. ТIехъ гъ.38-47	1	
8.	З,Э, Й, Ж гъаракъал ва хIарпал. ТIехъ гъ.48-56	1	
9	К, Ш, Щ, Ц гъаракъал ва хIарпал. ТIехъ гъ.57-66	1	
10	ГI гъаракъ ва хIарп. ТIехъ гъ.67-69	1	
11.	ТI, В гъаракъал ва хIарпал. ТIехъ гъ.70-75	1	
12	Д, КI гъаракъал ва хIарпал. ТIехъ гъ.76-80	1	
13.	ХI гъаракъ ва хIарп. ТIехъ гъ.81-83	1	

14.	Гъ гъаракъ ва х1арп. Т1ехъ гъ.84-86	1		
15.	Лъ, Ч гъаракъал ва х1арпал. Т1ехъ гъ. 87-91	1		
16.	Я, Ц1 гъаракъал ва х1арпал. Т1ехъ гъ.92-98	1		

17.	П, Ч1 гъаракъал ва х1арпал. Т1ехъ гъ.99-105	1		
18.	Хъ гъаракъ ва х1арп. Т1ехъ гъ.106-108	1		
19.	Къ гъаракъ ва х1арп. Т1ехъ гъ.109-112	1		
20.	Хъ гъаракъ ва х1арп. Т1ехъ гъ.113-115	1		
21.	Къ гъаракъ ва х1арп. Т1ехъ гъ.116-117	1		
22.	Гъ гъаракъ ва х1арп. Т1ехъ гъ.118-121	1		
23.	Ф, ь, ъ, ъы гъаракъал ва х1арпал. Т1ехъ гъ.122-125	1		
24.	Ю, Ё гъаракъал ва х1арпал. Т1ехъ гъ.126-127	1		
25.	Гъаркъал кВ,к1в,щв, гв, гъв, св, чв, ч1в. Т1ехъ гъ.128-134	1		
Букварь лъуг1ун хадуб 8 с				
26	Вацал г1адин рук1а. Къурущ. Их. Лъималазул анищал. Т1ехъ гъ.135-141	1		
27.	Маргъаби. Бицанк1аби ва кицаби. Т1ехъ гъ.4-17	1		
28.	Т1абиг1ат берцинаб их. Т1ехъ гъ.18-23	1		
29.	Лъик1ав гъудул. Гъудулзабазул адаб ц1уни. Г1алик1и. Т1ехъ гъ.24-29	1		
30.	Гъель конфеталги къеч1о. Гъудул- гъалмагъзабазде. Гъудуллъ. Т1ехъ гъ.29-32	1		

31.	Кету. Катитинч1. Х1елеко. Гъойги оцги. Т1ехъ гъ.33-38	1		
32.	Цидул баркала. Ц1унц1ра. Гъудгъуд. Сих1ираб г1анк1. Т1ехъ гъ.39-45	1		
33.			

**Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Средняя общеобразовательная школа №34» г. Махачкалы**

Рассмотрено и одобрено
на заседании методического
объединения

Протокол № 1 от
« 31 » 08. 2023г.

Руководитель ШМО
М.А.Расулова /

Согласовано
Заместитель
директора по УВР

П.Г.Абдулкадиева /

« 31 » 08. 2023г.

Утверждено
Директор
МБОУ «СОШ №34»

Магомедов Г.М. /

Приказ № 66-П от
«31» 08. 2023г.

**Рабочая программа по аварскому языку в 2 классе
на 2023-2024 учебный год**

Планирование составлено в соответствии с требованиями
Государственного образовательного стандарта
на основе программы и учебника по аварскому языку для 2 классов
под редакцией Х.С. Вакилов, Р.Г.Раджабова
Москва Санкт-Петербург «Просвещение» 2018 год.

Количество часов на год: 34 часа

Количество часов в неделю: 1 час

Авар мацI Программаялъе баян

Программа хIадур гьабуна байбихьул школалда тIуразаризе хIисабалде росарал хIасилалги, Обществоялда инсанасул рухIияб рахъ, хъвада-чIвадиялъул къагIидаби церетIеялъул ва гьесие тарбия къеялъул концепцияги, Байбихьул школалъул лъайкъеялъул федералияб пачалихъияб стандартги къочIое росун.

Жакъасеб школалда тIадаб борч ккола гIун бачIунеб гIелалъе гъваридаб ва щулияб гIелмияб лъай къей, гьеб жидер практикалъулъ хIалтIизабизе ругъун гъари, дунялалдехун материалистияб бербалагьи лъугъинаби. Гьеб масъала гIумруялде бахъинабиялъулъ кIудияб бакI ккола рахъдал мацIалъ.

Байбихьул классазда рахъдал мацI малъула кIиго аслияб мурад яшавалде бахъинабизе:

- 1. НахъгIунтIиялъулаб мурад** (мацIалъул хIакъалъулъ бугеб гIелмуялъул аслиял бутIабазулгун лъай-хъвай гъаби ва гьелъул къучIалда цIалдохъабазул логикияб пикру ва гIаламаталгин символикияб бичIчи лъугъинаби);
- 2. Социокультурияб мурад** (цIалдохъабазул хурхен гъабиялъулаб бажари лъугъинаби: кIалзул ва хъвавул калам, монологияб ва диалогияб калам, гьединго, грамматикиял гъалатIал риччачIого, хъваялъул бажари цебетIезаби).

Гьединго байбихьул классазда авар мацI лъазабиялъ кумек гъабула гъал хадусел суалал тIуразе:

- а) тIолго инсаниябгин моралияб бечелъи ботIролъе боси, творческияб къагIидаялъ хIалтIиялъул бажари цебетIезаби;

б) сверухъ бугеб хлакъикъаталъул, гIадамазул жамгIияталъул ва тIабигIаталъул хлакъалъуль лъималазул бугеб цо чIванкъотIараб бичIчи бечельзаби;

в) жалго жидедаго чIун, хIалтIиялъул къагIидаби лъай;

г) цIалул дарсазде, тIехъалде (лъаялъул ищцалде) гъира бижизаби.

Авар мацI лъазабулаго, пайда босула аслиял дидактикиял принципаздасан. Гъелъул магIна ккола щивав цIалдохъанасул хаслъи хIисабалде боси, тартибалда материал лъазаби ва гъеб гъваридго бичIчи.

Курсалъул гIаммаб характеристика

Авар мацIалъул кумекалдалъун программаялъ кIвар буссиабун буго «Филология» абураб гIелмияб бутIаялъул гъал хадусел масъалаби тIуразариялде:

1. Дагъистаналъул мацIал ва маданиятал батIи-батIиял рукIиналъул ва гъел цоцада рухъарал рукIиналъул хлакъалъуль авалияб бичIчи лъугъинаби;
2. КIалзул ва хъвавул диалогияб ва монологияб калам цебетIезаби;
3. Цоцада хурхен гъабиялъулаб бажари цебетIезаби;
4. РухIияб ва эстетикияб бичIчи лъугъин;
5. Творческияб къагIидаялъ хIалтIиялъул бажари цебетIезаби.

Рахъдал мацI малъиялъул мурадалде щевезе, программаялъ гъал хадусел практикиял масъалаби тIуразаризе рихъизарун руго:

- цебе лъураб мурадалда ва масъалабазда рекъон мацлалъул алатал тlаса рициялъул бажари, цlалдохъабазул калам, рекlель щибниги жо цебетlезабизеги гъваридго пикру гъабизеги бугеб гъунар цебетlезаби;
- авар мацлалъул гlуцlиялъул ва системаялъул, ай лексикаялъул, фонетикаялъул, графикалъул, орфографиялъул, орфоэпиялъул, морфемикалъул (рагlул гlуцlиялъул), морфологиялъул ва синтаксисалъул хlакъалъуль бищунго гlадатиял баянал цlалдохъабазе щвей;
- жиндирго пикру бицине, захlматаб гуреп хъвавул текст гlуцlизе, диалогалъуль гlахъаллъизе, битlун хъвазе ва цlализе бугеб бажари лъугъинаби;
- жиндирго калам камиллъизабизе хlаракат бахъи, мацl лъазабизе гъира бижизаби, мацlалъул бацlцlалъи цlуниялъуль жалги гlахъалал рукlин цlалдохъабазда бичlчи, гъезуль мацlалдехун бугеб къиматаб бербалагъи цlикlкlинаби.

Авар мацlалъул курс байбихъула хъвазе-цlализе малъиялдаса. Хъвазе-цlализе малъула сентябралдаса байбихъун апрелалде щвезегlан. Лъималазда материал лъаялда бан, мугlалимасул ихтияр буго хъвай-цlали малъизе бихъизабураб заман дагъ гъабизе, ялъуни цlикlкlинабизе. Хъвазе-цlализе малъула гъаркъилаб аналитикиябгин синтетикаяб методалдалъун. Хъвай-цlали малъиялъул масъалаби цlализе малъиялъул дарсаздаги хъвадаризе ругъун гъариялъул дарсаздаги тlурала, ай хъвай-цlали малъи ккола цадахъаб тадбир: цlализе малъиялда цадахъ хъвадаризеги ругъун гъарула, гъебги шула гъабула, калам цебетlезабиялъул хlалтlаби тlоритlулаго.

Хъвай-цlали малъи гlуцlун буго кlиго бутlаялдасан:

1. Хlадурлъиялъул заман.
2. Хlарпал малъулеб (букварияб) заман.

Гъеб к1иябго заманалда муг1алимас унго-унгояб к1вар къезе ккола лъималаз гъаркъал рит1ун рахъиялде, гъезда хъвазец1ализе малъиялде, гъезул раг1ул нахърател бечед гъабиялде, калам цебет1езабиялде.

Дарсазда лъимал ругъун гъарула предложениял раг1абазде, раг1аби слогазде риххизе; раг1абазуль гъаркъазул тартиб бижизабизе, гъезда гъоркъоб бухъен ч1езабизе. Лъималаз лъазабула гъаркъал х1арпаздалъун рихъизаризе; раг1аби, слогал г1уц1изе ва ц1ализе; бич1ч1ун, бит1ун цин слогалккун, цинги раг1абиккун предложениял ва цоцазда хурхараб калам ц1ализе.

Ц1ализе ругъун гъариялда цадахъ лъималазда хъвазеги малъула. Гъел ругъун гъарула гъаркъал х1арпаздалъун хъвазе, къот1-къот1араб азбукаялъул кумекалдалъун х1арпаздасан, слогаздасан раг1аби данде гъаризе, хъвавул ва басмаялъулаб тексталдаса х1арпал ва раг1аби бит1ун хъвазе, муг1алимас абурал хъваялъульги ц1алиялъульги бат1алъи гъеч1ел раг1аби ва гъединал раг1абаздасан данде гъарурал къокъал предложениял хъвазе, предложениялъул авалалда ва г1адамазул, х1айваназул ц1аразул бет1ералда к1удияб х1арп хъвазе.

Бит1унхъваялъул ва ц1алиялъул иш мурадалде цвелялъе г1оло ц1ик1араб к1вар кьола раг1уль ва слогалъуль щибаб гъаракъ бат1абахъиялде ва бихъизабиялде, гъел гъаркъазул тартиб ва цоцазда гъоркъоб бухъен ч1езабиялде; ц1алдохъабазул каламалъул лугби камиллъизариялде ва гъаркъал, слогал, раг1аби бит1ун абиялде.

Хъвай-ц1али малъиялъул дарсазда лъималазул цогидазухъ г1енеккизе, муг1алимасул ва цогидал ц1алдохъабазул калам т1убанго бич1ч1изе бугеб бажари камил гъабула. Лъимал ругъунлъула классалда цере к1алъазе, муг1алимас лъурал суалазе жавабал къезе, къвариг1араб жо гъикъизе, ц1алараб жоялъул, лъаг1алил ункъабго заманалда жаниб г1адамаз гъабулеб х1алт1ул хаслъиялъул ва хисардулеб т1абиг1аталда хадуб жидерго халкквезул, ралагъарал фильмазул х1акъалъуль бицине.

Гъединго хъвай-ц1али малъиялъул дарсал т1орит1улаго, ц1алдохъабазул лъугъуна ц1алиялъул бищун г1адатаб бажари. Т1оцебесеб классалда лъимал ругъунлъула бич1ч1ун, бит1ун, г1едег1ич1ого ц1ализе, т1ехъгун ва текстгун х1алт1изе.

Хъвазе-цIализе малъулелъул, лъималазул психологиял хаслъабиги хIисабалде росун, мугIалимас дарсазда батIибатIиял хIалтIаби тIоритIула, гъединго лъимал тIамула свак чучиялъе физкультминутка, расанди гъабизе ва кучIдул ахIизе.

Хъвазе-цIализе малъун хадуб авар мацIалъул курс лъазабизе байбихъула. Авар мацIалъул курс гIуцIун буго гъал хадусел бутIабаздасан:

- Фонетика ва орфоэпия
- Графика
- Лексика
- РагIул гIуцIи (морфемика)
- Грамматика (морфология ва синтаксис)
- БитIунхъвай (орфография) ва лъалхъул ишараби лъеялъул къагIидаби (пунктуация)
- Калам цебетIей.

Программаялда авар мацIалъул курсалъул хIакъалъуль, лъималазул гIелазул хаслъабиги хIисабалде росун, бищун гIадатал (авалиял) баянал къун руго. МацIалъул гIемерисел бутIаби (разделал) ва темаби щибаб классалда такрарлъула. Гъель рес къола, лъималазул лъаялъул даражаги хIисабалде босун, гъел мацIалъул бутIаби ва темаби гъварид ва гIатIид гъаризе.

Фонетикаялда ва графикаялда хурхараб аслияб лъайги, бажариги, ругъунлъабиги цIалдохъабазе щола 1 ва 2 классалда. Гъеб заманалда цIалдохъабазе щола гъаркъазул ва хIарпазул, рагъаралги рагъукъалги гъаркъазул, геминатазул ва лабиалиял гъаркъазул, алфавиталъул, ударениялъул ва слогалъул хIакъалъуль авалиял баянал. Лъималазда бажарула рагIуль гъаркъал битIун абизе, абураб ва хъвараб рагIуль гъаркъал ва хIарпал данде кквезе,

алфавиталда ругел хларпазул цларал битлун абизе, раглуль гьаркьазул тартиб члезабизе, хларпал гьоркьор риччачлого ва гьезул бакл хисичлого раглаби хъвазе, слогалккун раглаби рикьизе, рагьарал ва рагьукьал гьаркьал ратла рахьизе, лабиалиял гьаркьал битлун абизе ва раглуль гьел хларпаздалъун битлун рихьизаризе, геминатал битлун абизе ва раглуль гьел хларпаздалъун битлун рихьизаризе. III-IV классаздаги гьеб темаялда тлад хлалтли гьабула гьоркьоса къотличлого. Лъималазда малъула гьаркьал хларпаздалъун рихьизаризе, гьаркьал ритлун рахьизе, гьел рихьизарулел хларпал ритлун хъвазе, рагли слогазде бикьизе, раглуль ударение бугебги гьечлебги слог батла бахьизе.

Лексикаялда хурхарал хлалтлаби гьарула ункьабго лъагалида жаниб. Гьединач хлалтлаби тлоритлула грамматика, раглул глущли ва битлунхъвай малъиялда цадахъ. Грамматикаялъул, цлалул, битлунхъваялъул ва калам цебетлезабиялъул дарсазда лъималазда лъала предметал, глаламатал, ишал рихьизарулел раглабазул цларал ритлун хлалтлизаризе, жидерго пикру загьир гьабизе, къвариглараб рагли балагьизе. Гьединго гьез лъай-хъвай гьабула синонимазулгун, антонимазулгун, битлараб ва хъвалсараб, цо ва глемер магнааялъул раглабазулгун.

Раглул глущиялъулгун цлалдохъабаз лъай-хъвай гьабула 3 абилеб классалда. Гьезда лъала раглуль магнааял бутлаби рихьизаризе, суффиксазул кумекалдалъун цлиял раглаби лъугьинаризе, къибил цоял раглаби цого цо раглул формабаздаса ратла гьаризе; раглул форма яги цияб рагли лъугьинабулаго, аслуялъуль рагьарал ва рагьукьал гьаркьал битлун хисизе.

Байбихьул классазда малъула каламалъул бутлабиги. Тлоцебесеб классалда, терминалги абичлого, определение къечлого, суалазул кумекалдалъун, лъимал ругьун гьарула предмет, предметалъул глаламатал, предметалъул иш бихьизабулел раглаби каламалъуль хлалтлизаризе, суалазда рекьон предложениязда жанир гьел ратла рахьизе. Киабилеб классалда предмет, предметалъул глаламатал, предметалъул иш бихьизабулел раглабазул къучлалда лъималаз лъай-хъвай гьабула предметияб цларалъулгун, прилагательнаялъулгун ва глаголаъулгун. Лъабабилеб ва укьабилеб классазда гьелго каламалъул бутлаби дагьалги гьваридго малъула. Глагол заманабазде хисизабизе, предметияб цлар падежазде свериабизе, гьединго прилагательнаял жинсазде ва глемерлъул формаялде хисизаризе жеги глатидго ругьунлъула. Предметияб цларалъул, жинсиял глаголазул, прилагательнаязул жинс, цольул ва глемерлъул форма, глаголаъул заман ва мурадияб форма малъула 3 абилеб классалда. Предметияб цларалъул глалатал падежал лъазарула 3 абилеб классалда, баклалъул падежал – 4 абилеб классалда (терминалги абичлого, практикияб къагидаялъ). Гьелда тладеги, 3 – 4 классазда цлалдохъабаз лъай-хъвай гьабула цларубаклалъулгун ва риклкеналъулгун.

Наречиялгун лымалаз лъай-хъвай гъбула практикияб къагидаялъ. Наречиялгун хлакългъуль гъезда лъала жиб иш лгъуараб куц, бак1, заман, къадар, гилла-мурад баян гъбулеб каламалгъул бут1а кколеблги ва кин? киб? кибе? киса(н)? киде? щай? Киг1ан? абурал суалазе жаваблгун бач1унеблги.

Байбихгъул классазда предложениялгъул хлакългъуль ц1алдохъабазе щола гъадиал баянал:

1. Предложение ва, абубеб жоялгъул мурадалдеги интонациялдеги балаггун, гъелгъул тайпаби;
2. Предложениялгъул бет1ерал ва бет1ерал гурел членал;
3. Предложениялда жаниб раг1абазул бухъен;
4. Тибит1араб ва тибит1ич1еб предложение;
5. Г1адатаб ва жубараб предложение;
6. Предложениялгъул тайпа цоял членал;
7. Раг1абазул дандрай.

Гъезул хлакългъуль баян ц1алдохъабазе щибаб классалда дагъ-дагъккун щола.

Т1оцебесеб классалда лымал руггун гъарула калам предложениязде биххизе, раг1абаздаса предложениял рат1а гъаризе, гъел, интонацияги ц1унун, ц1ализе, предложениялгъул авалалда к1удияб х1арп хъвазе, ахиралда т1анк1 лъезе.

К1иабилеб классалда ц1алдохъабазда малгъула предложениялгъул бет1ерал членал, кколеб интонацияги ц1унун, предложение ц1ализе, предложениялгъул ахиралда т1анк1, суалияб ва ах1ул ишараби лъезе.

Лъабабилеб классалда ц1алдохъабазе щола раг1абазул дандраялгъул, хабарияб, суалияб, т1алабияб ва ах1ул предложениязул, предложениялгъул бет1ерал ва бет1ерал гурел членазул, г1адатал т1ирит1арал ва т1ирит1ич1ел

предложениязул, г1адатал ва жураарал предложениязул х1акъалъуль баянал. Ункъабилеб классалда лъимал ругъун гъарула тайпа цоял членалгун предложениял г1уц1изе ва гъел рит1ун ц1ализе, гъезуль лъалхъул ишараби лъезе.

Синтаксисиял темаби ва каламалъул бут1аби лъазарулаго, гъоркъоса къот1ич1ого, т1орит1ула предложениялъуль раг1абазул бухъен ч1езабиялда, раг1абазул дандраял рат1а гъариялда ва гъел г1уц1иялда хурхарал х1алт1аби. Классалдаса классалде гъварилъула г1адатаб предложениялъуль синтаксисияб разбор гъабиялъуль къаг1идабиги.

Текст. Бухъараб калам цебет1езаби абураб бут1аялъуль аслияб бак1 ккола тексталда т1ад гъабулеб х1алт1иялъги гъеб текст бич1ч1изе ва г1уц1изе, гъединго тексталда т1аса жиндирго пикру бицине ругъун гъариялъуль х1алт1абазги. Предложениялдаго г1адин, щибаб классалда тексталда т1ад х1алт1ула т1убараб ц1алул соналда. Х1акъикъаталда к1алзул ва хъвавул формаялда тексталда т1ад х1алт1и щибаб дарсида гъабула. Гъедин лъималазухъа бажарула авар мац1алда т1аса швараб лъаялдаса жидер калам цебет1езабиялъуль пайда босизе.

«**Текст. Бухъараб калам цебет1езаби**» абураб разделалъуль тексталда т1ад гъабулеб х1алт1и гъал хадусел бут1абаздасан г1уц1ун буго:

- тексталъуль х1акъалъуль бич1ч1и (текст ккола маг1наялъуль ва грамматикияб рахъаль к1иго я ц1ик1к1ун цоцазда рухъарал предложениял); текст ва г1аммаб темаялъ цолъизарич1ел, бат1аго ругел предложениял цоцаздаса рат1а гъариялъуль бажари лъугъинаби;
- тексталъуль тема (тексталъуль цо сундулниги х1акъалъуль бицунеб жоялда тема абула); тексталъуль тема ч1езабизе бажари, ай тексталъуль сундул х1акъалъуль бицунеб бугебали бихъизаби;
- тексталъуль аслияб пикру; муг1алимасул кумекалдалъун тексталъуль аслияб пикру загъир гъабизе бажари;
- тексталда ц1ар лъей; тексталда ц1ар лъезе бажари (тексталъуль аслияб пикруялде ва гъелъуль темаялде мугъги ч1ван);
- тексталъуль г1уц1и; хабарияб текст бут1абазде биххизе бажари (байбихъи, аслияб бут1а ва ахир);

- текстальул бутлабазда гьоркьоб бугеб бухьен; текстальуль жидер кумекалдалъун аслияб бутла ва байбихьи яги аслияб бутла ва ахир цоцазда рухьарал раглаби ратизе бажари; глуцлулеб текстальул бутлабазда гьоркьоб бухьен члезабизе бажари;
- текстальул щибаб бутлаялда жанир ругел предложениязда гьоркьоб бухьен; жидер кумекалдалъун предложениял цоцазда рухьарал раглаби ратизе бажари, масала: цларубаклал, союзал;
- текстальуль сипат-сурат гьабияльул ресал; текстальуль метафорал, эпитетал, дандекквеял, олицетворениял рихьизаризе бажари; гьел киналго жидер каламалъуль хлалтлизаризе бажари;
- текстазул тайпаби: хабарияб текст, сипатияб текст ва пикрияб текст (лъай-хъвай гьаби);
- изложенияльул хлакьальуль биччи; хладурааб, яги киназго цадахъ глуцлараб, яльуни живго жиндаго чул глуцлараб планалда рекьон чидар текст (льилниги сундулниги хлакьальуль сипат-сурат гьорлье ккезабун яльуни жиндирго пикру загьир гьабун) цли гьабун хъвазе бажари;
- сочиненияльул хлакьальуль биччи (бицун ва хъван); сюжетиял суратазда яги цо сураталда тласан, гьединго цо кинаб бугониги темаялда тласан текст глуцлизе бажари; цебеккунго киналго глахьаллъун дандбараб текст хъвазе бажари;

Тексталда тлад хлалтлулаго, хлисабалде росула гьельул хласил, глуцли ва сипат-сурат гьабияльул ресал.

Каламалъул культура борхизабиялье голо программаяль тлалаб гьабулеб буго риччиизе бигьаял гьал хадусел литератураиял нормабазулгун лъай-хъвай гьабизе:

- раглаби битлун аби (орфоэпиял нормаби);

- предложениял бит1ун г1уц1и ва раг1абазул дандраязуль раг1абазул формаби бит1ун х1алт1изари (грамматикиял нормаби);

- маг1наялъул рахъги х1исабалде босун, раг1аби бит1ун х1алт1изари (раг1аби х1алт1изариялъул къаг1идаби);
Ц1алдохъанасул калам цебет1езабиялъуль х1акъикъиял х1асилал къезе ккани, гъезда литературияб мац1алъул нормабиги сипат-сурат гъабиялъул ресалги лъай г1оларо, къвариг1уна авар мац1алъул ва ц1алиялъул дарсазда, гъоркъоса къот1ич1ого, текстазул анализ гъабизе.

Литературияб мац1алъул нормабазда т1ад х1алт1и практикияб къаг1идаялъ гъабула. Гъеб х1алт1и т1обит1ула рахъдал мац1алъул темаби лъазарулагоги, класс тун къват1исел дарсаздаги, изложениял ва сочинениял хъвалагоги, ц1алиялъул дарсаздаги т1убараб ц1алул лъаг1елалъ. Ц1алдохъаби ругъун гъаризе ккола каламалъуль ккарал гъалат1ал цоцаз рит1изаризе ва бат1и-бат1иял тайпабазул словараздаса пайда босизе. Ц1алдохъабазул калам цебет1езабиялъе чара гъеч1ого х1ажалъула тайпа цоял членалгун г1адатал предложениялги к1иго г1адатаб предложениялдасан г1уц1араб жуларал предложениялги цоцазда дандекквезе, бит1араб каламгун предложениялда хадуб халкквезе, нахърилълъиналъул союзраг1абигун ва союзраг1аби гъеч1ого жуларал нахърилълъарал предложениязулгун лъайхъвай гъабизе.

Бит1араб каламгун предложениялги нахърилълъиналъул союзраг1абигун ва союзраг1аби гъеч1ого жуларал нахърилълъарал предложениялги байбихъул классазда лъазаруларо. Амма лъималаз, изложениял ва сочинениял хъвазе х1адурлъулаго, гъединго творческиял х1алт1абазуль риччарал гъалат1азул анализ гъабулаго, гъезул хаслъабазулгун лъай-хъвай гъабула. Гъелда т1адеги, нильеда лъала байбихъул классазул ц1алдохъабаз жидер к1алзул ва хъвавул каламалъуль гъедиал предложениял г1ат1идго х1алт1изарулеллъи. Гъединлъидал муг1алимас х1аракат бахъизе ккола гъезул г1уц1иги, гъел каламалъуль х1алт1изариялъул хаслъиги лъималазда бич1ч1изабизе.

Муг1алимас, гъоркъоса къот1ич1ого, к1вар къезе ккола ц1алдохъанасул, гъалат1ал риччач1ого, бит1ун хъвазе бугеб бажари цебет1езабиялде. Гъельие программаялда къун руго х1арпаздакъун гъаркъал рихъизариялъул, цо мухъида инч1ел раг1аби цоги мухъиде, слогазде рикъун, росиялъулги, раг1аби рат1а т1ун хъваялъулги, к1удияб х1арп хъваялъулги къаг1идаби.

Берцинго хъваялъе, хат1 куцялъе программаялда хасаб заман бихъизабун гъеч1о. Гъединлъидал щибаб грамматикаялъул дарсида 8–10 минуталъ муг1алимас т1адч1ей гъабула ц1алдохъабаз хъвалебщинаб жо берцингоги бац1ц1адгоги бук1инабиялде. Гъаниб къола хат1алъул хашлъи т1аг1инабиялде руссарал ругъунлъиялъул т1адкъаял, рихъизарула мисалиял х1арпал ва раг1аби.

Дидактикаялъул к1вар бугел суалазул цояб ккола контролиял (хъвавул) х1алт1абазул х1асилазул къуч1алда ц1алдохъабазул лъайгун бажари борцин ва къимат лъей. Байбихъул классазда авар мац1алъул хъвавул х1алт1абазул аслиял тайпабилъун ккола: т1аде балагъун текст хъвай, эркенаб диктант, г1инзул ва берзул диктант, творческияб диктант, х1адурлъиялъул ва т1асабищул диктант, ругъунлъиялъул изложениял ва сочинениял.

Словариял диктантазе къезе кколеб раг1абазул 2 классалда къадар бук1ине бегъула: 8–10 раг1и

Хал гъабиялъул диктантал гъаризе рихъизарурал текстазулъ ругел раг1абазул къадар г1ага-шагарго гъадианаб бук1ине бегъула: 30–40 раг1и

Ругъунлъиялъул изложениязе ч1езабун буго гъаб къадар: 30–40

Щибаб дарсида ц1алдохъаби ругъунлъула ц1алул т1ехъгун х1алт1изе, бит1ун хъваялъеги ц1алиялъеги жиндие къвариг1унел къаг1идаби, гъезда хурхарал х1алт1аби ва лъазарулел темаби хехго ратизе, х1алт1абазе къурал киналго т1адкъаял тартибалда т1уразе, гъезул мурад бич1ч1изе.

Квалквал гъеч1ого, хадубккунги церехун ине лъималазе г1ураб лъай цвелялъул мурадалда пайда босизе ккола бат1ибат1иял дидактикиял х1аяздаса, хасго рек1елгъеялъул материалаздаса (кроссвордаздаса, шарадаздаса, ребусаздаса, болъабаздаса, грамматикияб ва бит1унхъваялъул лотоялдаса ва гъ.ц.)

Байбихъул классазул лъималазда к1оларо цо жоялда т1аде халат бахъун жидерго к1вар бусинабизе, гъел хехго свакала. Гъединлъидал дарсида ц1алдохъабигун х1алт1иялъул къаг1идаби бат1и-бат1иял рук1ине ккола (муг1алимазухъ г1енекки, гара-ч1вари, т1ахъалгун ва тетрадалгун х1алт1и, хъвавул ва к1алзул х1алт1аби иргаялда т1орит1и, мех-мехалда минутаялъул махсараби, расандаби ва физкультура гъаби).

Программаялда къурал темабазе саг1тал рикъун руго мисалияб къаг1идаялъ. Жиндирго х1албихъиялде, ц1алдохъабазул лъаялде ва щибаб классалда гъабулеб х1алт1ул шарт1азде балагъун, муг1алимасул ихтияр буго мустах1икъаблъун бихъулеб бак1алда саг1тазул хиса-баси гъабизе.

Курс лъуг1ун хадуб къолел х1асилал

Байбихъул школа лъуг1арал ц1алдохъаби гъал хадусел х1асилазде щола:

Напсиял х1асилал

1. Жиндирго Ват1аналдаса, Россиялъул ва Дагъистаналъул миллатаздаса гъезул тарихалдаса ч1ух1иялъул асар бижизаби, жив цо кинаб бугони къавмалъул ва миллаталъул чи вук1ин бич1ч1и.

2. Цоцазда рухъарал, амма цоцазда рельъинчлел тлабиглаталдехун, миллатаздехун, маданиятаздехун ва диназдехун цолъи цлунараб, ай клибикъичлел, обществоялда гладамазул глумруялда, гъезул гъоркъоблъиялда бухъараб бербалагъи бижизаби.
3. Цогидал миллатазул маданияталдехун ва гъезул тарихалдехун, гъединго батлияб пикруялдехун цлуна-къараб балагъи бижизаби.
4. Цебетлун хисулеб дунялалде черх ругъунлъизаби.
5. Цлалиялдехун гъира бижизаби.
6. Обществоялда чиясул хъвада-члвадиялъул къаглицдабазул ва гладамазул глумруялда, гъезул гъоркъоблъиялда бухъараб (ай социалияб) ритлухълъиялъулги эркенлъиялъулги къучлалда жинца гъарурал ишазул жавабчилъиги жибго жиндаго члараб, цогиялда бухъинчлел хасиятги цебетлезаби.
7. Эстетикиял бичлчлиял, хлажалъаби ва бечелъаби лъугъинари.
8. Цогидал гладамазе кумекалъе хладурав, ният лъиклав, хлалхъублъи гъечлев, гладамазе лъиклъи гъабулев инсан вахъинави.
9. Гел бащадазда ва цликлларазда цадахъ хлалтлизеги щулияб гъоркъоблъи гъабизеги бугеб бажари цебетлезаби, тладквалъай бугеб, дагладулаб ахвал-хлалалдаса ворчлизе нух батиялъул бажари цебетлезаби.
10. Хлинкъи гъечлел, паракъатаб, чорхое (сахлъиялъе) пайдаяб глумру гъабизе мурад лъей; творческияб хлалтлуде гъира ккезаби, ай творческияб къаглицдаялъ хлалтлизе бугеб бажари цебетлезаби; материалиял ва рухлиял бечелъабазул тлалаб-агъаз гъабизе бажари.

Метапредметиял хлалал

1. Ціалялгьул мурадал ва масъалаби цере лъезе ва гьел тІуразариялгьул къагІидаби ралагъизе бажари.
2. Цебе лъураб масъалаялде ва гьеб масъала тІубазабиялгьул шартІазде балагъун, жиндирго ціалялда рухъарал ишазе къимат къезеги, гьезда хадуб хал кквезеги, гьезул план гъабизеги бугеб бажари лъугъинаби.
3. Информация къезе ишараялгьулгин символикиял алатаздаса пайда боси.
4. Хурхен гъабиялгьул, ай бухъеналгьулал ва нахъгІунтІиялгьулал масъалаби тІуразе, каламалгьул алатал жигаралда хІалтІизари.
5. Информация балагъиялгьул (баян къолел тІахъаздаса), гьеб бакІариялгьул, гьелда тІад хІалтІиялгьул, гьелгьул анализ гъабиялгьул, гьеб гІуцІиялгьул ва къеялгьул, гьелгьул магІна бичІчІизабиялгьул батІи-батІиял къагІидаби хІалтІизари.
6. Цере лъурал мурадазда ва масъалабазда рекъон, батІи-батІиял стилалгьул ва жанразул текстал бичІчІун ціализе бажари.
7. Цо чІванкъотІарал предметметал дандекквезеги, гьезул анализ ва синтез гъабизеги, гьел гІаммлъизаризеги, кинал ругониги гІаламатаздалгьун тІелазде рикъизеги, цоцада рельгъинаризеги, гІилляялгьулабгин цІех- рехалгьулаб бухъен чІезабизеги, гьезда тІаса пикру загъир гъабизеги бажари, ай логикиял хІалтІаби гъаризе лъай.
8. Накъиталгье гІахъаллгьи гъабулев чиясухъ гІенеккизеги, диалогалгьулгье гІахъаллгъизеги, батІи-батІиял пикраби рукІиналгье ва щибасул жиндирго хасаб пикру загъир гъабизе ихтияр букІиналгье мукІурлгъизеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, гьелгье далил бачинеги разилгьи.
9. ГІаммаб мурад цебе лъезеги гьеб тІубазабиялгьул нухал ралагъизеги бажари; цадахъ гъабулеб хІалтІи щибасда гьоркъоб бикъизе, къотІи-къай гъабизеги, цадахъаб хІалтІулгье цоцазда хадуб хал кквезеги, данд рекъон кколеб хІалалгье жиндир ва сверухъ ругезул хъвада-чІвадиялгье къимат къезеги бажари.

10. Лъилниги рахъ кквечлого, щивас загъир гъабураб пикруги хлисабалде босун, дагба-рагги кьотлизе бажари.
11. Предметиял ва предметада гьоркъосел аслиял бичичиял лъай.
12. Цлалуль жинца кьолел лъиклал яги квешал хласилазул гилла бичичизеги, нагагълъун цлалуль нахъе ккани, гьениса ворчизеги бажари.

Предметиял хласилал

1. Россиялда ва Дагъистаналда батли-батлиял мацлал ва маданиятал руклинги, гьел цоцада рухъарал руклинги, мацл щибаб миллаталъул аслу кколеблъиги бичичи.
2. Мацл миллияб маданияталъул аслуги гладамал цоцада ричичиялъул ва гьезда гьоркъоб бухъен чезабиялъул алатги кколеблъи цлалдохъабазда бичичи; авар мацл Дагъистаналъул пачалихъияб мацл кколеблъиги, гьель магларулазул миллатал цоцада рухъинарулеблъиги лъай.
3. Авар мацлалъул (битлунабиялъул, лексикаялъул, грамматикаялъул, битлунхъваялъул, лъалхъул ишараби лъеялъул) нормабазул ва каламалъул этикаялъул къаггидабазул хлакълъуль авалиял баянал лъай.
4. Инсанасул гражданлъи ва гаммаб культура бихъизабулеб галамат хлисабалда битлараб клалзул ва хъвавул каламалдехун лъиклаб бербалагъи буклинаби.
5. Захлматал гурел текстал глуцлулаго, бухъеналъулал масъалаби тлуразаризе, дандекколел мацлалъул алатал тласа рищизеги, цогидазда клалъалаго, цере лъурал мурадазул, масъалабазул ва мацлалъул алатазул хлисаб гъабизеги бажари.
6. Гъалатлал гьечлеб хъвай-хъвагъаялъ жиндирго культураялъул даража загъир гъабулеблъи бичичи; текстал хъвалаго, лъалхъул ишараби лъеялъул ва битлунхъваялъул къаггидабаздаса (правилабаздаса) пайда боси. Хъвараб жоялъул хал гъабизе бажари.

7. Фонетикаялгул ва графикаялгул, лексикаялгул, раг1и лъугъиналгул (морфемикалгул), морфологиялгул ва синтаксисалгул; мац1алгул аслиял бут1абазул, гъезул г1аламатазул ва гъел каламалгулъ х1алт1изариялгул хаслъабазул х1акъалгулъ авалиял баянал лъай.

8. Мац1алгул грамматикиял категориял, гъелгул аслиял бут1аби рат1а рахъизе лъаялгул ва гъезул анализ гъабиялгул бажариял лъугъинари.

Курсалгул материал

Каламалгул тайпаби Г1енеккун (г1инт1амун) раг1араб жо бич1чи.

Г1адатаб гара-ч1вариялгулъ цогидаз бицунеб жоялгул маг1на ва мурад бич1чи. Г1енеккун раг1араб калам данд рекъон кколеб х1алалъ бич1чи. Пасих1го ц1аларал яги художествияб къаг1идаялъ рицарал маргъабазул, харбазул ва куч1дузул маг1на бич1чи ва лъурал суалазда рекъон гъезул х1асил бицин. Бицараб маргъаялгул ва хабаралгул х1асилалда т1асан къурал суалазе жаваб гъаби. Аск1ов г1одов ч1ун, хабар-к1алалда вугев чиясул каламалгухъ г1енеккизе бугеб бажари цебет1езаби (ай гъеб каламалгул анализ гъабизеги, данде къот1арун, диалог гъоркъоб къот1изе тунгут1изеги, суалал къезеги бажари).

Гаргади.

Хурхен гъабиялгул масъала х1асил кколеб куцалда т1убазабиялге г1оло цере лъурал шарт1азда ва мурадазда рекъон гаргадиялгул къаг1идаби т1аса рици. Диалогалгулъ г1ахъаллъизе лъай.

К1алгъа-ралъай байбихъизе, гъоркъоб къот1изе тунгут1изе, лъуг1изабизе ва жиндирго г1акълуялдалъун жиндехунго рак1 ц1азабизе бажари. Лъилниги, сундулниги х1акъалгулъ сипат-сурат гъорлъе ккезабун, ялъуни жиндирго пикру загъир гъабун, хабар бицине бажари. Каламалгул этикаялгул нормаби (ай салам къезеги, къо-мех лъик1 гъабизеги, т1аса лъугъинеги, баркала къезеги, лъидехунниги гъаригун хит1аб гъабизеги) лъай. Бит1ун абиялгул нормаби ва интонация ц1уни.

Ціали.

Ціалул текст бичічи. Къваригараб материал батиялзул мурадалда тІаса бищун ціали. Тексталуль рихьдаего къураб информация бати. Тексталуль бугеб информациялзул къучІалда цо кинаб бугониги хІасилалде рачІине. Тексталуль бугеб информациялѣе баян кѣей ва гѣеб гІаммлѣизаби. Тексталул хІасилалзул, гѣелзул гІуцІиялзул ва мацІалзул хаслѣиялзул анализ гѣаби ва гѣезие къимат кѣей.

Хъвадари.

Гигиеналул тІалабазда рекъон бичічулеб (бигъаго ціализе кІолеб), берцинаб хатІаль хъвадаризе лѣай. Лъазарурал къагІидабазда рекъон абун ва тІаде балагъун хъвай. Ціалараб ва гІенеккун рагІараб тексталул хІасил мухІканго яги тІаса бищун хъвай. Жиндир гІумруялзуль ккараб лѣугъабахъиналзул, сверухъ бугеб тІабигІаталѣухъ халкквѣялзул, пайдаял ишазул, литературиял асаразул ва гъ.ц. хІакъалзуль сипат-сурат гъорлѣе ккезабун, ялѣуни жиндирго пикру загъир гѣабун, гъитІиналго харбал херхине.

Хъвай-ціали малѣи

ТІадехун абухѣе, хъвай-ціали малѣи гІуцІун буго кІиго бутІаялдасан:

1. ХІадурлѣиялзул заман.
2. ХІарпал малѣулеб (букварияб) заман.

Хъвазе-ціализе малѣула гъаркъилаб аналитикиябгун синтетикияб методалдалѣун.

Хъвай-ціали малѣи ккола цадахъаб тадбир: ціализе малѣиялда цадахъ хъвадаризеги ругъун гъарула, гѣебги щулалѣизе гѣабула калам цебетІезабиялзул хІалтІаби тІоритІулаго, ай гъаркъаздасан рагІи, рагІабаздасан предложение, предложениял дандран хабар гІуцІизе ругъун гъарулаго.

Фонетика.

Каламалъул гъаркъал ва гъезул характеристика. Раг1ул маг1наги гъелъул гъаркъилаб г1уц1иги цоцада рухъарал рук1ин бич1чи.

Раг1уль жалго жидедаго ч1арал гъаркъал рихъизари. Раг1уль гъаркъазул къадар ва тартиб ч1езаби, сипат-суратаблълалгин символиял схемабазуль гъел хъвай.

Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал рат1а гъари. Гъел схемабазуль рихъизари.

Абиялъул бищунго гъит1инаб бут1а х1исабалда слог. Раг1аби слогазде риххи, рагъарал, къарал ва рахарал слогал. Ударение. Раг1уль ударение т1аде кколеб бак1 бихъизаби, ударение бугелги ударение гъеч1елги слогал рат1а рахъи,

Раг1абазул слогалъулабгин гъаркъилаб анализ гъабизе (раг1уль гъаркъазул къадар ч1езабизе, раг1ул бет1ералда, бакъуль, ахиралда бук1аниги, гъеб гъаракъ бугеб бак1 лъазе, ударение бугеб слог бихъизабизе) лъай.

Графика.

Гъаркъал ва х1арпал рат1а рахъи: х1арп гъаркъил ишара ккола. Гъаркъал х1арпаздалъун рихъизаризе бажари. Е, Ё, Ю, Я рагъарал х1арпал. Ъ гъаракъ ва х1арп. Ь х1арп. Гъез т1убалеб хъулухъ.

Авар алфавиталъулгун (х1арпазул тартибалъулгун) лъай-хъвай гъаби.

Ц1али.

Слогалккун ц1алиялъул бажари лъугъинаби. Лъимералъул хасаб темпалда дандекколеб хехлъиялда слогалккун ва раг1абиккун цок1алаяб ц1али. Раг1аби, раг1абазул дандраял, предложениял ва къокъал текстал бич1ч1ун ц1али.

Лъалхъул ишарабазда рекъон лъалхъи гъабун ва интонация ц1унун, ц1али.

Захлматал гурел гьитлинал текстал ва кучлдул бичлчлун ва пасихлго цлалиялзул бажари цебетлезаби. Живго жиндаго члун яги муглалимасул кумекалдалзун цлалараб текст, такрар гьабун (ай цлидасан), бицин.

Раглаби, кьокьал предложениял, захлматал гурел глитлинал текстал гледегличлого битлун цлализе ругьун гьари. Муглалимас абун яги тладе балагьун, хьвараб жо хал гьаби мурадалда хал кквезе, битлунхьваялзул кьаглидабиги цлунун, цлализе ругьун гьари.

Хьвадари.

Хьвадарулаго битлун глотор члезе, тетрадь партаялда лъезе, ручка, кьалам битлун кквезе лымал ругьун гьари.

Клудиял ва гьитлинал хларпал битлун хьвазе ва гьел раглабазуль цольизаризе бажари.

Гигиеналзул нормабиги цлунун, хларпал, слогал, раглаби, предложениял хьвазе ругьун гьари. Бацлцладаб ва бичлчулеб (ай бигьаго цлализе клолеб) хатлалъ хьвадаризе лъай.

Цин муглалимас тетрадазда кьурал, цинги азбукаядла ругел раглаби ва предложениял, тладе балагьун, хьвазе лъай.

Муглалимас абурал раглухье хьвалел раглаби ва гьединал раглабаздаса данде гьарурал предложениял хьвазе бажари. Текст, тладе балагьун битлун хьваялзул тартиб ва кьаглидаби лъай.

Хларпаздалзун рихьизаруларел графикайял глаламатаз (ай раглабазда гьоркьоб хутлараб члобогояб баклалъ, раглаби цо мухьидаса цоги мухьиде рикьун росиялзул ишараялъ) тлубалеб хьулухъ бичлчли.

Рагли ва предложение.

Рагли анализ гьабиялзул материал ва цлех-рех гьабиялзул предмет (ай объект) кколебльи бичлчли. Раглул лексикайб маглнаядла хадуб халкквей. Рагли гьаркьаздасан глуцлун буклулебльи лъай. Цоцазулгун гьоркьобльи гьабиялзуль раглул бугеб клвар лъай. Предметал, предметазул глаламатал ва предметазул ишал рихьизарулел раглаби каламалзуль битлун хлалтлизаризе бажари.

Раг1аби ва предложениял рат1арахъизе бажари. Предложениялгьулъ раг1аби рат1а гъаризе, гъезул тартиб хисизе бажари. Предложениялгьулъ интонация ц1унизе лъай.

Бит1унхъвай.

Т1оцебесеб классалда гъал хадусел бит1унхъваялгьул къаг1идабазулгун лъай-хъвай гъабула:

- раг1аби рат1ат1ун хъвай;
- геминатал ва лабиалиял гъаркъал х1арпаздалгьун рихъизари;
- хасал ц1аразул бет1ералда ва предложениялгьул авалалда к1удияб х1арп хъай;
- раг1аби слогалккун цо мухъидаса цоги мухъиде роси;
- предложениялгьул ахиралда лъалхгьул ишараби.

Калам цебет1езаби.

Тексталгьул х1акъалгьулъ авалияб бич1чи. Тексталгьулъ предложениял рат1а гъари. Тексталгьулъ предложениял цолъизари. Г1енеккун раг1араб ва жинцаго ц1алараб текст бич1чи. Берзулгин сипатиял мисалазул (моделазул) кумекалдалгьун каламалгьул х1акъалгьулъ авалияб бич1чи лгьугьин. Схемазул кумекалдалгьун калам маг1на бугел бут1абазде биххи. Предложенияздасан бухъараб текст г1уц1и.

Жиндир г1умруялгьулъ ккарал лгьугъа-бахъиназул, х1аязул х1акъалгьулъ, сюжетияб сураталдасан гъит1инабго хабар херхине бажари. Бицанк1абазе жавабал къезе, куч1дул рек1ехъе лъазаризе; кицаби, абиял каламалгьулъ х1алт1изаризе, рек1ехъе лъазарурал куч1дул пасих1го рик1к1ине бажари.

Авар мац1алгьул курс

2 класс (34 сағат, анқыда жаниб 1 сағат) Тіоцебесеб классалда малъараб материал такрар гъаби

Каламалъул бутла хІисабалда рағли, предложение, текст ва гІумруялда жаниб гъезул бугеб кІвар.

Рагъарал ва рагъукъал гъаркълал. Авар мацІалъе хасиятал рагъукъал гъаркълал ва хІарпал.

Каламалъул гъаркълал. ХІарпал. Слог

Гъаркълал ва хІарпал. Рагъарал ва рагъукъал гъаркълал, хІарпаздалъун гъел рихъизари. Рагъарал гъаркълал ва хІарпал. Рагъукъал гъаркълал ва хІарпал. КъосинчІого рағлабазуль гъел битІун абизе, цІализе ва ратІа гъаризе лъай.

Е,Ё,Ю,Я хІарпал. Й гъаракъ ва хІарп. Авар мацІалъе хасиятал рагъукъал гъаркълал ва хІарпал. Ш – Щ рагъукъал гъаркълал ва хІарпал.

Геминатал (хІухъелалъул тІадецуЙ кутаклъизабун абулел) ва гъел рихъизарулел хІарпал: кк, кІкІ, чч, чІчІ, сс, хх, цц, цІцІ, лълълъ.

Лабиалиял (кІутІби цере цІутІизарун рахъулел) гъаркълал ва гъел рихъизарулел хІарпал: кв, ккв, кІв, кІкІв, къв, къв, хв, хъв, хъв, ев, цв, шв, гъв, гъв, гв, чІв, цв, цІв.

Ъ гъаракъ ва хІарп. Ъ хІарп. Гъез тІубалеб хъулухъ.

Алфавит. ХІарпазул цІарал. Алфавиталъул кІвар.

Рағли ва слог. Рағли слогазде бикъи. Цо мухъида инчІеб рағли цоги мухъиде, слогазде бикъун, босиялъул къағІидаби.

Ударение. Рағлабазул мағІна хисиялъуль ударениялъул бугеб кІвар. РағІуль ударение бугебги гъечІебги слог.

Калам

Калам ва г1умруялда жаниб гьелъул бугеб к1вар. К1алзул ва хъвавул калам.
Каламалъул этика. Салам къеялъул раг1аби.

Предложение ва текст

Каламалъул бут1а х1исабалда предложение. Предложениялъул бет1ерал членал: подлежащее, сказуемое ва бит1араб дополнение.

Предложениялъуль раг1абазда гьоркъоб бугеб бухьен ч1езаби (суалаздалъун).

Предложениялъул авалалда к1удияб х1арп хъвазе, ахиралда т1анк1, суалияб ва ах1ул ишараби лъезе ругъун гъари.
Предложениялда жаниб маг1наялъул рахъаль ц1ик1к1араб к1вар жиндир бугеб раг1и, гъаракъ борхизабун, бихъизабизе ругъун гъари.

Текст. Текстальул г1аламатал, текстальуль предложениял маг1наялъул рахъаль цоцада рухъин, тексталда ц1ар лъей.
Текстальул тайпаби.

Каламалъул бут1аби

Предметал, предметазул г1аламатал ва предметазул ишал рихъизарулел раг1аби (дандекквей).

Предметияб ц1ар (лъай-хъвай гъаби). Г1аммаб маг1на. Предметияб ц1аралъул суалал: щив? щий? щиб? щал?
Каламалъуль предметияб ц1аралъул бугеб к1вар.

Г1адамазул ц1аразул, фамилиязул ва инсул ц1аразул, х1айваназда лъурал т1ок1ц1аразул, улкабазул, шагъаразул, росабазул, къват1азул, г1оразул, х1оразул, муг1рузул ц1аразул бет1ералда к1удияб х1арп. Цолъул ва г1емерлъул формаялда предметияб ц1ар хиси (практикияб къаг1идаяль лъай-хъвай гъаби).

Глагол (лъай-хъвай гъаби). Г1аммаб маг1на. Глаголалъул суалал: щиб гъабураб? щиб лъугъараб? щиб гъабилеб? щиб гъабизе бугеб? щиб гъабулеб? щиб гъабулеб бугеб? Каламалъуль глаголазул бугеб к1вар. Глаголал цолъул ва г1емерлъул формаялде хиси. Глаголал бат1и-бат1иял заманабазде хиси (халкквезе). Г1ага-шагараб маг1наялъулги г1аксаб маг1наялъулги глаголал.

Прилагательное (лъай-хъвай гъаби). Г1аммаб маг1на. Прилагательнойлъул суалал: кинав? кинай? кинаб? кинал? Прилагательнойл каламалъуль х1алт1изари. Прилагательнойл цолъул ва г1емерлъул формаялде хиси. Г1ага-шагараб маг1наялъулги г1аксаб маг1наялъулги прилагательнойл.

Текст. Бухъараб калам цебет1езаби

Тексталул тема. Текст ва г1аммаб темаялъ дандрач1ел, рат1а т1урал предложениял дандекквей. Тексталуль предложениял маг1наялъул рахъалъ цоцазда рухъин.

Тексталда ва гъелъул бут1абазда ц1ар лъей. Тексталда жанир аслияб маг1на загъир гъабулел раг1аби.

Тексталул тайпаби: хабариял, сипатиял ва пикриял (лъай-хъвай гъаби). Хабарияб тексталул бут1аби: байбихъи, аслияб бут1а ва ахир (лъай-хъвай гъаби). Тексталул ц1ияб мухъ.

Изложениялъул х1акъалъуль бич1ч1и къей. Хабарияб тексталул 30–45 раг1и бугеб изложение хъвай (суалаздальун).

Сочинениялъул х1акъалъуль бич1ч1и къей. Муг1алимасул нухмалъбиялда гъорлъ сураталдасан яги суратаздасан текст г1уц1и ва хъвай. Лъималазул г1умруялъул, х1алт1ул, х1айваназул, х1аязул, ц1алул ва гъ.ц. х1акъалъуль текст г1уц1и.

Киназго цадахъ 30–40 раг1и бугеб хабарияб текст г1уц1и.

Лъаг1алида жаниб малъараб материал такрар гъаби

Гъаркъал ва х1арпал. Каламалъул бут1аби. Каламалъул бут1аби х1исабалда текст ва предложение.

Берцинго хъвай

Т1оцебесеб классалда хъвай-хъваг1аялбул рахъалъ щвараб бажари шула гъаби.

Хъвазе бигъалъи-зах1малъиги х1исабалде босун, гъит1инал х1арпазул т1елал:

1) и, ш, г, г1, т, т1, н, р, у;

2) л, м, ц, ц1, щ, Ъ, ГЪ, Ы;

3) а, о, ю, ф, д, б, я;

4) с, е, ё, ч, ч1, Ъ, ГЪ, ЛЪ, в;

5) э, х, х1, хъ, хъ, ж, з, к, к1, къ, къ.

К1удиял х1арпазул т1елал:

1) И, Ш, Ц, Ц1, Ч, Ч1, Л, М, А;

2) О, С, З, Х, Х1, Е, Э, Я;

3) Ж, У, Н, К, К1, Ю, Р, В, Ф;

4) Г, П, Т, Д, Б;

5) Хъ, Хъ, Къ, Къ, Лъ, Гъ, Гъ, Т1.

Хъвазе зах1матал раг1аби: пальто, учитель, учительница, стакан, тетрадь, махх, гъой, куй, рукъ, (рокъоб), г1ор (г1урул), болнух, оцх1ут1, биххи, раххан, ххвел, ххей, ххине, бесси, бусси, руссун, ссан, бецци, ицц, ццин, бильлъин, лълъар, рельлъин, бац1ц1ин,

бецци, буццин, биччи, чичивад, риччи, гвенд, коллектив, театр, къаб-къаби, сверун, тладеялдаса-тладе, мадагъадар, дагъ-дагъккун, лъаб-лъабккун, бецаруз, ничгъеч1, ц1урахинк1, баг1аргъоло, г1ужрукъ, гомог, гонгал, гозо, гузби, г1азу, росу, г1анк1, г1анк1у, гъабу, зулму, пикру, г1елму, кету.

Курс лъазабун лъуг1ун хадуб къолел х1асилал

Напсиял х1асилал:

- жиндирго Ват1аналдаса, дагъистаналъул миллатаздаса ва гъелъул тарихалдаса ч1ух1и; жив маг1арул миллаталъул чи вук1ин бич1чи;
- рахъдал мац1 нилъер культуралялъул аслу бук1ин бич1чи ва гъелъ маг1арулазул миллатазда гъоркъоб шулияб бухъен ч1езабублблби лъай;
- гъалат1 гъеч1еб к1алзул ва хъвавул калам г1аммаб культуралялъул г1аламат бук1ин лъай;

школалдехун ва ц1алиялдехун бугеб бербалагъи, кидаго лъик1ав ц1алдохъанлъун вук1ине бажари;

- лъик1аб даражаялда ц1ализеги ц1ализе бугеб пагъмуялъе жинцаго къимат кьезеги бажари;

- цо къасдалда жинца гъарурал ишазул жавабчилъиги жибго жиндаго ч1араб, цогиялда бухьинч1еб хасиятги цебет1езаби;

- цогидал г1адамазе кумекалъе х1адурав, ният лъик1ав, х1алхъублъи гъеч1ев, г1адамазе лъик1лъи гъабулев инсан вахъинави.

- муг1алимас кьураб къиматалда разилъи.

Метапредметиял х1асилал:

Бат1и-бат1иял т1адкъаял т1уразаризе ругъун гъариялъе т1орит1улел х1алт1аби (*Познавательные УУД*):

- учебникалда бугеб материал лъик1 лъай: ай ц1алул т1адкъаял т1уразаризе къвариг1араб баян (информация) балагъи, суратаздалъун, схемабаздалъун кьураб баян бич1ч1и; предметал дандекквей, гъезуль г1аммал ва бат1алъиялъул г1аламатал рихъизари; бат1и-бат1иял баянал (справкаби) кьолеб учебникалъул ва ц1алул пособиязул материалалдаса пайда боси (муг1алимасул нухмалъиялдалъун);

Хурхен гъабизе ругъун гъариялъе т1орит1улел х1алт1аби (*коммуникативные УУД*):

- диалогалъуль г1ахъаллъизе бажари (лъурал суалазе жавабал кьезе, суалал жинцаго лъезе, бич1ч1улареб жо мух1кан гъабизе);

- т1адкъял т1уразарулаго, гъалмагъасда цадахъ х1алт1изе бажари: х1алт1аби гъариялъул ирга ч1езабизе ва ц1унизе, гъалат1азул х1акъалъулъ гъалмагъасда бицине, цогидазулгун данд бан гъоркъоб лъураб ц1алул суал т1убазабиялъулъ г1ахъаллъизе;

Гъабулелб ц1али низамалда ккезабизе ругъун гъариялъе т1орит1улел х1алт1аби (*регулятивные УУД*): жив х1алт1улелб бак1алда ц1алиялъе рук1ине кколел щарт1ал ч1езаризе бажари; - къураб мисалалдаги данде ккун, жиндирго х1алт1ул хал гъабизе, къвариг1араб жо т1аде жубазе, мисалалъе къуралда данде ккеч1они, жиндирго х1алт1и хисизе бажари;

- муг1алимасда цадахъ малъулелб материалалъул тартиб ч1езабизе бажари;

- бищун к1вар бугел г1аламатал х1исабалдеги росун, предметал ва лъугъабахъинал т1елазде рикъизе ва рат1а-рат1аго лъезе бажари.

Предметиял х1асилал:

Рахъдал мац1алъул курс лъазабулаго, к1иабилелб классалъул ц1алдохъаби ругъунлъула:

- рахъдал мац1алъул алфавиталъул х1арпал абизе;

- рагъарал ва рагъукъал гъаркъал рат1арахъизе;

- раг1уль ударение бугеб слог батизе;

- геминатал гьорлъ ругел раглаби битлун абизе (цлализе) ва хъвазе;
- лабиалиял гьаркъал гьорлъ ругел раглаби битлун абизе (цлализе) ва хъвазе;
- раглаби, предложениял, 30–40 рагли бугел текстал, гьалатлал риччачлого, битлун хъвазе;
- раглаби слогазде рикъизе, цо мухьида инчлеб рагли цоги мухьиде, слогазде бикьун, босизе;
- гладамазда, хлайваназда, шагьаразда, росабазда, глоразда лъурал цларазул бетлералда клудияб хларп хъвазе;
- Й ва Щ, ш хларпалги авар мацлаъе хасиятал рагьукьал хларпалги гьорлъ ругел раглаби битлун хъвазе;
- Ъ, ь хларпаз тлубалехълухъ бихьизабизе;
фонетикияб разбор гьабизе (раглаби слогазде рикъи, ударение бугеб слог бати, раглуль гьаркъазул ва хларпазул тартиб члезабил, ищ, гьветл, учитель гладал раглабазуль гьаркъазулги хларпазулги къадар члезабил);
- раглуе битлун суал лъезе ва суалазул кумекалдалъун предмет, предметалъул глаламат ва предметалъул иш бихьизабулел раглабил ратла рахъизе;
- клиго-лъабго рагладасан глуцлараб предложениялъуль раглабазда гьоркъоб бухьен члезабизе, подлежащее, сказуемое ва битлараб дополнение бихьизабизе;
- раглабаздасан, суалазул кумекалдалъун гьезда гьоркъоб бухьен члезабулаго, предложение глуцлизе;

- предложениялзул авалалда клудияб хларп хъвазе, ахиралда тланк1, суалияб ва ахлул ишараби лъезе;
- тексталзул тема ч1езабизе ва тексталда цлар лъезе;
- текст предложениязде биххизе;
- маг1наялзухъги балагъун, тексталзул бутлабазда гьоркъоб бухъен ч1езабизе;
- суалазул кумекалдалъун хабарияб тексталзул 30–45 раг1и бугеб изложение хъвазе;
- къураб темаялда тласан лъабго-щуго предложениялдасан текст г1уц1изе ва хъвазе;
- тексталзул маг1на бугел бутлаби ц1ияб мухъидаса хъвазе

ТЕМАТИКИЯБ ПЛАН
2 КЛАСС (34 сагIат, анкьида жаниб 1 сагIат)

№	Дарсил тема	Темаялъе баян	СагIат	Бихьизабураб къо		Рокъобе хIалтIи
				Програм мияб къо	ХIужж аялъул къо	
1.	РагIи. Предложение. Текст.	Каламалъул бутIа хIисабалда рагIи, предложение, текст ва гIумруялда жаниб гъезул бугеб кIвар. Текст предложениязде биххи. Предложениял гIуцIи.	1			X1.15 гъум. 10
2.	Гъаркъал ва хIарпал.	Гъаркъазул ва хIарпазул хаслъи.	1			X1. 34 гъум. 19
3.	Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал ва хIарпал.	Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал, хIарпаздакъун гъел рихьизари.	1			X1. 39 гъум. 21

4.	Рагъарал гъаркъал ва х1арпал.	Рагъарал гъаркъал ва х1арпал. Къосинч1ого раглабазуль гьел бит1ун абизе, ц1ализе ва рат1а гъаризе лъай.	1			X1. 46 гъум. 24
5.	Е, Ё, Ю, Я х1арпал.	Е, ё, ю, я х1арпал. Авар мац1алда гъезул хаслъи ва гъез т1убалеп къвариг1ел.	1			X1. 50 гъум. 25
6.	Рагъукъал гъаркъал ва х1арпал.	Рагъукъал гъаркъал ва х1арпал. Къосинч1ого раглабазуль гьел бит1ун абизе, ц1ализе ва рат1а гъаризе лъай.	1			X1. 56 гъум. 28
7.	[Й] рагъукъаб гъаракъ.	[Й] гъаракъ ва й х1арп. Авар мац1алда гъельул бугеп хаслъи.	1			X1. 60 гъум. 31

8.	Авар мацIалъе хасиятал рагъукъал гъаркъал ва хIарпал.	Авар мацIалъе хасиятал рагъукъал гъаркъал ва гъел рихъизарулел хIарпал. 13 хIарпалъул авар мацIалда жаниб бугеб кIвар ва гъез кколеб бакI.	1			X1. 74 гъум. 37
9.	Диктант.	Грамматикиял тIадкъаялгун диктант.	1			Цебе малъараб такрар гъабизе.
10.	Ш – Щ рагъукъал хIарпал ва гъаркъал.	[Щ], [Ш] рагъукъал гъаркъал ва гъел хIарпаздалъун рихъизари.	1			X1. 80 гъум. 40
11.	Геминатал.	Геминатал (хIухъелалъул тIадецуь кутаклъизабун абулел) гъаркъал.	1			X1. 85 гъум. 43

12.	[КК], [К1К1], [ЧЧ] рагъукъал гъаркъал.	[КК], [К1К1], [ЧЧ] рагъукъал гъаркъал. Кк, к1к1, чч геминатал рихъизарулел х1арпазул бит1унхъвай.	1			X1. 90 гъум. 45
13.	[Ч1Ч1] рагъукъаб гъаракъ.	[Ч1Ч1] рагъукъаб гъаракъ. Ч1ч1 геминат бихъизабулеб х1арпалъул бит1унхъвай.	1			X1. 96 гъум. 47
14.	[СС] рагъукъаб гъаракъ.	[СС] рагъукъаб гъаракъ. Сс геминат бихъизабулеб х1арпалъул бит1унхъвай.	1			X1. 102 гъум. 50
15.	[ХХ] рагъукъаб гъаракъ.	[ХХ] рагъукъаб гъаракъ. Хх геминат бихъизабулеб х1арпалъул бит1унхъвай.	1			X1. 110 гъум. 53
16.	[ЦЦ] рагъукъаб гъаракъ.	[ЦЦ] рагъукъаб гъаракъ. Цц геминат бихъизабулеб х1арпалъул бит1унхъвай.	1			X1. 115 гъум. 55

17.	[Ц1Ц1] рагъукъаб гъаракъ.	[Ц1Ц1] рагъукъаб гъаракъ. Ц1ц1 геминат бихъизабулеб х1арпалъул бит1унхъвай.	1			X1. 121 гъум. 58
18.	[ЛъЛъ] рагъукъаб гъаракъ.	[ЛъЛъ] рагъукъаб гъаракъ. Лълъ геминат бихъизабулеб х1арпалъул бит1унхъвай.	1			X1. 127 гъум. 61
19.	Лабиалиял гъаркъал.	Лабиалиял (к1ут1би цере ц1ут1изарун рахъулел) гъаркъал ва гъел рихъизарулел х1арпал: кв, ккв, к1в, к1к1в, къв, къв, хв, хъв, хъв, св, щв, шв, гъв, гъв, гв, ч1в, цв, ц1в. Лабиалиял гъаркъал хъвавулъ рихъизарулел къаг1идаби.	1			X1. 137 гъум. 65
20.	Ъ, Ъ х1арпал.	Ъ, Ъ х1арпал. Ъ х1арпалъ мукъулукил т1арада лъугъунеб гъаракъ бихъизаби. Ъ х1арпалъ рагъукъаб гъаркъил тамахлъи бихъизаби.	1			X1. 142 гъум. 68

21.	Алфавит.	Алфавит. Х1арпазул ц1арал. Алфавиталъул к1вар.	1			Х1. 149 гъум. 71
22.	Раг1и ва слог.	Слог, раг1уль слогазул къадар. Цо мухъида инч1еб раг1и цоги мухъиде, слогазде бикъун, босиялъул къаг1идаби.	1			Х1. 160 гъум. 75
23.	Ругъунлъиялъул изложение.	Суалазда рекъон изложение.	1			Цебе малъараб такрар гъабизе.
24.	Ударение.	Ударение. Раг1абазул маг1на хисиялъуль ударениялъул бугеб к1вар. Раг1уль ударение бугебги гъеч1ебги слог.	1			Х1. 168 гъум. 78
25.	Калам.	Калам ва г1умруялда жаниб гъелъул бугеб к1ар. К1алзул ва хъвавул калам. Каламалъул этика.	1			Х1. 181 гъум. 85

26.	Предложение ва текст.	<p>Каламалъуль предложениялъул бугеб к1вар. Предложениялъул бет1ерал членал (грамматикияб аслу): подлежащее, сказуемое ва бит1араб дополнение.</p> <p>Предложениялъул авалалда к1удияб х1арп хъвай, ахиралда т1анк1, суалияб ва ах1ул ишараби лъей.</p> <p>Предложениялда жаниб маг1наялъул рахъаль ц1ик1к1араб к1вар жиндир бугеб раг1и, гъаракъ борхизабун, бихъизаби. Текст,</p>	1			Х1. 197 гъум. 93
		<p>текстальул г1аламатал, текстальуль предложениял маг1наялъул рахъаль цоцада рухъин, тексталда ц1ар лъей.</p> <p>Текстальул план, текстальул тайпаби: хабарияб, сипатияб, пикрияб.</p>				

27.	Авар мацIалъе хасиятал гъаркъал ва геминатал.	Авар мацIалъе хасиятал рагъукъал гъаркъал ва гъел рихъизарулел хIарпал: гъ, гъ, гI, къ, къ, кI, лъ, тI, хъ, хъ, хI, цI, чI. Геминатал (хIухъелалъул тIадецуь кутаклъизабун абулел) ва гъел рихъизарулел хIарпал: кк, кIкI, чч, чIчI, сс, хх, цц, цIцI, лълъ.	1			ХI. 204 гъум. 97
28.	Предметияб цIар.	Предметияб цIар. Гъелъул гIаммаб магIна ва гIаламатал. Предметияб цIаралъул суалал: щив? щий? щиб? щал? Каламалъуль предметияб цIар хIалтIизаби.	1			ХI. 231 гъум. 111

29.	Хасал цларал. Хасал цларазул битунхъвай.	Цо-цо предметазул цларал гламалги хасалги рукунеллги бичичизаби. Гаммал ва хасал цларал цоцаздаса ратла гъари. Хасал цларазул бетлералда клудияб хларп хъвазе бугеб бажари цебетезабула.	1			Х1. 252 гъум. 122
30.	Сураталдасан сочинение.	Сюжетяб сураталдаса сочинение глуци ва хъвай.	1			Цебе малъараб такрар гъабизе.
31.	Прилагательное.	Гламмаб магна. Прилагательноял галаматал. Прилагательноял каламалъулъ халтизари. Прилагательноял цолъул ва гемемерлъул формаялде хиси. Гагашагараб магнаялъулги гаксаб магнаялъулги прилагательноял.	1			Х1. 277 гъум. 132

32.	Глагол.	Г1аммаб маг1на. Глаголалъул г1аламатал. Каламалъуль глаголазул бугеб к1вар. Глаголал цолъул ва г1емерлъул формаялде хиси. Глаголал бат1и-бат1иял заманабазде хиси. Гагашагараб маг1наялъулги г1аксаб маг1наялъулги	1			X1. 300 гъум. 142
-----	---------	--	---	--	--	-------------------

		глаголал.				
33.	Лъаг1алида жаниб лъазабураб материал такрар гъаби.	Лъаг1алида жаниб малъарал аслиял темаби такрар ва шула гъари. Гъаркъал ва х1арпал. Каламалъул бут1аби. Каламалъул бут1аби х1исабалда текст ва предложение. Сураталдасан хабар г1уц1и.	1			X1. 315 гъум. 149
34.	Контролияб диктант.	Грамматикиял т1адкъаялгун контролияб диктант.	1			Цебе малъараб такрар гъабизе.

**Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Средняя общеобразовательная школа №34» г. Махачкалы**

Рассмотрено и одобрено
на заседании методического
объединения
Протокол № 1 от
« 31 » 08. 2023г.
Руководитель ШМО
/М.А.Расулова /

Согласовано
Заместитель
директора по УВР
/П.Г Абдулкадиева./
« 31» 08 .2023г.

Утверждено
Директор
МБОУ «СОШ №34»
/Магомедов Г.М./
Приказ № 66-П от
«31» 08. 2023г.

**Рабочая программа по аварской литературе в 2 классе
на 2022-2023 учебный год**

Планирование составлено в соответствии с требованиями
Государственного образовательного стандарта
на основе программы и учебника по литературе для 2 классов
под редакцией Х1.С.Вакилов, Ч.М.Меджидова
Москва Санкт-Петербург «Просвещение» 2019 год.

Количество часов на год: 34 часа

Количество часов в неделю: 1 час

Литературияб ц1али Программаялье баян

Программа х1адур гьабуна байбихьул школалда т1уразаризе х1исабалде росарал х1асилазулги, обществоялда чиясул хьвада-ч1вадиясул къаг1идабазда бухьараб концепцияльулги, Байбихьул школалъул лъай къеяльул федералияб пачалихьияб стандарталъулги къуч1алда.

Литературияб ц1али байбихьул школалъул системаялда аслиял предметадул цояб ккола. Гьелъ рахьдал мац1алда ц1алиялъул махщел ва тексталда т1ад х1алт1иялъул бажари лъугьинабула, художествияб литература ц1алиялде интерес бижибабула ва лъимералье рух1ияб ва эстетикаяб тарбия къезе, гьесул г1акълу цебет1езабизе квербакъула. Гьединго литературияб ц1алиялъул курс т1адег1анаб даражаялда лъазабиялъ рес къола байбихьул классазул цогидал предметада лъик1ал х1асилал рихьизаризе.

Байбихьул школалъул литературияб ц1алиялъул курс буссун буго гьал хадусел мурадал т1уразариялде:

- бич1ч1ун, бит1ун, чвахун ва пасих1го ц1ализе гьваридго лъзаби; бат1ибат1иял тайпабазул текстазда т1ад х1алт1изе бажаруледухь, калам цебет1езаби; т1ехьалдехун ва ц1алиялдехун бугеб интерес щулалъизаби; ц1алиялъул даража борхизаби ва, жалго жидедаго ч1ун, асарал ц1алиялъулъги къвариг1араб т1ехь т1аса бищиялъулъги х1албихьи бук1инаби; - художествиябгин творчествоялъулаб ва нахьг1унт1иялъулаб пагьмуги, художествиял асарал ц1алулаго, чидае рек1ел асар загьир гьабизе бугеб бажариги цебет1езаби; раг1удехун берцинаб (эстетикаяб) балагьи лъугьинаби ва художествияб асар бич1ч1изе бажари;
- художествиял асарадалъун байбихьул классазул ц1алдохьабазул рух1ияб х1албихьи бечельизаби; рух1ияб асаралъул ва гьудуллъиялъулги, жавабчилъиялъулги, лъик1лъиялъулги, рит1ухьлъиялъулги х1акълалъулъ бич1ч1иял куцай; Дагъистаналъул ва цогидал миллатазул культуралялъул адаб-хьатир гьабизе ц1алдохьаби куцай.

Байбихьул школалда предмет хІисабалда литературияб цІалияль лЪимал цІализарияльул гурегби, гъезие тарбия кЪеяльулги масъалаби тІурала.

ЦІалдохъабазул ригъалье хасал, рухІияб ва эстетикияб рахъаль бечедал художествиял асараз цІалдохъабазе кІудияб асар гъабула, гъел асараз квербакъула миллияб ва киналго гІадамазе, ай тІолабго инсанияталъе данде кколеб хасият куцазе.

Литературияб цІалияльул дарсазда аслияб куцаль кІвар кьола цІализе бугеб бажари лЪугъинабиялде ва лЪималазул калам цебетІезабиялде. ЦІалдохъабаз гъваридго лЪазабула бичІчІун ва пасихІго цІализе, жалго жидедаго чІун, текстал цІализе; гъел ругъунлъула тІехъальул хІасил бичІчІизе ва гъелдаса сверухъ бугеб тІабигІатальул хІакъальулъ щвараб лЪай гІатІилъизабиялъе пайда босизе.

Литературияб курс лЪазабулаго, цІалдохъабазул хурхен гъабияльулаб культураяльул (маданияталъул) даража борхула: гъезул лЪугъуна монолог ва диалог гІуцІизеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, батІи-батІиял текстазда тІад хІалтІизеги, жалго жидедаго чІун, учебникальул баян кьолеб аппараталдаса пайда босизеги, словаразуль къваригІараб информация балагъизеги бугеб бажари.

Литературияб цІалияльул дарсазда цІалдохъан ругъунлъула битІун, гъалатІал риччачІого, цІализе. БитІун, чвахун цІализе бажарулеб лЪимералъе гъоркьоса кЪотІичІого тІахъал цІализе рокъула, гъесда лЪала текстал цІалияльул ва гъелгун хІалтІияльул кЪагІидаби, гъединго гъесда бажарула цІаларал асаразул хІасил бичІчІизе, живго жиндаго чІун, жиндие къваригІараб тІехъ тІаса бищизе ва гъелъие кЪимат кЪезе.

Литературияб цІалияльул курсаль цІалдохъабазул художествиял асарал цІалиялде интерес бижизабула. ЦІалдохъаби ругъунлъула поэзияльулаб рагІул берцинлъи бичІчІизе, рагІул искусствояльул сипат-сураталъе кЪимат кЪезе.

КЪокъго абун, «Литературияб цІали» абураб предметаль байбихьул классазда гІемерал, кІвар бугел масъалаби тІурала ва гъитІинаб лЪимер гъоркьохъеб школалда лЪикІ цІалдезе хІадур гъабула.

Курсалъул г1аммаб характеристика

Ц1алул дарсал гъарула т1оцебесеб классалдаса байбихъун (х1арпал малъулеб заман лъуг1ун хадуб), гъоркъоса къот1ич1ого, ункъабилеб класс лъуг1изег1ан. Ц1ализе ругъун гъарулаго, мугъч1вай гъабула, т1оцебесеб классалда «Азбука» малъулаго, лъималазе щвараб лъаялдеги бажариялдеги.

Ц1алул курс г1уц1ун буго маг1арулазул, г1урусазул ва дагъистаналъул цогидал миллатазул хъвадарухъабазул ва шаг1ирзабазул художествиял асаралдасан. Гъединго ц1алул курсалъулъ къун руго г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал асаралги. Художествиял ва г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал асарал дандекквеялъ квербакъула литературияб искусство жеги гъваридго бич1ч1изе.

Литературияб ц1алиялъул х1асил программаялъулъ гъал хадусел бут1абазде бикъун буго:

1. Каламалъул тайпаби. Каламалъул культура;
2. Тексталда т1ад гъабулеб х1алт1ул тайпаби;
3. Художествияб асаралда т1ад х1алт1и;
4. Ц1ализе кколел асарал. Ц1алиялъул культура.

Т1оцебесеб «**Каламалъул тайпаби. Каламалъул культура**» абураб бут1аялъулъ хъвазе ва ц1ализе, г1енеккизе ва гаргадизе бугеб бажариялде, ай каламалъул киналго тайпаби камиллъиялде к1вар буссиабун буго.

Программаялъ т1алаб гъабулеб буго щибаб ц1алул дарсазда бит1ун, чвахун, бич1ч1ун ва пасих1го ц1алиялъул бажари камил гъабизе. Гъедиаб бажари лъугъуна бат1и-бат1иял асарал, гъезул бут1аби гъоркъоса къот1ич1ого ц1алиялдалъун.

К1иабилеб классалда лъималаз г1исинал текстал раг1абиккун (зах1матал раг1аби слогалккун) ц1алула. Ц1алул хехлъи, 1 классалда дандеккун, цо минуталда жаниб 30–40 раг1уде бахуна.

Ц1ализе малъиялда цадахъ программаялъ к1вар буссинабула накъиталъе г1ахъаллъи гъабулев чиясда г1енеккизе, гъес бицараб жоялъул анализ гъабизе, гъелдаса аслияб, к1вар бугеб бат1а бахъизе, гъединго бицараб жо мух1кан гъабизе, суалал къезе бугеб бажари лъугъинабиялде.

Программаялда къураб материалалъ квербакъула гаргадизе (ай жиндирго пикру загъир гъабизе, суалал лъезе ва гъезие жавабал къезе, диалогалъуль г1ахъаллъизе, монолог г1уц1изе) бугеб бажари цебет1езабизеги. Ц1алдохъаби ругъунлъула жидеда цебе мурад лъезе, бицунеб жоялда хадуб халккезе, гъелъие къимат къезе, цогидазухъ сабурго г1енеккизе ва гъ.ц.

Программаялда к1удияб к1вар къола хъвазе бугеб бажари цебет1езабиялдеги. Ц1алул дарсазда ц1алдохъаби ругъунлъула жидецаго текстал г1уц1изе, ц1аларал хабариял, сипатиял ва пикриял текстазул къуч1алда изложениял ва къокъал сочинениял хъвазе.

Программаялъул к1иабилеб бут1аялъуль ц1алдохъабаз лъай-хъвай гъабула **тексталда т1ад гъабулеб х1алт1ул тайпабазулгун**. Гъел ругъунлъула текст бут1абазде биххизе, гъел бут1абазда ц1арал лъезе, план г1уц1изе, ц1алараб текст къокъго ва т1убанго бицине, тексталъуль аслияб пикру жидерго раг1абаздалъун загъир гъабизе. Ц1алдохъабазда лъала текстал хабариял, сипатиял ва пикриял рук1ин. Гъезда бажарула тексталъул х1асилги бет1ерги цоцазда рухъизе, ц1алул, г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал ва художествиял текстал рат1арахъизе, гъезул бугеб к1вар бихъизабизе.

Программаялъуль хасаб бак1 ккола **художествияб асаралда т1ад гъабулеб х1алт1иялъ**. Лъимал ругъунлъула художествиял ва нахъг1унт1иялъулал текстазуль дунял бихъизабулел къаг1идаби цоцаздаса рат1арахъизе (муг1алимасул кумекалдалъун), художествиял ва г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал текстазул хаслъаби рич1ч1изе, жалго бет1ергъанал текстал г1уц1изе.

Ц1алдохъаби ругъунлъула художествияб асар бич1ч1изе ва гъелъие къимат къезе, гъеб г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал асараздаса бат1абахъизе. Гъезда лъала художествиял асаразул хаслъаби.

Программаялда кьураб материалалда рекъон лъималаз чара гъечлого гъабизе ккола художествиял асаразул гIадатияб анализ: цин цIалдохъабаз текст тIубанго лъазабула, цинги гъеб цIалула ва гъелъул анализ гъабула, хадуб, художествиябгин эстетикияб кьиматги кьун, байбихьи ва ахир, загьир гъабураб аслияб пикру тесталъул хIасилалда ва цIаралда дандеги ккун, цIидасан гъеб тексталде кIвар буссиабула.

Художествиял асаразул анализ гъабулаго, цIалдохъабаз лъугъабахъиназул тартиб чIезабула, героязулгун ва гъез гъарурал ишазулгун лъайхъвай гъабула, жидергоги авторасулги герояздехун бугеб балагьи рагъула, цIалараб жоялъул аслияб пикру загьир гъабула. Гъединаб анализалъ квербакъула моралиябгин рухIияб бечелъи (ай гъудуллъи, адабхIурмат, лъикIлъи ва тIалаб-агъаз гъаби щиб кколебали) бичIчIизе.

Программаялъуль бугеб материалалъ сверухъ тIабигIаталдаги хIайваназул хъвада-чIвадиялдаги хадуб халкквеялда бухъараб бажариги цебетIезабула. **«ЦIализе кколел асарал. ЦIалиялъул культура»** абураб бутIаялъуль рихъизарун руго батIи-батIиял темаби ва гъезда тIасан цIализе кколел асарал. ЦIалдохъабаз цIализе кколел асаразда гъорлъе уна аваразул ва цогидал миллатазул рагIул устарзабаз хъварал, лъималазул гIумруялде гIагарал, гIисинал, художествиял ва гIелмиялгин нахъгIунтIиялъулал асарал. Программаялда рекъон лъималазда лъазе ккола литератураялъул киналго аслиял жанрал: маргъаби, кучIдул, харбал, абиял, кицаби, бицанкIаби, драмаялъулал асарал ва гъ.ц.

Гъаниб кьураб тематика байбихъул школалъул гIелалъул лъималазде гIагараб буго. Тематикаялъул хIасилалъ сверухъ бугеб дунялалдехун интерес бижизабула, лъималазул кIвар буссиабула жидерго гIел бащадаздехун ва цIикIкIараздехун, тIабигIаталдехун, тарихалдехун, нильер ватIаналъул культураялдехун бугеб гъоркъоблъиялде, гъединго тематикаялъ рес кьола батIи-батIиял автораз цого цо тематикаялда тIаса хъварал асарал дандекквезе. ЦIализе кьураб тематикаялъ лъимералъул сверухъ дунял бичIчIизе бугеб интерес гIатIилъизабула, цIализе бугеб махщел цIикIкIинабула ва цIалиялъул культура лъугъинабула. Гъелда тIадеги, цIализе кьурал асараз кIудияб кумек гъабула лъималазе рухIиябгин эстетикияб тарбия къезе.

Курс лъугун хадуб кьолел х1асилал

Напсиял х1асилал

1. Жиндирго Ват1аналде, Россиялъул ва Дагъистаналъул миллатазде ва гъезул тарихалде к1удияб рокьи бижизаби.
2. Цогидал миллатазул маданияталдехун ва гъезул тарихалдехун, гъединго бат1ияб пикруялдехун ц1уна-къараб балагъи бижизаби.
3. Ц1алиялдехун лъимералъул интерес бижизаби.
4. Жинца гъарурал ишазул жавабчилъиги жибго жиндаго ч1араб, цогиялда бухьинч1еб хасиятги цебет1езаби.
5. Эстетикияб бич1чи лъугъинаби.
6. Цогидал г1адамазе кумекалъе х1адурав, ният лъик1ав, х1алхъублъи гъеч1ев, г1адамазе лъик1лъи гъабулев инсан вахъинави.
7. Лъиданиги цадахъ х1алт1изеги шулияб гъоркъоблъи гъабизеги бугеб бажари цебет1езаби, т1адк1алъай бугеб, даг1бадулаб ах1вал-х1алалдаса ворч1изе нух батиялъул бажари цебет1езаби.
8. Творческияб х1алт1уде гъира ккезаби, ай творческияб къаг1идаялъ х1алт1изе бугеб бажари цебет1езаби.

Метапредметиял х1асилал

1. Бат1и-бат1иял жанразул ва тайпабазул текстал бич1ч1ун ц1ализе ругъунлъи, текстал к1алзул ва хъвавул формаялда г1уц1изе лъай.
2. Сверху т1абиг1аталда нахъг1унт1изеги цогидазулгун бухьен гъабизеги каламалдаса пайда боси.

3. Накъиталъе г1ахьаллъи гъабулъев чиясухъ г1енеккизеги, диалогалъулъ г1ахьаллъизеги, бат1и-бат1иял пикраби рук1иналъе мук1урлъизеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, гьелъие далил бачинеги разилъи.
4. Предметал дандекквезе, гъезул анализ ва синтез гъабизе, гьел г1аммлъизаризе, т1елазде рикъизе ва цоцада релълъинаризе лъай.
5. Предметазул ва предметазда гъоркъор ругел бич1ч1иял лъай (цоцазулгун гъоркъоблъи, маданият, творчество, т1ехъ, асаралъул х1асил, художествияб текст ва гь. ц.); гуманитариял (ай инсанасул, гьесул культураялъул, тарихалъул бицунел) ва эстетикиял (ай искусствоялда, дунялалда ва г1адамазул г1умруялда жаниб берцинлъиялъул, гъайбатлъиялъул х1акъалъулъ бицунел) предметазда гъоркъор ругел бухъенал рич1ч1и.
6. Ц1алиялда цере лъурал мурадал ва масъалаби рич1ч1изе ва гьел т1уразаризе лъай.
7. Цебе лъураб масъалаялда рекъон ц1алиялда хурхарал х1алт1аби планалда росизе, гъезда хадуб хелкквезе ва гъезие къимат къезе бугеб бажари лъугъинаби.
8. Ц1алулъ жиндирго лъик1ал яги квешал х1асилал рихъизе бугеб бажари лъугъинаби.
9. Цебе лъураб мурад т1убаялъе г1оло цадахъ х1алт1изе бажари.

Предметиял х1асилал

1. Литература т1олабго дунялалъулаб ва миллияб культура г1адин бич1ч1и, гьелъ рух1ияб бечелъи ва г1адатал ц1унулеллъи лъай.
2. Т1ехъ культурияб бечелъи бук1ин бич1ч1и.
3. Раг1ул искусство г1адин художествиял асараздехун бербалагъи бук1инаби.
4. Маг1арулазул ва Россиялъул цогидал миллатазул литературалялъул рух1ияб бечелъи бич1ч1и.

5. Инсан цветлезавиялъе литератураялъул бугеб кIвар бичIчи; ВатIаналъул ва гьелъул халкъалъул, сверухъ тIабигIаталъул, культураялъул, лъикIлъи-квешлъиялъул, гьудул-гьалмагълъиялъул, ритIухълъиялъул хIакъалъуль бичIчи лъугъинаби; гьоркъоса къотIичIого цIалдезе кколеблъи бичIчи.
6. ЦIалиялъул бугеб кIвар бичIчи; цIалиялъул батIи-батIиял тайпабаздаса пайда боси (лъай-хъвай гъабиялъул, аслияб жо балагъиялъул, тIасабищул, лъазабиялъул); героязул хъвада-чIвадиялъе къураб къимат хIужжабаздалъун къучIаб букIин бихъизабизеги, гьоркъоб лъураб жоялда тIаса жиндирго пикру загьир гъабизеги, текстазул батIи-батIиял тайпаби ричIчIизеги, гъезие къимат къезеги бажари.
7. Жиндие къваригIараб литература, живго жиндаго чIун, цогидазул кумек гъечIого, тIаса бищизеги цебе букIаралдаса цIикIкIараб информация бичIчIизе ва щевезе баян къолел тIахъал (источникал) хIалтIизаризеги бажари.
8. БатIи-батIиял текстазул анализ гъабизе, ай гIилляялъулабгин цIехрехалъул бухъен чIезабизеги, асаралъул аслияб пикру загьир гъабизеги, текст бутIабазде биххизеги, гьел бутIабазда цIарал лъезеги, гIадатаб план гIуцIизеги, асаралъул загьирлъи, пасихIлъи бихъизабулел алатал ратизеги, текст жиндирго рагIабаздалъун цIидасан цIализеги бажари.
9. БатIи-батIиял текстазда тIад хIалтIизеги, цIалул ва художествиял, гIелмиялгин нахъгIунтIиялъулал текстазул хаслъаби рихъизаризеги бажари; художествиябгин творчествияб пагъму цебетIезаби; художествиял асаразда, суратазда тIасан яги жиндирго хIалбихъиялъул хIакъалъуль живго бетIергъанаб текст гIуцIизе бажари.

Курсалъул материал

Каламалда ва ц1алиялда сверухъ гъарулел х1алт1абазул тайпаби Г1енеккун (г1инт1амун) раг1араб жо бич1ч1изе бажари (аудирование)

Г1инда раг1араб цогидазул калам бич1ч1и. Цогидас ц1алулеб асар г1енеккун дандрекъон кколеб х1алалъ бич1ч1и. Г1енеккун раг1араб асаралда т1аса лъурал суалазе жавабал къезе бажари, лъугъа-бахъиналъул тартиб ч1езаби, раг1араб каламалъул мурад бич1ч1и, г1енеккун раг1арал г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал ва художествиял асаразда т1аса суалал лъезе бажари.

Авторасул стилалъул хаслъиялдаги каламалъул пасих1лъиялдаги хадуб халкквезе бугеб бажари цебет1езаби.

Ц1али

Раг1изабун ц1али. Раг1абазулъ слогал ва х1арпал гъоркъор риччач1ого ва гъел ругеб бак1 хисич1ого, раг1аби, предложенил ва текстал бич1ч1ун, бит1ун ц1али. Слогалккун ц1алиялдаса байбихъун дагъ-дагъккун бич1ч1ун, бит1ун т1уранго раг1аби ва раг1абазул дандраял ц1али; классалдаса классалде, т1убараб текст бич1ч1уледухъ, ц1алиялъул хехлъи ц1ик1к1инаби. К1удияб гуреб, гъит1инаб текст пасих1го ц1али: ц1алулаго бит1ун абиялъул ва интонациялъул нормаби ц1уни; ц1алиялъул мурад бич1ч1и, ц1алулев чиясул ц1алараб асаралдехун бугеб гъоркъоблъи бихъизабизе бажариледухъ, интонациялдаса ва цоцазулгун бухъен гъабизе цере лъурал мурадазда ва масъалабазда рекъон х1инцлъизабун (хъадарлъизабун) яги хехлъизабун ц1алиялъул темпалдаса пайда боси. Интонацияги ц1унун, бат1ибат1иял тайпаялъул предложенил ц1али. Бат1и-бат1иял текстазул маг1наялъулал хаслъаби рич1ч1и ва интонациялъул кумекалдалъун гъел рихъизари. К1удияб гъеч1еб текст живго жиндаго ч1ун пасих1го ц1ализе бажари (ц1алулаго данде кколеб гъаракъ-бакъан ва хехлъи (темп) т1асабищизе, логикияб ударение бит1ун лъезе, лъалхъи гъабизе).

Сасун ц1али. Жанраялъул ва к1одолъи-гъит1инлъиялъул рахъалъ рич1ч1изе бигъаял асарал раг1изабун ц1алиялдаса дагъ-дагъккун сасун ц1алиялде рач1ин. Ц1алараб тексталъул маг1на бич1ч1и. Ц1алиялъул тайпа ч1езаби: лъазабиялъул, лъай-хъвай гъабиялъул ва т1асабищиялъул; тексталъулъ къвариг1араб информация балагъи, гъелъул хаслъаби рич1ч1и.

Бат1и-бат1иял текстазда т1ад х1алт1и

Муг1алимас бицараб жоялзул ва т1ехьалдаса ц1алараб тексталзул маг1на боси. Х1асилалда т1асан кьурал суалазе кьокьго жавабал кьей. Малъарал ва жинцаго ц1аларал г1исиналго асаразуль рехсарал лъугъа-бахъиназул тартиб раклалда ч1езаби, героязул ишазе ва раглабазе бит1араб кьимат кьей.

Гара-ч1вариялда г1ахьаллти. Жинцаго суалал кьей, малъарал асаразда т1асан лъурал суалазе кьокьгоги г1ат1идгоги жавабал кьей.

Текст бут1абазде биххи, гьезда ц1арал лъей, ц1алараб жоялзул аслияб маг1на загьир гъаби (муг1алимасул кумекалдалъун).

Хабариял, сипатиял ва пикриял текстазул х1акъалзуль авалияб бич1чи кьей.

Маг1на г1агарал раглаби дандекквей; раглул маг1на баян гъаби, цо-цо раглабазул г1емер маг1на бук1ин лъай; муг1алимасул кумекалдалъун тексталзуль героязул, т1абиг1аталзул, лъугъа-бахъиналзул х1акъалзуль бицунел раглаби ва предложениял рихъизари.

Практикияб кьаг1идаяль маргъаби, харбал, куч1дул рат1а гъари.

Библиографияб культура

Т1ехь искусствоялзулаб хасаб тайпа. Т1ехь – лъаялзул ицц. Ц1алул, художествиял ва кьариг1арал баянал кьолел (справкаялзулал) т1ахьал. Т1ехьалзул бут1аби: т1ехьалзул х1асил яги т1ехьалзул бут1рул, титулалзулаб гьумер, аннотация, суратал.

Живго жинцаго ч1ун аннотация хъвазе бажари.

Тлахъазул тайпаби: художествиял асаразул тлехъ, тлехъ мажмугл, данде гъарурал асаразул тлехъ, цо ккураб заманалда бахъараб басма, баян къолел тлахъал (справочник, ай сундулниги хлакълъуль къокъаб ва дурусаб баян босизе рес бугеб тлехъ, словарал, энциклопедиял, ай, къокъ гъабун, глемерал гелмабазул баян къолел тлахъал).

Библиотекаядаса жидее къваригларал тлахъал росизе лъай. Лъималазул глумруялде дандекколел словараздаса ва дурусаб баян босизе рес бугеб литератураядаса пайда боси.

Художествияб асаралда тлад хлалти Художествияб тексталъул

хаслъаби, ай гъелъул цогидазда рельльинчлел пасихлал, реклелъе рортулел мацлалъул алатал рихъизари (муглалимасул кумекалдалъун). Асаралъул хласилги гъелъул цларги дандрекъон кколеллъи бичлчи.

Цлалараб асаралъул хласил рухлиябгин эстетикияб буклин бичлчи, героязул хвада-члвади ритлухъ гъабулеб гилла бачинеги гъезул ишазе къимат къезеги бажари.

Пасихлал, реклелъе рортулел мацлалъул алатаздаса (синонимаздаса, антонимаздаса, дандекквездаса, эпитетаздаса) пайдаги босун, живго жиндаго члун, текст цли гъабун бицин. Къураб тексталъе хасаб лексикаядаса пайдаги босун, гъеб тексталъул клвар бугеб ва жибго жиндаго члараб гладаб цо лъугъа-бахъин цли гъабун бицин (муглалимасул кумекалдалъун). Тлахъазул текстазе суратаздалъун баян къей.

Асаралъул героясе характеристика къей (гъесул сипат-сурат, хасаб тлабгл, хасият-гламал, калам ва гъес гъарулел ишал рихъизари). Лъугъа-бахъиналъе ва героясе характеристика къолел раглаби ва предложениал тесталъуль рати. Художествияб асаралъул героясул ишалъул анализ гъабизе ва гъеб иш ритлухъ гъабизе гилла бачине бажари. Героязул ишал цоцазда дандекквей. Героялдехун авторасул бугеб бербалагъи тлатинаби.

Художествиял асарал жиндирго раглабаздалъун рициналъул къаглидаби лъай (дуруго бицин, гъоркъоса бишун бицин ва къокъго бицин).

Мух1канго, дурусго текст бицин (текст бут1абазде биххи, щибаб бут1аялъул ва т1убараб тексталъул аслияб пикру загьир гъаби, щибаб бут1аялъе ва т1убараб тексталъе ц1арал къей): тексталъул кесекалъул аслияб пикру загьир гъаби, к1вар бугел яги аслиял раг1аби рихъизари, ц1арал лъей; план г1уц1и ва гьелда рекъон т1убанго текст мух1канго жиндирго раг1абаздалъун бицин.

Къураб асаралъул кесек гъоркъоса бищун бицин: асаралъул героюсе характеристика къей (тексталъуль героюсул х1акъалъуль хабар г1уц1изе рес къолел раг1аби ва предложениял т1аса рищи), иш лъугъараб бак1алъул х1акъалъуль бицин (тексталъуль иш лъугъараб бак1алъул х1акъалъуль бицине рес къолел раг1аби ва предложениял т1асарищи). Бат1и-бат1иял асараздаса цоцада дандекколел героюзул сипат-суратал, гъезул ишал ва гъез г1ахъаллъи гъабулел лъугъабахъинал дандекквезе.

Шиг1риял асарал ц1алулаго, г1исинал лъугъа-бахъинал, ишазул т1олалго рахъал рихъизе бугеб гъунар цебет1езаби. Лъугъа-бахъиназул ва сюжеталъул ин цебеккунго бич1ч1иялъул бажари цебет1езаби.

Ц1алул, г1елмиялгин г1адатал х1асил бугел ва цогидалги текстазда т1ад х1алт1и

Асаралъул ц1ар ва гъеб ц1ар асаралъул х1асилалда дандрекъон кколеблъи бич1ч1и. Ц1алул, г1елмиялгин г1адатал х1асил бугел текстазул хаслъаби, мух1кан гъарун, ч1езари. Бат1и-бат1иял тайпабазул текстазул анализ гъабиялъул г1адатиял къаг1идабазулгун лъай-хъвай гъаби: тексталъул аслияб пикру загьир гъаби, г1иллаябгин х1асилалъул бухъен ч1езаби (г1илла гъеч1еб х1асил бук1унаро). Текст бут1абазде биххи. Гъел бут1абазул темаби баян гъари. К1вар бугел яги аслиял раг1аби ралагъи. Текст ц1идасан бициналъул алгоритм г1уц1и. Схемаялда, моделалда, к1вар бугел, аслиял раг1абазда мугъги ч1ван, текст ц1идасан бицин. Текст г1ат1идго, ай дурусго бицин. Текст къокъго бицин (ай тексталъул х1асилалъуль аслияб, к1вар бугеб жо бихъизаби). Справкаялъулаб (бат1и-бат1ияб жоялъул баян къолел) материалалда, г1амлъизабулел суалазда ва ц1алул т1адкъаязда т1ад х1алт1изе бажари.

Гаргадизе, к1алъазе бажари (каламалъул культура)

Диалог каламалъул тайпабазул цояб кколеблъи бич1чи. Диалогалъул хаслъи: лъурал суалал рич1чизеги, гъезие жавабал къезеги, тексталда т1аса жинцаго суалал къезеги, хабар-к1алалда вугев чиясул каламалъухъ, гъеб калам гъоркъоса къот1ич1ого, к1вар къун г1енеккизеги, гъоркъоб лъураб асаралда т1аса х1еренго жиндир пикру загъир гъабизеги бажари. Каламалъул низам ц1уни. К1алзул гъунаралъул халкъиял асаразул къуч1алда иш гъабиялъул, г1адамазда гъорлъ вук1иналъул низамалъулгун яги къаг1идаялъулгун лъай-хъвай гъаби.

Раг1иялда т1ад х1алт1и (раг1ул бит1араб ва хъвалсараб маг1наги гъелъул г1емер маг1наги бук1ин лъай), активиял раг1абазул нахърател дагъабги ц1убазаби.

Монолог каламалъул тайпабазул цояб кколеблъи бич1чи. Лъурал суалазда яги къураб темаялда т1асан к1удияб гъеч1еб калам г1уц1изеги ва гъелъул аслияб пикру загъир гъабизеги бажари. Ц1алараб ялъуни раг1араб жоялъул х1асил бицин.

Жинца бицунеб пикруялъул план г1уц1и. Жинца бицунеб жоялъул мурадалда рекъон к1алъаялъул къаг1идаби т1аса рици. Суратазда ва ц1алараб яги къураб темаялда т1асан к1алзул формаялда къокъаб хабар г1уц1и.

Хъвадари (хъвавул каламалъул культура)

Хъвавул каламалъул нормаби ц1уни: х1асил ц1аралда рекъонккезаби (гъелъуль героязул г1амал-хасият, иш лъугъараб бак1 ва тема бихъизаби). Хъвавул каламалъуль пасих1ал, рек1елъе рортулел мац1алъул алатал (синонимал, антонимал, дандекквеял) х1алт1изари. Хъвавул текст дурус гъаби.

Къураб темаялдаги, ц1аларал асараздаги т1асан гъит1иналго сочинениял хъвай.

Ц1ализе кколел асарал

Маг1арулазул ва цогидал миллатазул раг1ул устарзабаз хъварал, лъималазул г1умруялде г1агарал, г1исинал, художествиял ва г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал асарал.

Ц1ализе кколел асаразул жанрал: маг1арулазул ва цогидал миллатазул халкъиял маргъаби, куч1дул, харбал, абиял, кицаби, бицанк1аби, абундачал, драмаялъулал асарал ва гъ.ц.

Тематикаялъ гъорлъе рачуна лъаг1алил 4 заманалъул, Ват1аналъул, гъелъул тарихалъул ва т1абиг1аталъул, нилъер х1айваназул ва х1анч1азул, лъик1лъиялъул, рит1ухълъиялъул, вацлъиялъул ва гъудуллъиялъул, г1адамазул лъик1абги квешабги хъвада-ч1адиялъул, ях1-намусалъул х1акъалъулъ, гъединго эркенаб зах1маталъул, лъималазул г1умруялъул ва сахаватал ишазул, ракълие ва эркенлъиялъе г1оло къркъолел бах1арзазул х1акъалъулъ бицунел асарал.

Ц1алул курсалъулъ темабазул къадар 2 класс Рири рак1алде щвезаби

Риридал маг1арул т1абиг1аталъул бицунел харбал ва куч1дул. Ч1ах1иял г1адамаз ва лъималаз гъарулел пайдаял х1алт1абазул бицунел асарал.

Меседил хасалихълъи

Хасалихъе т1абиг1аталъул ва гъеб ц1униялъул, бач1ин бак1ариялъул ва ахакъ, хурзабахъ гъарулел х1алт1абазул х1акъалъулъ къокъал, пасих1ал харбал ва куч1дул.

Т1абиг1аталде экскурсия.

ХІанчІиги хІайваналги - нильер гьудулзаби

ХІайваназул ва хІанчІазул хІакъалъуль къокъал кучІдул, харбал, маргъаби ва бицанкІаби. Гьел цІуниялда ва гьезул гІумруялда, бетІербахъиялда тІасан гара-чІвари.

Эркенаб захІмат – гІумруялъул къучІ

ЗахІматалъул, батІй-батІияб махщалил, гьединго лъималазул гІумруялъул ва пайдаял ишазул хІакъалъуль асарал. Лъималазул рукІа-рахъиналда, хьвада-чІвадиялда тІасан гара-чІвари.

Лъималазул гІумру ва гьезул ишал

Лъималазул гІумруялъул ва ишазул хІакъалъуль харбал, кучІдул, кицаби ва абиял. Лъималаз цоцазе ва чІахІиязе гьабулеб кумекалда тІасан гара-чІвари.

Хасел – лъималазе рохел

Хасалил гІаламатазул, ЦІияб соналде гьабулеб хІадурлъиялъул, хасало лъималаз гьарулел расандабазул, хІайваназ ва хІанчІаз хасел тІамулеб куцалъул бицунел асарал. Хасалил тІабигІаталде экскурсия. **Хъизан ва школа**

Хъизаналъул ва школалъул, кІудиязулги гІисиназулги цоцадехун букІине кколеб гьоркъоблъиялъул хІакъалъуль кучІдул ва харбал.

Халкъияб кІалзул гьунаралъул асарал 2 абилеб классалъул цІалдохъабазе

мустахІикъал захІматалъул, хІайваназул, гІажайбал лъугъа-бахъиназул, лъикІлъиквешлъиялъул бицунел халкъиял маргъаби, кучІдул, кицаби, абиял ва бицанкІаби.

Лъиклъи, хъалимлъи, хъурмат

Гъадамазул лъиклъабги квешабги хъвада-чъивадиялъул, цоцазе гъабулеб хъурматалъул, яхъ-намус бугел унго-унгоял гъадамазул хъакъалъулъ харбал ва кучъдул.

Табигъат берцинаб их

Ихдалил табигъаталъул, гъелъул берцинлъиялъул, хъайваназул гъумруялъул, хурзабахъ ва ахакъ гъарулел хъалтлабазул, лъималаз гъарулел расандабазул хъакъалъулъ харбал ва кучъдул. Ихдалил байрамазул бицунел асарал (8 Март, оцбай ва гъ.ц.)

Ихдалил табигъаталде экскурсия.

Нильер Ватан

Ватаналъул, шагъаразул ва росабазул, гъаваялда, ралъдада ва ракъдада бахъарчилъи бихъизабурал Дагъистаналъул бахъаразул хъакъалъулъ кучъдул ва харбал. Экскурсия «Нильер росу», «Нильер район».

Росу

Росдал табигъаталъул, гъадамазул гъумруялъул, гъез гъарулел хъалтлабазул, гъухъбузул, рекъарухъабазул, ахихъабазул хъакъалъулъ асарал.

Класстун къватлъибехун цъали

Цъализе кколеб материал. Жиндир кълодлъи 8-30 гъумералдаса тлъаде инчлъеб лъималазул художествияб ва гъелмиябгун художествияб тлъехъ. Жидецаго цъалулел кучъдузул, маргъабазул, харбазул кълодлъи буклъине бегъула 1-10 гъумералдаса тлъаде инчлъеб.

Ціалул тематика. Ватіаналъул, бахларчиял ишазул, лъималазул, хіайваназул, гіажайбал лъугъа-бахъиназул ва гъ.ц. хіакъалъуль бицунел асарал.

Тіехъалъулгун гъабубеб хіалтІи. Лъималазда лъазе ва бажаризе ккола:

- тіехъалъул жилд, гъумер, ахир бихъизабизе;
- мугіалимас ціалун гіенеккарал ялъуни жидецаго ціаларал асаразда тіасан къурал суалазе битІун жавабал къезе;
- асаразул ва гъезул авторазул ціаразде балагъун, хіасил бицине;
- ціалараб жоялъул тема бицине;
- къурал гіаламатаздакъун тіахъал тіаса рицизе;
- героязул гіамал-хасияталъе, гъез гъарулел ишазе ва гъез гіахъаллъи гъабубел лъугъа-бахъиназе битІун къимат къезе; □ классалъул ціалул бокіоналъул низам ціунизе.

**Адабияталъул теориялъул хіакъалъуль лъазе кколел авалиял баянал
(практикияб къагІидаялъ лъазаризе)**

Пасихіал, рекіелъе рортулел маціалъул алатал, ай *синонимал*, *антонимал*, *эпитетал*, *дандекквейл*, *метафорал*, *олицетворениял* тексталъуль рати ва практикияб къагІидаялъ гъел ратІа гъаризе лъай (мугіалимасул кумекалдалъун).

Художествиял асар, рагІул искусство, автор (хабар бицине гъунар бугев чи, хабар бицунев чи), тема, герой (гъесул сипат-сурат, гъес гъабураб иш, загъир гъарурал пикраби, гъесул калам); геройлдохун авторасул бугеб бербалагъи гіадал литератураиял бичІчІиял лъай (мугіалимасул кумекалдалъун).

Хабариял, сипатиял ва пикриял текстазул гІуціиялъул хаслъабазул хіакъалъуль гіаммаб бичІчІи щвей.

Прозаялъулаб (харбихъего хъвараб) ва шиг1рияб калам, шиг1рияб асаралъул хаслъаби рихъизари (ритм /гъаракъ рекъей/, рифма).

Асаразул жанр. К1алзул гъунаралъул халкъиял ва авторасул асарал (рат1а рахъизе).

К1алзул гъунаралъул халкъиял асаразул гъит1инал жанрал (кинидухъ ах1улел куч1дул, абиял, кицаби, бицанк1аби ва абундачал): гъезул маг1на бич1чи, гъел цоцздаса рат1а рахъизе лъай.

Х1айваназул, рук1а-рахъиналъулал ва г1ажаибал маргъаби. Маргъабазул художествиял хаслъаби: маргъадулаб герой, пасих1ал, рек1елъе рортулел мац1алъул алатал, г1уц1и. Литературияб (авторасул) маргъа.

Хабар, кеч1 – жанраялъул, гъезул г1уц1иялъул х1акъалъуль г1аммаб бич1чи.

Творческияб х1алт1и

Ц1аларал асаразда рельеъарал харбал г1уц1и яги маргъаби ургъи, сипатияб яги пикрияб цо-цо рахъ хабаралъуль ккезаби; муг1алимасул суалазул кумекалдалъун маргъаялъул сюжет г1ат1ид гъаби.

Литературияб асар, ролаздеги бикъун, ц1али; гъелъул инсценировка гъаби, гъеб пасих1го ц1али ва мац1алъул ресаздалъун асаралъул х1акъалъуль бицин, хисараб тексталда т1ад гъабулеб х1алт1ул бат1и-бат1иял къаг1идабазулгун лъай-хъвай гъаби ва гъездаса пайда боси (г1иллаябгин х1асилалъул бухъен ч1езаби, рук1арахъиналъул тартиб ва х1алт1и гъабиялъул этапал ц1уни).

ТЕМАТИКИЯБ ПЛАН 2 КЛАСС (34 саг1ат, анкьида жаниб 1 саг1ат)

№	Дарсил тема	Темаялъе баян	Саг1ат	Бихьизабураб къо		Рокъобе х1алт1и
				Программияб къо	Х1ужжаялъул къо	
1.	Малъе, эбел, рахьдал мац1. Каникулазда. Т1угьдул. Г1айиб ккараб гьвет1. Ц1ад. Цо къоялъ риидал.	Рахьдал мац1алъул бугеб к1варалъул бицин. Риидал маг1арул т1абиг1аталъул бищунел харбал ва куч1дул. Асаразул аслияб пикру загьир гьаби. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гьум. 4-10 «Ц1ад» рек1ехъе лъазабизе.

2.	Хасалихълъи. Магъида тIаде тIогъилаб катан рехана. Дие бокъула хасалихълъи. Роржиналда себе.	Хасалихъе тIабигIаталъул ва гъеб цIуниялъул, бачIин бакIариялъул ва ахакъ, хурзабахъ гъарулел хIалтIабазул хIакъалъуль къокъал, пасихIал харбал ва кучIдул.	1			Гъум. 12-15 «Дие бокъула хасалихълъи» пасихIго цIализе лъазабизе.
3.	Хасалихълъи – художник. Хаслихълъи. БукIараб цIакъаб заман. Хасалихълъиялъул гъури.	ТIабигIаталде экскурсия. Хасалихълъиялъул тIабигIаталъул суратал. Хасалихълъиялъул бицанкIаби. Кицабазуль хасалихълъиялъул сипатсурат. ПасихIго цIали. Художествияб пасихIлъи бихъизаби.	1			Гъум. 16-21 Хабаралъул къокъаб хIасил бицине.
4.	ГъитIинав вехъ. Тайи. Хъазги церги. Сундуе щиб бокъулеб?	ХIайваназул ва хIанчIазул хIакъалъуль къокъал кучIдул, харбал, маргъаби ва бицанкIаби. Гъел цIуниялда ва гъезул гIумруялда, бетIербахъиялда тIасан гарачIвари.	1			Гъум. 23-28 Хабаралъул къокъаб хIасил бицине. «Тайи» чвахун цIализе лъазабизе.

5.	Руз. Г1анк1удал т1анч1азул кеч1.	Х1айваназул ва х1анч1азул х1акъалъуль къокъал куч1дул, харбал, маргъаби ва бицанк1аби. Планалда, суалазда рекъон хабар бицин.	1			Гъум. 28-30 Хабаралъул къокъаб х1асил бицине лъзабизе. «Г1анк1удал т1анч1азул кеч1» чвахун ц1ализе лъзабизе.
6.	Музыкант. Боржун ана х1инч1.	Маргъабазул художествиял хаслъаби, маргъадулал героязе характеристика къей. Нахъг1унт1иялъул тексталъул хаслъи. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 30-33 «Боржун ана х1инч1» берцинго ц1ализе лъзабизе.

7.	Чед. Воре, чед г1одобе рехуге. Гъабураб гурони батуларо. Наги т1тут1ги.	Зах1маталъул, бат1ибат1ияб махщалил, гъединго лъималазул г1умруялъул ва пайдаял ишазул х1акъалъуль асарал. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 35-39 Хабаралъул къокъаб х1асил бицине лъазабизе.
8.	Дун к1удияв г1ун вуго. Лена. Гъабич1ого х1алт1и бокъулев. Гъаз диеги гъабула кумек.	Лъималазул рук1арахъиналда, хъвадач1вадиялда т1асан гарач1вари. Героязе характеристика къей. Зах1маталъул х1акъалъуль кицаби.	1			Гъум. 39-42 Хабаралъул къокъаб х1асил бицине лъазабизе. К1уч1дул чвахун ц1ализе лъазаризе.

9.	Сулахъ. Векъарухъанги васги. ХІажи вукІине ккола лъикІав чи.	Героязе характеристика къей. ЗахІматалъул хІакъалъулъ кицаби. Хабаралъул аслияб пикруялда кицаби рухъин. Героязе къимат къей. Герояздехун авторасул ва жидер бугеб бербалагъи. ГарачІвариялъулъ гІахъаллъи. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 43-46 Хабаралъул къокъаб хІасил бицине лъазабизе. КІечІ чвахун цІализе лъазабизе.
10.	Эркенлъи. Квенги ратІлидаго рельлъараб букІун батила.	ЗахІматалъул, батІибатІияб махщалил, гъединго лъималазул гІумруялъул ва пайдаял ишазул хІакъалъулъ бицин. Героязе къимат къей. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 47-49 Сулазе жавабазе хІадурлъизе.

11.	Цалдохъан. Бахларчияб иш. Макъиль.	Лъималазул г1умруялъул ва ишазул х1акъалъуль бици. Лъималаз цоцазе ва ч1ах1иязе гъабулеб кумекалда т1асан гарач1вари. Героязе къимат къей.	1			Гъум. 51-54 «Цалдохъан» рек1ехъе лъазабизе.
12.	Сапар. Дир ясалъул кеч1.	Кеч1 пасих1го ц1али. Тексталъул тема ва аслияб пикру загъир гъаби. Хабаралъул план г1уц1и. Героясе къимат къей. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум.55-58 Хабаралъул къокъаб х1асил бицине лъазабизе. К1еч1 чвахун ц1ализе лъазабизе.
13.	Ц1акъаб дару. Дада ч1ахъаяй. Мурад х1инкъуч гуро. Мокъокъил т1анч1и.	Героязе характеристика къей. Хабаралъул аслияб пикру загъир гъаби. Героязе къимат къей. Герояздехун авторасул ва жидер бугеб бербалагъи. Гарач1вариялъуль г1ахъаллъи. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 59-65 «Дада ч1ахъаяй» рек1ехъе лъазабизе.

14.	Хасел. Глазу. Хасалил гъури. Дуда лъалебищ?	Хасалил г1аламатазул, хасало лъималаз гъарулел расандабазул, х1айваназ ва х1анч1аз хасел т1амулеб куцалъул бицин. Хасалил х1акъалъуль бицанк1аби.	1			Гъум. 67-71 «Глазу» рек1ехъе лъазабизе.
15.	Ц1ияб сон. Нижер рохел. Глазу байдал х1анч1и.	Ц1ияб соналде гъабулеб х1адурлъиялъул бицин. Хасалоялдехун авторасул бугеб бербалагъи. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 70-73 «Ц1ияб сон» рек1ехъе лъазабизе.
16.	Хасел. Маг1арухъ хасел. Гъабго кинаб г1алхул х1айван. Рохъоб хасел.	Хасалил т1абиг1аталде экскурсия. Хасало лъималаз гъарулел расандабазул, х1айваназ ва х1анч1аз хасел т1амулеб куцалъул бицин.	1			Гъум. 74-80 «Хасел» рек1ехъе лъазабизе.

17.	Дир дахладада. Унго-унгояв гьудул. Савдвт – санитарка.	Хъизаналъул ва школалъул, кӀудиязулги гӀисиназулги цоцадехун букӀине кколеб гьоркъоблъиялъул хӀакъалъуль бицин. Героязул ишазе, гӀамалхасияталъе кьимат кьей.	1			Гьум. 82-85 Хабаралъул кьокъаб хӀасил бицине лъазабизе. КӀечӀ чвахун цӀализе лъазабизе.
-----	--	---	---	--	--	---

18.	Нич. ТӀоцебе хъвалеб рагӀи. ЦӀалдохъанасде кагъат. Щибаб жоялъе жинди-жиндир бакӀ.	Героязе кьимат кьей. Герояздехун авторасул ва жидер бугеб бербалагъи. ГарачӀвариялъуль гӀахъаллъи. Щвараб лъаялъе кьимат лъей.	1			Гьум. 86-90 Хабаралъул кьокъаб хӀасил бицине лъазабизе.
-----	--	--	---	--	--	--

19.	ЧанкӀкӀараб къадако. Гъале дун кӀудияв гӀун вуго.	ХӀанчӀазул хӀахъалъуль бицанкӀаби. КӀудиязулги гӀисиназулги цоцадехун букӀине кколеб гьоркъоблъиялъул хӀакъалъуль бицин. Щвараб лъаялъе кьимат лъей.	1			Гьум. 90-94 Суалазе жавабазе хӀадурлъизе.
-----	---	--	---	--	--	--

20.	Бицанк1аби. Кицаби ва абиял. Бицардаби. Борхьилги царалги кьиса (маргъа).	Халкьияб к1алзул гьунаралъул асаразе баян кьей.	1			Гьум. 96-100 Кицабазул маг1на рагьизе лъазабизе.
21.	Бекерун кету бач1анила. Х1анч1ил г1акълу.	Х1айваназул, ч1ух1иялъул х1акълъуль бищунел халкьиял маргъаби. Ролазде бикьун ц1али. Асаразул аслияб маг1на бич1чи. Щвараб лъаялъе кьимат лъей.	1			Гьум. 101-103 Маргъабазул къокъаб х1асил бицине лъазабизе.
22.	Ханасулги анц1ила лъабго сон барай ясалъулги г1акълу. Царал диван.	Маргъабазул героязе кьимат кьей. Маргъабазул аслияб пикру бич1чи. Халкьиял ва литературиял асарал данде кквей.	1			Гьум. 104-107 Маргъабазул къокъаб х1асил бицине лъазабизе.

23.	8 Март. Эбелги лымалги. Дида гуро абун буклараб. Цояв киназего г1олон, киналго цоясе г1оло.	Г1адамазул лъик1абги квешабги хъвадач1вадиялъул бицин. Ях1намус бугел унго-унгоял г1адамазул х1акъалъуль харбал ва куч1дул. Ролазде бикъун ц1али.	1			Гъум. 110-115 Суалазе жавабазе х1адурлъизе.
24.	Дир гъеб бац1ида рак1 гурх1ана. Рит1уч1ил т1инч1.	Ролазде бикъун, ц1али. Асаразул героязе къимат къей. Жиндирго пикру загъир гъаби. Аслияб маг1на загъир гъаби. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 115-120 Асаразул къокъаб х1асил бицине лъазабизе.

25.	Их бачлана. Их. Ихдалхинчл. Гагу. Гьоркьан жага, тласан багли.	Ихдалил тлабиглаталъул, гьелъул берцинлъиялъул, хурзабахъ ва ахакъ гьарулел хлалтлабазул, лъималаз гьарулел расандабазул хлакълъуль харбал ва кучлдул. Пасихлал, рекелъе рортулел мацлалъул алатал: дандекквейл, матафорал, эпитетал.	1			Гъум. 122-126 «Их» рекелъе лъазабизе. Хабаралъул къокъаб хласил бицине.
26.	Глажаибаб гветл. Ихдалил глаламатал.	Шиглрияб тексталъул хаслъиялда хадуб халкквей. Асаразул героязе къимат кьей. Жиндирго пикру загьир гьаби. Аслияб магна загьир гьаби. Ихдалил кицаби. Кицаби раклалда чезари.	1			Гъум. 127-131 Сулазе жавабазе хладурлъизе.

27.	Ватан. Дагъистан. Шамил имамасул васият.	Ватаналъул, нилъер халкъазул гъудуллъиялъул хлакълъулъ бицин. Имам Шамил хлакълъулъ баян къей. Васият, биография ва гъезул хаслъи.	1			Гъум. 133-134 Цояб кечI рекIехъе лъзабизе. Суалазе жавабал къезе хIадурлъизе.
28.	Шамилил гIолохъанлъи. Бергъенлъиялъул къо.	Имам Шамилил гIолохъанлъиялда тIасан накъит гъаби. Дагъистаналъул бахIарзазул хлакълъулъ бицин. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 135-138 Хабаразул къокъаб хIасил бицине лъзабизе.
29.	Ральдал вас.	Гъаваялда, ральдада ва ракъдада бахIарчилъи бихъизабурал Дагъистаналъул бахIарзазул хлакълъулъ бицин. Асаралъул аслияб пикру загъир гъаби. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 138-140 Хабаралъул къокъаб хIасил бицине лъзабизе.

30.	Совет солдатасе памятник.	Совет солдатасе Германиялзул тахшагъар Берлиналда бараб памятникалзул бицин. Асаралзул героясе кьимат кьей. Щвараб лъаялъе кьимат лъей.	1			Гъум. 140-142 Суалазе жавабал кьезе х1адурлъизе.
31.	Эбел тарасе рогъо. Эркинлъиялзул хиралъи. Дир ракъ.	Ват1аналзул х1акъалзулъ бицин. Ват1аналзул х1акъалзулъ кицаби лъазари. Р.Х1амзатовасул «Эбел тарасе рогъо» асаралзул аслияб пиру загъир гъаби.	1			Гъум. 142-144 «Эбел таасе рогъо» рек1ехъе лъазабизе.

32.	Нилъер ват1ан. Халкъалъул гъудуллъи.	Нилъер халкъазул гъудуллъиялъул х1акъалъуль бицин. Асаразул аслияб пирку загъир гъаби. Жиндирго пикру загъир гъаби. Ролазде бикъун ц1али. Ват1аналъул х1акъалъуль кицаби лъазари.	1			Гъум. 145-147 Суалазе жавабал къезе х1адурлъизе.
33.	Щибха кколеб лачен?	Бицадул план г1уц1и. г1уц1араб планалда рекъон бицине ругъунлъи.	1			Гъум. 148-150 Бицадул къокъаб х1асил бицине х1адурлъизе.

34.	МагIарул росу. ЛъикIаб хIалтIи.	Росдал тIабигIаталъул, гIадамазул гIумруялъул, гъез гъарулел хIалтIабазул, гIухъбузул, рекъарухъабазул, ахихъабазул хIакъальуль асарал. Экскурсия «Нилъер росу», «Нилъер район».	1			Гъум. 152-154
-----	---------------------------------	--	---	--	--	---------------

**Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Средняя общеобразовательная школа №34» г. Махачкалы**

Рассмотрено и одобрено
на заседании методического
объединения
Протокол № 1 от
« 31 » 08 2023г.
Руководитель ШМО
/М.А.Расулова /

Согласовано
Заместитель
директора по УВР
/П.Г Абдулкадиева./
« 31 » 08. 2023г.

Утверждено
Директор
МБОУ «СОШ №34»
/Магомедов Г.М./
Приказ № 66-П от
«31» 08 2023г.

**Рабочая программа по аварскому языку в 3 классе
на 2022-2023 учебный год**

Планирование составлено в соответствии с требованиями
Государственного образовательного стандарта
на основе программы и учебника по аварскому языку для 3 классов
под редакцией Х.С. Вакилова Москва Санкт-Петербург «Просвещение»
2018г.

Количество часов на год: 34 часа

Количество часов в неделю: 1 час

Авар мацI Программаялъе баян

Программа хIадур гъабуна байбихъул школалда тIуразаризе хIисабалде росарал хIасилалги, Обществоялда инсанасул рухIияб рахъ, хъвада-чIадиялъул къагIидаби церетIеялъул ва гъесие тарбия къеялъул концепцияги, Байбихъул школалъул лъайкъеялъул федералияб пачалихъияб стандартги къочIое росун.

Жакъасеб школалда тIадаб борч ккола гIун бачIунеб гIелалъе гъваридаб ва шулияб гIелмияб лъай къей, гъеб жидер практикалъулъ хIалтIизабизе ругъун гъари, дунялалдехун материалистияб бербалагъи лъугъинаби. Гъеб масъала гIумруялде бахъинабиялъулъ кIудияб бакI ккола рахъдал мацIалъ.

Байбихъул классазда рахъдал мацI малъула кIиго аслияб мурад яшавалде бахъинабизе:

- 1. НахъгIунтIиялъулаб мурад** (мацIалъул хIакъалъулъ бугеб гIелмуялъул аслиял бутIабазулгун лъай-хъвай гъаби ва гъелъул къучIалда цIалдохъабазул логикияб пикру ва гIаламаталгин символикаб бичIчи лъугъинаби);
- 2. Социокультурияб мурад** (цIалдохъабазул хурхен гъабиялъулаб бажари лъугъинаби: кIалзул ва хъвавул калам, монологияб ва диалогияб калам, гъединго, грамматикаял гъалатIал риччачIого, хъваялъул бажари цебетIезаби).

Гъединго байбихъул классазда авар мацI лъазабиялъ кумек гъабула гъал хадусел суалал тIуразе:

- а) тIолго инсаниябгин моралияб бечелъи ботIролъе боси, творческаб къагIидаялъ хIалтIиялъул бажари цебетIезаби;
- б) сверухъ бугеб хIакъикъаталъул, гIадамазул жамгIияталъул ва тIабигIаталъул хIакъалъулъ лъималазул бугеб цо чIиванкъотIараб бичIчи бечелъизаби;
- в) жалго жидедаго чIун, хIалтIиялъул къагIидаби лъай;

г) ц1алул дарсазде, т1ехьалде (лъаялъул ищалде) гъира бижизаби.

Авар мац1 лъазабулаго, пайда босула аслиял дидактикиял принципаздасан. Гъелъул маг1на ккола шивав ц1алдохъанасул хаслъи х1исабалде боси, тартибалда материал лъазаби ва гъеб гъваридго бич1чи.

Курсалъул г1аммаб характеристика

Авар мац1алъул кумекалдалъун программаялъ к1вар бусинабун буго «Филология» абураб г1елмияб бут1аялъул гъал хадусел масъалаби т1уразариялде:

1. Дагъистаналъул мац1ал ва маданиятал бат1и-бат1иял рук1иналъул ва гъел цоцада рухъарал рук1иналъул х1акъалъуль авалияб бич1чи лъугъинаби;
2. К1алзул ва хъвавул диалогияб ва монологияб калам цебет1езаби;
3. Цоцада хурхен гъабиялъулаб бажари цебет1езаби;
4. Рух1ияб ва эстетикаяб бич1чи лъугъин;
5. Творческаб къаг1идаялъ х1алт1иялъул бажари цебет1езаби.

Рахъдал мац1 малъиялъул мурадалде щевезе, программаялъ гъал хадусел практикал масъалаби т1уразаризе рихъизарун руго:

- себе лъураб мурадалда ва масъалабазда рекъон мац1алъул алатал т1аса рициялъул бажари, ц1алдохъабазул калам, рек1ель щибниги жо цебет1езабизеги гъваридго пикру гъабизеги бугеб гъунар цебет1езаби;

- авар мацIалъул гIуцIиялъул ва системаялъул, ай лексикаялъул, фонетикаялъул, графикалъул, орфографиялъул, орфоэпиялъул, морфемикалъул (рагIул гIуцIиялъул), морфологиялъул ва синтаксисалъул хIакъалъуль бищунго гIадатиял баянал цIалдохъабазе щвей;
- жиндирго пикру бицине, захIматаб гуреп хъвавул текст гIуцIизе, диалогалъуль гIахьаллъизе, битIун хъвазе ва цIализе бугеб бажари лъугъинаби;
- жиндирго калам камиллъизабизе хIаракат бахъи, мацI лъазабизе гъира бижизаби, мацIалъул бацIцIалъи цIуниялъуль жалги гIахьалал рукIин цIалдохъабазда бичIчи, гъезуль мацIалдехун бугеб къиматаб бербалагъи цIикIкIинаби.

Авар мацIалъул курс байбихъула хъвазе-цIализе малъиялдаса. Хъвазе-цIализе малъула сентябралдаса байбихъун апрелалде щвезегIан. Лъималазда материал лъаялда бан, мугIалимасул ихтияр буго хъвай-цIали малъизе бихъизабураб заман дагъ гъабизе, ялъуни цIикIкIинабизе. Хъвазе-цIализе малъула гъаркъилаб аналитикиябгин синтетикаяб методалдалъун. Хъвай-цIали малъиялъул масъалаби цIализе малъиялъул дарсаздаги хъвадаризе ругъун гъариялъул дарсаздаги тIурала, ай хъвай-цIали малъи ккола цадахъаб тадбир: цIализе малъиялда цадахъ хъвадаризеги ругъун гъарула, гъебги шула гъабула, калам цебетIезабиялъул хIалтIаби тIоритIулаго.

Хъвай-цIали малъи гIуцIун буго кIиго бутIаялдасан:

1. ХIадурлъиялъул заман.
2. ХIарпал малъулеб (букварияб) заман.

Гъеб кIиябго заманалда мугIалимас унго-унгояб кIвар къезе ккола лъималаз гъаркъал ритIун рахъиялде, гъезда хъвазе-цIализе малъиялде, гъезул рагIул нахърател бечед гъабиялде, калам цебетIезабиялде.

Дарсазда лымал ругьун гьарула предложениял раглабазде, раглаби слогазде риххизе; раглабазуль гьаркьазул тартиб бижизабизе, гьезда гьоркьоб бухьен чезабизе. Лымалаз лъазабула гьаркьал хларпаздалъун рихьизаризе; раглаби, слогал глущизе ва цлализе; биччлун, битлун цин слогалккун, цинги раглабиккун предложениял ва цоцазда хурхараб калам цлализе.

Цлализе ругьун гьариялда цадахъ лымалазда хъвазеге малъула. Гьел ругьун гьарула гьаркьал хларпаздалъун хъвазе, къотл-къотлараб азбукалялзул кумекалдалъун хларпаздасан, слогаздасан раглаби данде гьаризе, хъвавул ва басмаялъулаб тексталдаса хларпал ва раглаби битлун хъвазе, муглалимас абурал хъваялъульги цлалиялъульги батлалъи гьечлел раглаби ва гьединачал раглабаздасан данде гьарурал къокьал предложениял хъвазе, предложениялзул авалалда ва гладамазул, хлайваназул цларазул бетлералда клудияб хларп хъвазе.

Битлунхъваялъул ва цлалиялъул иш мурадалде цвелягье глоло цликлараб клвар къола раглуль ва слогалзуль щибаб гьаракъ батлабахъиялде ва бихьизабиялде, гьел гьаркьазул тартиб ва цоцазда гьоркьоб бухьен чезабиялде; цлалдохъабазул каламалзул лугби камилъизариялде ва гьаркьал, слогал, раглаби битлун абиялде.

Хъвай-цлали малъиялзул дарсазда лымалазул цогидазухъ гленеккизе, муглалимасул ва цогидал цлалдохъабазул калам тлубанго биччлизе бугеб бажари камил гьабула. Лымал ругьунлъула классалда цере клалъазе, муглалимас лъурал сулазе жавабал къезе, къвариглараб жо гьикъизе, цлалараб жоялъул, лъагалил ункъабго заманалда жаниб гладамаз гьабулеб хлалтлул хаслъиялзул ва хисардулеб тлабиглаталда хадуб жидерго халкквезул, ралагьарал фильмазул хлакьалзуль бицине.

Гьединго хъвай-цлали малъиялзул дарсал тлоритлулаго, цлалдохъабазул лъугьуна цлалиялъул бищун гладатаб бажари. Тлоцесесеб классалда лымал ругьунлъула биччлун, битлун, гледегличлого цлализе, тлехьгун ва текстгун хлалтлизе.

Хъвазе-цлализе малъулелзул, лымалазул психологиял хаслъабиги хлисабалде росун, муглалимас дарсазда батлибатлиял хлалтлаби тлоритлула, гьединго лымал тламула свак чучиягье физкультминутка, расанди гьабизе ва кучлдул ахлизе.

Хъвазе-цIализе малъун хадуб авар мацIалъул курс лъазабизе байбихъула. Авар мацIалъул курс гIуIун буго гьал хадусел бутIабаздасан:

- Фонетика ва орфоэпия
- Графика
- Лексика
- РагIул гIуцIи (морфемика)
- Грамматика (морфология ва синтаксис)
- БитIунхъвай (орфография) ва лъалхъул ишараби лъеялъул къагIидаби (пунктуация)
- Калам цебетIей.

Программаялда авар мацIалъул курсалъул хIакъалъуль, лъималазул гIелазул хаслъабиги хIисабалде росун, бищун гIадатал (авалиял) баянал къун руго. МацIалъул гIемерисел бутIаби (разделал) ва темаби щибаб классалда такрарлъула. Гьелъ рес къола, лъималазул лъаялъул даражаги хIисабалде босун, гьел мацIалъул бутIаби ва темаби гъварид ва гIатIид гъаризе.

Фонетикаялда ва графикаялда хурхараб аслияб лъайги, бажариги, ругъунлъабиги цIалдохъабазе щола 1 ва 2 классалда. Гъеб заманалда цIалдохъабазе щола гъаркъазул ва хIарпазул, рагъаралги рагъукъалги гъаркъазул, геминатазул ва лабиалиял гъаркъазул, алфавиталъул, ударениялъул ва слогалъул хIакъалъуль авалиял баянал. Лъималазда бажарула рагIуль гъаркъал битIун абизе, абураб ва хъвараб рагIуль гъаркъал ва хIарпал данде кквезе, алфавиталда ругел хIарпазул цIарал битIун абизе, рагIуль гъаркъазул тартиб чIезабизе, хIарпал гъоркъор риччачIого ва гъезул бакI хисичIого рагIаби хъвазе, слогалккун рагIаби рикъизе, рагъарал ва рагъукъал гъаркъал ратIа рахъизе, лабиалиял гъаркъал битIун абизе ва рагIуль гьел хIарпаздалъун битIун рихъизаризе, геминатал битIун абизе ва рагIуль гьел хIарпаздалъун битIун рихъизаризе. III-IV классаздаги гъеб темаялда тIад хIалтIи гъабула гъоркъоса къотIичIого. Лъималазда малъула гъаркъал хIарпаздалъун рихъизаризе, гъаркъал ритIун рахъизе, гьел рихъизарулел хIарпал ритIун хъвазе, рагIи слогазде бикъизе, рагIуль ударение бугебги гъечIебги слог батIа бахъизе.

Лексикаялда хурхарал хIалтIаби гъарула ункъабго лъагIалида жаниб. ГъединачI хIалтIаби тIоритIула грамматика, рагIул гIуцIи ва битIунхъвай малъиялда цадахъ. Грамматикаялъул, цIалул, битIунхъваялъул ва калам цебетIезабиялъул

дарсазда лымалазда лъала предметал, г1аламатал, ишал рихъизарулел раг1абазул ц1арал рит1ун х1алт1изаризе, жидерго пикру загъир гъабизе, къвариг1араб раг1и балагъизе. Гъединго гъез лъай-хъвай гъабула синонимазулгун, антонимазулгун, бит1араб ва хъвалсараб, цо ва г1емер маг1наялъул раг1абазулгун.

Раг1ул г1уц1иялъулгун ц1алдохъабаз лъай-хъвай гъабула 3 абилеб классалда. Гъезда лъала раг1уль маг1наял бут1аби рихъизаризе, суффиксазул кумекалдалъун ц1иял раг1аби лъугъинаризе, къибил цоял раг1аби цого цо раг1ул формабаздаса рат1а гъаризе; раг1ул форма яги ц1ияб раг1и лъугъинабулаго, аслуялъуль рагъарал ва рагъукъал гъаркъл бит1ун хисизе.

Байбихъул классазда малъула каламалъул бут1абиги. Г1оцебесеб классалда, терминалги абич1ого, определение къеч1ого, сулазул кумекалдалъун, лымал ругъун гъарула предмет, предметалъул г1аламатал, предметалъул иш бихъизабулел раг1аби каламалъуль х1алт1изаризе, сулазда рекъон предложениязда жанир гъел рат1а рахъизе. К1иабилеб классалда предмет, предметалъул г1аламатал, предметалъул иш бихъизабулел раг1абазул къуч1алда лымалаз лъай-хъвай гъабула предметияб ц1аралъулгун, прилагательнаялъулгун ва глаголалъулгун. Лъабабилеб ва укъабилеб классазда гъелго каламалъул бут1аби дагълги гъваридго малъула. Глагол заманабазде хисизабизе, предметияб ц1ар падежазде свериабизе, гъединго прилагательнаял жинсазде ва г1емерлъул формаялде хисизаризе жеги г1ат1идго ругъунлъула. Предметияб ц1аралъул, жинсиял глаголазул, прилагательнаязул жинс, цолъул ва г1емерлъул форма, глаголалъул заман ва мурадияб форма малъула 3 абилеб классалда. Предметияб ц1аралъул г1адатал падежал лъазарула 3 абилеб классалда, бак1алъул падежал – 4 абилеб классалда (терминалги абич1ого, практикияб къаг1идаялъ). Гъелда т1адеги, 3 – 4 классазда ц1алдохъабаз лъай-хъвай гъабула ц1арубак1алъулгун ва рик1к1еналъулгун. Наречиялъулгун лымалаз лъай-хъвай гъабула практикияб къаг1идаялъ. Наречиялъул х1акълъуль гъезда лъала жиб иш лъугъараб куц, бак1, заман, къадар, г1илла-мурад баян гъабулеб каламалъул бут1а кколеблъи ва кин? киб? кибе? киса(н)? киде? щай? Киг1ан? абурал сулазе жаваблъун бач1унеблъи.

Байбихъул классазда предложениалъул х1акълъуль ц1алдохъабазе щола гъадиал баянал:

1. Предложение ва, абулеб жоялъул мурадалдеги интонациялдеги балагъун, гъелъул тайпаби;
2. Предложениялъул бет1ерал ва бет1ерал гурел членал;

3. Предложениялда жаниб раглабазул бухьен;
4. Тибитараб ва тибитичлеб предложение;
5. Гладатаб ва жубараб предложение;
6. Предложениялзул тайпа цоял членал;
7. Раглабазул дандрай.

Гьезул хлакьалзуль баян цалдохьабазе щибаб классалда дагь-дагьккун щола.

Тицебесеб классалда лъимал ругьун гьарула калам предложениязде биххизе, раглабаздаса предложениял ратла гьаризе, гьел, интонацияги цлунун, цлализе, предложениялзул авалалда клудияб хларп хъвазе, ахиралда тланк1 лъезе.

Киабилеб классалда цалдохьабазда малзула предложениялзул бетлерал членал, кколеб интонацияги цлунун, предложение цлализе, предложениялзул ахиралда тланк1, суалияб ва ахлул ишараби лъезе.

Лъабабилеб классалда цалдохьабазе щола раглабазул дандралялзул, хабарияб, суалияб, тлалабияб ва ахлул предложениязул, предложениялзул бетлерал ва бетлерал гурел членазул, гладатал тиритларал ва тиритич1ел предложениязул, гладатал ва журарал предложениязул хлакьалзуль баянал. Ункьабилеб классалда лъимал ругьун гьарула тайпа цоял членалгун предложениял глуц1изе ва гьел ритлун цлализе, гьезуль лъалхьул ишараби лъезе.

Синтаксисиял темаби ва каламалзул бутлаби лъазарулаго, гьоркьоса къотич1ого, тлоритлула предложениялзуль раглабазул бухьен ч1езабиялда, раглабазул дандралял ратла гьариялда ва гьел глуц1иялда хурхарал х1алтлаби. Классалдаса классалде гьварилзула гладатаб предложениялзул синтаксисияб разбор гьабиялзул къаг1идабиги.

Текст. Бухъараб калам цебет1езаби абураб бут1аялъуль аслияб бак1 ккола тексталда т1ад гъабулеб х1алт1иялъги гъеб текст бич1ч1изе ва г1уц1изе, гъединго тексталда т1аса жиндирго пикру бицине ругъун гъариялъул х1алт1абазги. Предложениялдаго г1адин, щибаб классалда тексталда т1ад х1алт1ула т1убараб ц1алул соналда. Х1акъикъаталда к1алзул ва хъвавул формаялда тексталда т1ад х1алт1и щибаб дарсида гъабула. Гъедин лъималазухъа бажарула авар мац1алда т1аса щвараб лъаялдаса жидер калам цебет1езабиялъуль пайда босизе.

«**Текст. Бухъараб калам цебет1езаби**» абураб разделалъуль тексталда т1ад гъабулеб х1алт1и гъал хадусел бут1абаздасан г1уц1ун буго:

- тексталъул х1акъалъуль бич1ч1и (текст ккола маг1наялъул ва грамматикияб рахъалъ к1иго я ц1ик1к1ун цоцзда рухъарал предложениял); текст ва г1аммаб темаялъ цолъизарич1ел, бат1аго ругел предложениял цоцздаса рат1а гъариялъул бажари лъугъинаби;
- тексталъул тема (тексталъуль цо сундулниги х1акъалъуль бицунеб жоялда тема абула); тексталъул тема ч1езабизе бажари, ай тексталъуль сундул х1акъалъуль бицунеб бугебали бихъизаби;
- тексталъул аслияб пикру; муг1алимасул кумекалдакъун тексталъул аслияб пикру загъир гъабизе бажари;
- тексталда ц1ар лъей; тексталда ц1ар лъезе бажари (тексталъул аслияб пикруялде ва гъелъул темаялде мугъги ч1ван);
- тексталъул г1уц1и; хабарияб текст бут1абазде биххизе бажари (байбихъи, аслияб бут1а ва ахир);
- тексталъул бут1абазда гъоркъоб бугеб бухъен; тексталъуль жидер кумекалдакъун аслияб бут1а ва байбихъи яги аслияб бут1а ва ахир цоцзда рухъарал раг1аби ратизе бажари; г1уц1улеб тексталъул бут1абазда гъоркъоб бухъен ч1езабизе бажари;

- тексталъул щибаб бут1аялда жанир ругел предложениязда гьоркъоб бухьен; жидер кумекалдалъун предложениял цоцазда рухьарал раг1аби ратизе бажари, масала: ц1арубак1ал, союзал;
- тексталъуль сипат-сурат гьабиялъул ресал; тексталъуль метафорал, эпитетал, дандекквейл, олицетворениял рихъизаризе бажари; гьел киналго жидер каламалъуль х1алт1изаризе бажари;
- текстазул тайпаби: хабарияб текст, сипатияб текст ва пикрияб текст (лъай-хъвай гьаби);
- изложениялъул х1акъалъуль бич1ч1и; х1адурараб, яги киназго цадахъ г1уц1араб, ялъуни живго жиндаго ч1ун г1уц1араб планалда рекъон чидар текст (лъилниги сундулниги х1акъалъуль сипат-сурат гьорлъе ккезабун ялъуни жиндирго пикру загьир гьабун) ц1и гьабун хъвазе бажари;
- сочинениялъул х1акъалъуль бич1ч1и (бицун ва хъван); сюжетиял суратазда яги цо сураталда т1асан, гьединго цо кинаб бугониги темаялда т1асан текст г1уц1изе бажари; цебеккунго киналго г1ахьаллъун дандбараб текст хъвазе бажари;

Тексталда т1ад х1алт1улаго, х1исабалде росула гьелъул х1асил, г1уц1и ва сипат-сурат гьабиялъул ресал.

Каламалъул культура борхизабиялъе г1оло программаьлъ т1алаб гьабулеб буго рич1ч1изе бигъаял гьал хадусел литератураиял нормабазулгун лъай-хъвай гьабизе:

- раг1аби бит1ун аби (орфоэпиял нормаби);
- предложениял бит1ун г1уц1и ва раг1абазул дандраязуль раг1абазул формаби бит1ун х1алт1изари (грамматикаиял нормаби);
- маг1наиялъул рахъги х1исабалде босун, раг1аби бит1ун х1алт1изари (раг1аби х1алт1изариялъул къаг1идаби);

Цалдохъанасул калам цебетлезабиялъуль хлакъикъиял хласилал къезе ккани, гъезда литературияб мацлалъул нормабиги сипат-сурат гъабиялъул ресалги лъай глоларо, къвариглуна авар мацлалъул ва цлалиялъул дарсазда, гъоркъоса къотличлого, текстазул анализ гъабизе.

Литературияб мацлалъул нормабазда тлад хлалти практикияб къагидаялъ гъабула. Гъеб хлалти тлобитлула рахъдал мацлалъул темаби лъазарулагоги, класс тун къватлисел дарсаздаги, изложениял ва сочинениял хъвалагоги, цлалиялъул дарсаздаги тлубараб цлалул лъагелалъ. Цалдохъаби ругъун гъаризе ккола каламалъуль ккарал гъалатлал цоцаз ритлизаризе ва батли-батлиял тайпабазул словараздаса пайда босизе. Цалдохъабазул калам цебетлезабиялъе чара гъечлого хлажалъула тайпа цоял членалгун глалатал предложениялги клиго глалатаб предложениялдасан глуцлараб жураарал предложениялги цоцазда дандекквезе, битлараб каламгун предложениялда хадуб халкквезе, нахърилълъиналъул союзраглабигун ва союзраглаби гъечлого жураарал нахърилълъарал предложениязулгун лъайхъвай гъабизе.

Битлараб каламгун предложениялги нахърилълъиналъул союзраглабигун ва союзраглаби гъечлого жураарал нахърилълъарал предложениялги байбихъул классазда лъазаруларо. Амма лъималаз, изложениял ва сочинениял хъвазе хладурлъулаго, гъединго творческиял хлалтабазуль риччарал гъалатлазул анализ гъабулаго, гъезул хаслъабазулгун лъайхъвай гъабула. Гъелда тладеги, нилъеда лъала байбихъул классазул цлалдохъабаз жидер клалзул ва хъвавул каламалъуль гъедиал предложениял глатидго хлалтизарулеллъи. Гъединлъидал мугалимас хларакат бахъизе ккола гъезул глуцлиги, гъел каламалъуль хлалтизариялъул хаслъиги лъималазда биччлизабизе.

Мугалимас, гъоркъоса къотличлого, клвар къезе ккола цалдохъанасул, гъалатлал риччачлого, битлун хъвазе бугеб бажари цебетлезабиялде. Гъельие программаялда къун руго хларпаздалъун гъаркъал рихъизариялъул, цо мухъида инчлел раглаби цоги мухъиде, слогазде рикъун, росиялъулги, раглаби ратла тлун хъваялъулги, клудияб хларп хъваялъулги къагидабиги.

Берцинго хъваялъе, хатл куцаляе программаялда хасаб заман бихъизабун гъечло. Гъединлъидал щибаб грамматикаялъул дарсида 8–10 минуталъ мугалимас тладчлей гъабула цлалдохъабаз хъвалебщинаб жо берцингоги баццладгоги

буклинабиялде. Гъаниб къола хатлалъул хашлъи тлагинабиялде руссарал ругъунлъиялъул тладкъаял, рихъизарула мисалиял хларпал ва раглаби.

Дидактикаялъул кIвар бугел суалазул цояб ккола контролиял (хъвавул) хIалтIабазул хIасилазул къучIалда цIалдохъабазул лъайгун бажари борцин ва къимат лъей. Байбихъул классазда авар мацIалъул хъвавул хIалтIабазул аслиял тайпабилъун ккола: тIаде балагъун текст хъвай, эркенаб диктант, гIинзул ва берзул диктант, творческиаб диктант, хIадурлъиялъул ва тIасабищул диктант, ругъунлъиялъул изложениял ва сочинениял.

Словариял диктантазе къезе кколеб раглабазул къадар 3 классалда букIине бегъула: 10–12 рагIи.

Хал гъабиялъул диктантал гъаризе рихъизарурал текстазуль ругел раглабазул къадар глага-шагарго гъадиаб букIине бегъула: 40–50 рагIи.

Ругъунлъиялъул изложениязе чIезабун буго гъаб къадар: 50–60 рагIи.

Щибаб дарсида цIалдохъаби ругъунлъула цIалул тIехъгун хIалтIизе, битIун хъваялъеги цIалиялъеги жиндие къваригIунел къагIидаби, гъезда хурхарал хIалтIаби ва лъазарулел темаби хехго ратизе, хIалтIабазе къурал киналго тладкъаял тартибалда тIуразе, гъезул мурад бичIчIизе.

Квалквал гъечIого, хадубккунги церехун ине лъималазе гIураб лъай швейялъул мурадалда пайда босизе ккола батIибатIиял дидактикиял хIаяздаса, хасго рекIелгъеялъул материалаздаса (кроссвордаздаса, шарадаздаса, ребусаздаса, болъабаздаса, грамматикияб ва битIунхъваялъул лотоялдаса ва гъ.ц.)

Байбихъул классазул лъималазда кIоларо цо жоялда тIаде халат бахъун жидерго кIвар бусинабизе, гъел хехго свакала. Гъединлъидал дарсида цIалдохъабигун хIалтIиялъул къагIидаби батIи-батIиял рукIине ккола (мугIалимазухъ гIенекки, гара-чIвари, тIахъалгун ва тетрадалгун хIалтIи, хъвавул ва кIалзул хIалтIаби иргаялда тIоритIи, мех-мехалда минутаялъул махсараби, расандаби ва физкультура гъаби).

Программаялда кьурал темабазе саг1тал рикьун руго мисалияб кьаг1идаяль. Жиндирго х1албихьиялде, ц1алдохьабазул льяялде ва щибаб классалда гьабулеб х1алт1ул шарт1азде балагьун, муг1алимасул ихтияр буго мустах1икъабльун бихьулеб бак1алда саг1тазул хиса-баси гьабизе.

Курс лъуг1ун хадуб кьолел х1асилал

Байбихьул школа лъуг1арал ц1алдохьаби гьал хадусел х1асилазде щола:

Напсиял х1асилал

1. Жиндирго Ват1аналдаса, Россиялъул ва Дагъистаналъул миллатаздаса гьезул тарихалдаса ч1ух1иялъул асар бижизаби, жив цо кинаб бугони кьавмалъул ва миллаталъул чи вук1ин бич1чи.

Цоцазда рухъарал, амма цоцазда рельељинчел тлабиглаталдехун, миллатаздехун, маданиятаздехун ва диназдехун цолги цлунараб, ай клибикъичлеб, обществоялда гладамазул глумруялда, гъезул гъоркъоблъиялда бухъараб бербалагъи бижизаби.

3. Цогидал миллатазул маданияталдехун ва гъезул тарихалдехун, гъединго батлияб пикруялдехун цлуна-къараб балагъи бижизаби.
4. Цебетлун хисулеб дунялалде черх ругъунлъизаби.
5. Цалиялдехун гъира бижизаби.
6. Обществоялда чиясул хъвада-члвадиялъул къаглицабазул ва гладамазул глумруялда, гъезул гъоркъоблъиялда бухъараб (ай социалияб) ритлухълъиялъулги эркенлъиялъулги къучлалда жинца гъарурал ишазул жавабчилъиги жибго жиндаго члараб, цогиялда бухъинчлеб хасиятги цебетлезаби.
7. Эстетикиял бичлчиял, хлажалъаби ва бечелъаби лъугъинари.
8. Цогидал гладамазе кумекалъе хладурав, ният лъиклав, хлалхъублъи гъечлев, гладамазе лъиклъи гъабулев инсан вахъинави.
9. Гел бащадазда ва цликлкларазда цадахъ хлалтлизеги шулияб гъоркъоблъи гъабизеги бугеб бажари цебетлезаби, тладклалъай бугеб, дагладулаб ахлвал-хлалалдаса ворчлизе нух батиялъул бажари цебетлезаби.
10. Хинкъи гъечлеб, паракъатаб, чорхое (сахлъиялъе) пайдаяб глумру гъабизе мурад лъей; творческияб хлалтлуде гъира ккезаби, ай творческияб къаглицаялъ хлалтлизе бугеб бажари цебетлезаби; материалиял ва рухлиял бечелъабазул тлалаб-агъаз гъабизе бажари.

Метапредметиял х1асилал

1. Ц1алиялзул мурадал ва масъалаби цере лъезе ва гьел т1уразариялзул къаг1идаби ралагъизе бажари.
2. Цебе лъураб масъалаяде ва гьeб масъала т1убазабиялзул шарт1азде балагъун, жиндирго ц1алиялда рухъарал ишазе къимат къезеги, гъезда хадуб хал кквезеги, гъезул план гъабизеги бугеб бажари лъугъинаби.
3. Информация къезе ишараялзулгин символикиял алатаздаса пайда боси.
4. Хурхен гъабиялзул, ай бухъеналзулал ва нахъг1унт1иялзулал масъалаби т1уразе, каламалзул алатал жигаралда х1алт1изари.
5. Информация балагъиялзул (баян къолел т1ахъздаса), гъeб бак1ариялзул, гъелда т1ад х1алт1иялзул, гъелзул анализ гъабиялзул, гъeб г1уц1иялзул ва къеялзул, гъелзул маг1на бич1ч1изабиялзул бат1и-бат1иял къаг1идаби х1алт1изари.
6. Цере лъурал мурадазда ва масъалабазда рекъон, бат1и-бат1иял стилалзул ва жанразул текстал бич1ч1ун ц1ализе бажари.
7. Цо ч1ванкъот1арал предметметал дандекквезеги, гъезул анализ ва синтез гъабизеги, гъел г1аммлъизаризеги, кинал ругониги г1аламатаздалъун т1елазде рикъизеги, цоцада рельлъинаризеги, г1иллаялзулабгин ц1ех- рехалзулаб бухъен ч1езабизеги, гъезда т1аса пикру загъир гъабизеги бажари, ай логикиял х1алт1аби гъаризе лъай.
8. Накъиталъе г1ахъаллъи гъабулев чиясухъ г1енеккизеги, диалогалзулъ г1ахъаллъизеги, бат1и-бат1иял пикраби рук1иналъе ва щибасул жиндирго хасаб пикру загъир гъабизе ихтияр бук1иналъе мук1урлъизеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, гъелъие далил бачинеги разилъи.

9. Г1аммаб мурад себе лъезеги гъеб т1убазабиялъул нухал ралагъизеги бажари; цадахъ гъабулеб х1алт1и щибасда гъоркъоб бикъизе, къот1и-къай гъабизеги, цадахъаб х1алт1уль цоцзда хадуб хал кквезеги, данд рекъон кколеб х1алалъ жиндир ва сверухъ ругезул хъвада-ч1вадиялъе къимат къезеги бажари.
10. Лъилниги рахъ кквеч1ого, щивас загъир гъабураб пикруги х1исабалде босун, даг1ба-раг1и къот1изе бажари.
11. Предметиял ва предметазда гъоркъосел аслиял бич1ч1иял лъай.
12. Ц1алуль жинца къолел лъик1ал яги квешал х1асилазул г1илла бич1ч1изеги, нагагълъун ц1алуль нахъе ккани, гъениса ворч1изеги бажари.

Предметиял х1асилал

1. Россиялда ва Дагъистаналда бат1и-бат1иял мац1ал ва маданиятал рук1инги, гъел цоцада рухъарал рук1инги, мац1 щибаб миллаталъул аслу кколеблъиги бич1ч1и.
Мац1 миллияб маданияталъул аслуги г1адамал цоцада рич1ч1иялъул ва гъезда гъоркъоб бухъен ч1езабиялъул алатги кколеблъи ц1алдохъабазда бич1ч1и; авар мац1 Дагъистаналъул пачалихъияб мац1 кколеблъиги, гъель маг1арулазул миллатал цоцада рухъинарулеблъиги лъай.
3. Авар мац1алъул (бит1унабиялъул, лексикаялъул, грамматикаялъул, бит1унхъваялъул, лъалхъул ишараби лъеялъул) нормабазул ва каламалъул этикалялъул къаг1идабазул х1акъалъуль авалиял баянал лъай.
4. Инсанасул гражданлъи ва г1аммаб культура бихъизабулеб г1аламат х1исабалда бит1араб к1алзул ва хъвавул каламалдехун лъик1аб бербалагъи бук1инаби.

5. Захлматал гурел текстал глущулаго, бухьеналъулал масъалаби тлуразаризе, дандекколел мацлалъул алатал тласа рищизеги, цогидазда клалъалаго, цере лъурал мурадазул, масъалабазул ва мацлалъул алатазул хлисаб гъабизеги бажари.
6. Гъалатлал гъечлеб хъвай-хъвагъаялъ жиндирго культураялъул даража загъир гъабулеблъи бичлчи; текстал хъвалаго, лъалхъул ишараби лъеялъул ва битлунхъваялъул къагъидабаздаса (правилабаздаса) пайда боси. Хъвараб жоялъул хал гъабизе бажари.
7. Фонетикаялъул ва графикаялъул, лексикаялъул, рагъи лъугъиналъул (морфемикалъул), морфологиялъул ва синтаксисалъул; мацлалъул аслиял бутлабазул, гъезул глаламатазул ва гъел каламалъул хлалтлизариялъул хаслъабазул хлакълъулъ авалиял баянал лъай.
8. Мацлалъул грамматикаял категориял, гъелъул аслиял бутлаби рагъа рахъизе лъаялъул ва гъезул анализ гъабиялъул бажариял лъугъинари.

Курсалъул материал

Каламалъул тайпаби Гленеккун (глитламун) рагъараб жо бичлчи.

Гладатаб гара-члвариялъулъ цогидаз бицунеб жоялъул магъна ва мурад бичлчи. Гленеккун рагъараб калам данд рекъон кколеб хлалалъ бичлчи. Пасихлго цлаларал яги художествияб къагъидаялъ рицарал маргъабазул, харбазул ва кучлдузул магъна бичлчи ва лъурал суалазда рекъон гъезул хласил бицин. Бицараб маргъаялъул ва хабаралъул хласилалда тласан къурал суалазе жаваб гъаби. Асклов глов члун, хабар-клалалда вугев чиясул каламалъухъ гленеккизе бугеб бажари цебетлезаби (ай гъеб каламалъул анализ гъабизеги, данде къотларун, диалог гъоркъоб къотлизе тунгутлизеги, суалал къезеги бажари).

Гаргади.

Хурхен гъабиялъул масъала хІасил кьолеб куцалда тІубазабиялъе гІоло цере лъурал шартІазда ва мурадазда рекъон гаргадиялъул къагІидаби тІаса риши. Диалогалъуль гІахьаллъизе лъай.

КІалъа-ралъай байбихъизе, гьоркъоб къотІизе тунгутІизе, лъугІизабизе ва жиндирго гІакълуялдакъун жиндехунго ракІ цІазабизе бажари. Лъилниги, сундулниги хІакъалъуль сипат-сурат гьорлъе ккезабун, ялъуни жиндирго пикру загьир гъабун, хабар бицине бажари. Каламалъул этикаялъул нормаби (ай салам къезеги, къо-мех лъикІ гъабизеги, тІаса лъугъинеге, баркала къезеги, лъидехунниги гъаригун хитІаб гъабизеги) лъай. БитІун абиялъул нормаби ва интонация цІуни.

ЦІали.

ЦІалул текст бичІчи. Къваригараб материал батиялъул мурадалда тІаса бищун цІали. Тексталъуль рихъдаеги къураб информация бати. Тексталъуль бугеб информациялъул къучІалда цо кинаб бугониги хІасилалде рачІине. Тексталъуль бугеб информациялъе баян къей ва гъеб гІаммлъизаби. Тексталъул хІасилалъул, гъелъул гІуцІиялъул ва мацІалъул хаслъиялъул анализ гъаби ва гъезие къимат къей.

Хъвадари.

Гигиеналъул тІалабазда рекъон бичІчулеб (бигъаго цІализе кІолеб), берцинаб хатІалъ хъвадаризе лъай. Лъазарурал къагІидабазда рекъон абун ва тІаде балагъун хъвай. ЦІалараб ва гІенеккун рагІараб тексталъул хІасил мухІканго яги тІаса бищун хъвай. Жиндир гІумруялъуль ккараб лъугъабахъиналъул, сверухъ бугеб тІабигІаталъухъ халкквеялъул, пайдаял ишазул, литературиял асаразул ва гъ.ц. хІакъалъуль сипат-сурат гьорлъе ккезабун, ялъуни жиндирго пикру загьир гъабун, гьитІиналго харбал херхине.

Хъвай-цІали малъи

Тпадехун абухъе, хъвай-цпали малъи гпуцпун буго кпиго бутпаялдасан:

1. Хпадурлъиялъул заман.

Хпарпал малъулеб (букварияб) заман.

Хъвазе-цпализе малъула гъаркъилаб аналитикиябгун синтетикияб методалдалъун.

Хъвай-цпали малъи ккола цадахъаб тадбир: цпализе малъиялда цадахъ хъвадаризеги ругъун гъарула, гъебги щулалъизе гъабула калам цебетпезабиялъул хпалтпабипоритпулаго, ай гъаркъаздасан рагпи, рагпабаздасан предложение, предложениял дандран хабар гпуцпизе ругъун гъарулаго.

Фонетика.

Каламалъул гъаркъал ва гъезул характеристика. Рагпул магпнаги гъелъул гъаркъилаб гпуцпиги цоцада рухъарал рукпип бичпипи.

Рагпулъ жалго жидедаго чпарал гъаркъал рихъизари. Рагпулъ гъаркъазул къадар ва тартиб чпезаби, сипатсуратаблъулалгин символиял схемабазуль гъел хъвай.

Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал ратпа гъари. Гъел схемабазуль рихъизари.

Абиялъул бищунго гъитпинаб бутпа хписабалда слог. Рагпаби слогазде риххи, рагъарал, къарал ва рахарал слогал.

Ударение. Рагпулъ ударение тпаде кколеб бакп бихъизаби, ударение бугелги ударение гъечпелги слогал ратпа рахъи,

Рагпабазул слогабъулабгин гъаркъилаб анализ гъабизе (рагпулъ гъаркъазул къадар чпезабизе, рагпул бетпепалда, бакбуль, ахиралда букпаниги, гъеб гъаракъ бугеб бакп лъазе, ударение бугеб слог бихъизабизе) лъай.

Графика.

Гъаркъал ва хIарпал ратIа рахъи: хIарп гъаркъил ишара ккола. Гъаркъал хIарпаздалъун рихъизаризе бажари. Е, Ё, Ю, Я рагъарал хIарпал. Ъ гъаракъ ва хIарп. Ы хIарп. Гъез тIубалеб хъулухъ.

Авар алфавиталъулгун (хIарпазул тартибалъулгун) лъай-хъвай гъаби.

ЦIали.

Слогалккун цIалиялъул бажари лъугъинаби. Лъимералъул хасаб темпалда дандекколеб хехлъиялда слогалккун ва рагIабиккун цокIалаяб цIали. РагIаби, рагIабазул дандраял, предложениял ва къокъал текстал бичIчIун цIали.

Лъалхъул ишарабазда рекъон лъалхъи гъабун ва интонация цIунун, цIали.

ЗахIматал гурел гъитIинал текстал ва кучIдул бичIчIун ва пасихIго цIалиялъул бажари цебетIезаби. Живго жиндаго чIун яги мугIалимасул кумекалдалъун цIалараб текст, такрар гъабун (ай цIидасан), бицин.

РагIаби, къокъал предложениял, захIматал гурел гIитIинал текстал гIедегIичIого битIун цIализе ругъун гъари.

МугIалимас абун яги тIаде балагъун, хъвараб жо хал гъаби мурадалда хал кквезе, битIунхъваялъул къагIидабиги цIунун, цIализе ругъун гъари.

Хъвадари.

Хъвадарулаго битIун гIодор чIезе, тетрадь партаялда лъезе, ручка, къалам битIун кквезе лъимал ругъун гъари. КIудиял ва гъитIинал хIарпал битIун хъвазе ва гъел рагIабазулъ цолъизаризе бажари.

Гигиеналъул нормабиги цIунун, хIарпал, слогал, рагIаби, предложениял хъвазе ругъун гъари. БацIцIадаб ва бичIчIулеб (ай бигъаго цIализе кIолеб) хатIаль хъвадаризе лъай.

Цин муг1алимас тетрадазда кьурал, цинги азбукаядла ругел раг1аби ва предложениял, т1аде балагьун, хъвазе лъай. Муг1алимас абурал раг1ухъе хъвалел раг1аби ва гьединал раг1абаздаса данде гьарурал предложениял хъвазе бажари. Текст, т1аде балагьун бит1ун хъваялъул тартиб ва кьаг1идаби лъай.

Х1арпаздалъун рихъизаруларел графикаял г1аламатаз (ай раг1абазда гьоркьоб хут1араб ч1обогояб бак1аль, раг1аби цо мухъидаса цоги мухъиде рикъун росиялъул ишараялъ) т1убалеп хьулухъ бич1чи.

Раг1и ва предложение.

Раг1и анализ гьабиялъул материал ва ц1ех-рех гьабиялъул предмет (ай объект) кколеблъи бич1чи. Раг1ул лексикаяб маг1наялда хадуб халкквей. Раг1и гьаркьаздасан г1уц1ун бук1унеблъи лъай. Цоцазулгун гьоркьоблъи гьабиялъуль раг1ул бугеб к1вар лъай. Предметал, предметазул г1аламатал ва предметазул ишал рихъизарулел раг1аби каламалъуль бит1ун х1алт1изаризе бажари.

Раг1аби ва предложениял рат1арахъизе бажари. Предложениялъуль раг1аби рат1а гьаризе, гьезул тартиб хисизе бажари. Предложениялъуль интонация ц1унизе лъай.

Бит1унхъвай.

Т1оцебесеб классалда гьал хадусел бит1унхъваялъул кьаг1идабазулгун лъай-хъвай гьабула:

- раг1аби рат1ат1ун хъвай;
- геминатал ва лабиалиял гъаркъл х1арпаздалъун рихъизари;
- хасал ц1аразул бет1ералда ва предложениялъул авалалда к1удияб х1арп хъай;
- раг1аби слогалккун цо мухъидаса цоги мухъиде роси;
- предложениялъул ахиралда лъалхъул ишараби.

Калам цебет1езаби.

Тексталъул х1акълъуль авалияб бич1ч1и. Тексталъуль предложениял рат1а гъари. Тексталъуль предложениял цольизари. Г1енеккун раг1араб ва жинцаго ц1алараб текст бич1ч1и. Берзулгин сипатиял мисалазул (моделазул) кумекалдалъун каламалъул х1акълъуль авалияб бич1ч1и лъугъин. Схемазул кумекалдалъун калам маг1на бугел бут1абазде биххи. Предложенияздасан бухъараб текст г1уц1и.

Жиндир г1умруялъуль ккарал лъугъа-бахъиназул, х1аязул х1акълъуль, сюжетиаб сураталдасан гъит1инабго хабар херхине бажари. Бицанк1абазе жавабал къезе, куч1дул рек1ехъе лъазаризе; кицаби, абиял каламалъуль х1алт1изаризе, рек1ехъе лъазарурал куч1дул пасих1го рик1к1ине бажари.

Авар мац1алъул курс

класс (34 саг1ат, анкъида жаниб 1 саг1ат)

К1иабилеб классалда малъараб материал такрар гъаби.

Мац1алъул ва каламалъул бут1а х1исабалда текст, предложение ва раг1и.

Предмет, предметалъул г1аламатал ва предметалъул ишал рихъизарулел раг1аби.

Гъаркъал ва х1арпал. Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал. Е, Ё, Ю, Я рагъарал х1арпал. Геминатал ва лабиалиял гъаркъал.

Предложение. Раг1абазул дандрай.

Жидеца бицунеб жоялъул мурадалде балагъун, предложениялъул тайпаби: хабарияб, суалияб ва т1алабияб.

Интонациялде балагъун, ах1ул предложение.

Предложениялъул бет1ерал членал: подлежащее, сказуемое ва бит1араб дополнение.

Предложениялъул бет1ерал гурел членал.

Предложениялъуль раг1абазда гъоркъоб бугеб бухъен. Г1адатал т1ирит1арал ва т1ирит1ич1ел предложениял.

Предложениялъул ахиралда т1анк1, суалияб ва ах1ул ишара. Г1адатал ва журадал предложениял.

Раг1абазул дандрай. Раг1абазул дандрязуль аслиябги нахъбилъльарабги раг1и. Раг1абазул дандрязуль раг1абазда гъоркъоб бугеб бухъен.

Текст

Текст, тексталъул г1аламатал: тема, аслияб пикру загъир гъаби, ц1ар лъей.

Раг1ул г1уц1и

Маг1на г1агарал раг1аби. Раг1ул маг1наял бут1абазул (кьибилалъул, ахиралъул, аслуялъул ва суффиксалъул) х1акъалъулъ г1аммаб бич1ч1и. Ахиразул кумекалдакъун раг1ул форма хисиялда ва суффиксазул кумекалдакъун ц1иял раг1аби лъугьиналда хадуб хал кквей. Кьибил цоял раг1аби ва цого цо раг1ул формаби (дандекквей).

Раг1ул аслуялъулъ кколел рагъарал ва рагъукъал гъаркъазул хиса-басиял (лъай-хъвай гъаби).

Лексика

Раг1ул лексикияб маг1на (г1аммаб бич1ч1и). Г1емер маг1наялъулал раг1аби. Бит1араб ва хъвалсараб маг1наялда раг1аби х1алт1изари. Синонимал. Антонимал.

Каламалъул бут1аби

Предметияб ц1аралъулгун, прилагательноялъулгун, глаголалъулгун, рик1к1еналъулгун, ц1арубак1алъулгун, наречиялъулгун г1аммаб лъай-хъвай гъаби.

Предметияб ц1ар. Предметияб ц1аралъул маг1на, гъельие лъолел суалал ва предложениаялъулъ гъель т1убалел хъулухъ. Хасал ва г1аммал предметиял ц1арал. Хасал предметиял ц1аразул бет1ералда к1удияб х1арп. Предметияб ц1аралъул жинс: чиясул, ч1ужуялъул ва гъоркъохъеб.

Предметияб ц1аралъул цолъул ва г1емерлъул форма. Г1иц1го цолъул формаялда х1алт1изарулел яги г1иц1го г1емерлъул формаялда х1алт1изарулел предметиял ц1арал.

Предметиял цларал падежазде свери (асл.п., акт.п., хас.п., кьов.п. ва жинда п.).

Прилагательное. Прилагательнаялъул магIна, гьелъие лъолел суалал ва предложениялъуль гьель тIубалел хьулухъ. Прилагательнаялгун предметиял цларал рухьун рукIин. Цого яги гIага-шагараб магIнаялъулги гIаксаб магIнаялъулги прилагательнаял. Прилагательнаял-антонимал каламалъуль хIалтIизари. Прилагательнаял жинсазде хиси. Прилагательнаял формабазде хиси.

РикIкIен. РикIкIеналъул магIна ва гьелъие лъолел суалал (чан? чанабилеб? чанабилей? чанабилев? чанабилел?). Къадаралъул ва иргадул рикIкIенал ва гьезул битIунхъвай.

Глагол. Глаголалъул магIна, гьелъие лъолел суалал ва предложениялъуль гьель тIубалел хьулухъ. Жинсиял ва жинсиял гурел глаголал (лъай-хъвай гъаби). Жинсиял глаголал предметияб цIаргун рекъон ккей.

Глаголалъул мурадияб форма. Глаголал заманабазде хиси: бачIунеб, гъанже, араб, гIахъалаб заман. Цого яги гIагашагарал магIнаялъул глаголалги гIаксаб магIнаялъул глаголалги (синонимал и антонимал). Цо ва гIемер магIнаялъул глаголал. БитIараб ва хъвалсараб магIнаялъул глаголал каламалъуль хIалтIизари.

Текст. Бухъараб калам цебетIезаби. Тексталъул (яги каламалъул) тайпабазул гIаммаб бичIчи: хабарияб текст, сипатияб текст, пикрияб текст. Ишалъулабги художествиябги калам. ЦIалараб текст бутIабазде биххизе ва гьезда цларал лъезе бажари. Киназго цадахъ яги жинцаго гIуцIараб планалда рекъон, хабарияб изложение хъвай. Сюжет гьечIелги сюжеталъулалги суратаздаса харбал херхине лъай (бицунги хъванги).

Жидер расандабазул, т1абиг1аталда хадуб халкквеялзул, рек1ел-гъеялзул, экскурсиязул, гъудул-гъалмагъзабазул х1акъалзул къокъго бицине бажари.

Лъилниги, сундулниги х1акъалзул сипат-сурат гъорлъе ккезабун, ялъуни жиндирго пикру загъир гъабун, къокъаб сочинение хъвазе лъай.

Жиндир ишазул х1акъалзул гъит1инабго кагъат хъвазе лъай.

Лъаг1алида жаниб малъараб материал лъзаби.

Текст ва предложение. Раг1ул маг1наял бут1аби. Каламалзул бут1аби.

Берцинго хъвай. Берцинго хъвазе, хат1 куцазе цересел классазда щвараб бажари шула гъаби. Хъвазе зах1матал гъит1инал ва к1удиял х1арпазул ва гъезул цолъиязул мисалиял группаби:

1) з, к, ж, в, ч, б, д, у, я, к1, къ, къ, кв;

2) Г, П, Т, Р, З, Е, Ю, У, Д, Ф, К, В, К1, Къ, Къ, Кв;

3) Пп, Чч, Рр, Вв, Ее, Зз, Уу, Къкъ, Къкъ, К1к1, Кв, кв, Ол, ое, во, вл, се, ква, х1у, х1о, гъа, гъе, гъо, ц1, Щв, Х1а, Гъи, Гъо, Т1а, Ге, Бе, К1а.

Гъит1иналго текстал, предложениял, раг1аби берцинго ва рац1ц1адго хъвазе ругъун гъари.

Бит1ун хъвазе зах1матал раг1аби: х1укму, сих1ру, макру, г1азу, маг1у, макъу, сабру, г1акълу, рагъу, квердаххелал, квасквас, габурбухъ, риц1игъвет1, риц1имах1у, г1ачимухъ, ц1оросарик1к1, ц1умагъеду, ордек, председатель, приказ,

радио, общество, солдат, республика, автономия, агъазгъеч1, адаб-хъатир, бижарабжо, годекан, гъабугъин, гъабсаг1ат, г1ададакъад, эбел-инсул, костюм, к1ийихъан, к1ик1венкъ, к1иабилеб, анц1ила лъабабилеб, анц1ила щуго.

Курс лъазабун лъуг1ун хадуб къолел х1асилал.

Напсиял х1асилал:

- школадехун ва ц1алиялдехун бугеб бербалагъи ц1ик1к1инаби;
- муг1алимасул, цадахъ ц1алулел гъалмагъзабазул ва эбел-инсул рахъалъан швараб къиматги х1исабалде босун, жинца жиндиего къимат къезе бажари;

-
инсанасул напсалъул лъиклаб хасиятги обществоялда гIадамазул гIумруялда, гъезул гъоркъоблъиялда бухъараб рахъ
лъалеблъиги бихъизабулел кIвар ва магIна бугел мурадал цере лъей.

Метапредметиял хIасилал:

- рахъдал мацI гъваридго лъазабиялдалъун сверухъ тIабигIаталда нахъгIунтIи;
- цо сундулниги анализ гъабизеги, гъеб гIаммлъизабизеги, тIелазде бикъизеги, рельлъаралда дандекквезеги, гъелъуль
къваригIараб жо балагъизеги, гъеб хисизеги бугеб бажари лъугъин;
- информациялъулаб культураялда бухъарал (ай цIализе, хъвадаризе, цIалул тIехъгун хIалтIизе бугел) бажариял
куцай;
- цо сундулниги план гъабизе, гъелда хадуб хал кквезе, гъелъие къимат къезе, мухIканго мурад лъезе, гъалатIал
ритIизаризе бугеб бажари лъугъин;
- мацIалъул бечелъи бичIчIи ва шулияб гъоркъоблъи гъабизе гъелдаса пайда босизе бажари;
- хурхен гъабиялъул батIи-батIиял масъалаби тIуразариялъе гIоло каламалъул ва мацIалъул алатал хIалтIизаризе
щвалде щун лъай;

Предметиял хIасилал:

Рахъдал мацIалъул курс лъазабулаго, лъабабилеб классалъул цIалдохъаби ругъунлъула:

- авар мацIалъе хасиятал гъаркъал (хIарпал): хI, гъ, къ, къ, тI ва гъ. ц., гъединго геминатал ва лабиалиял гъаркъал
рихъизарулел хIарпал къосинчIого ритIун рахъизе ва гъел гъорлъ ругел рагIаби, предложениял, гъалатI биччачIого,
чвахун цIализе;

-
- раг1аби, предложениял, 40–50 раг1и бугел текстал, гьалат1ал риччач1ого, бит1ун хъвазе;
- раг1ул фонетикияб разбор гьабизе: раг1аби слогазде риххизе, ударение бугелги гьеч1елги слогал рат1а рахъизе, рагьарал ва рагьукъал х1арпал ратизе, раг1уль гьезул къадар ч1езабизе;
- раг1ул г1уц1иялъул разбор гьабизе (къибил, аслу, суффикс, ахир рат1а рахъи); бат1и-бат1иял каламалъул бут1абазул къибил цоял раг1аби т1аса рищизе;
- каламалъул бут1аби ва гьезул грамматикиял г1аламатал рихъизаризе;
- предметиял ц1аразул г1емерлъул форма лъугъинабизе;
- предметиял ц1арал падежазде сверизаризе;
- предметияб ц1аралъул жинсалда ва формаялда рекъон прилагательнойл жинсазде ва цолъул ва г1емерлъул формаялде хисизе;
- къадаралъул ва иргадул рик1к1енал цоцаздаса рат1а рахъизе ва гьел бит1ун хъвазе;
- глаголал заманабазде хисизе;
- текстазуль синонимал ва антонимал ралагъизе ва х1алт1изаризе (терминал чара гьеч1ого лъазе кколаро);
- предложениялда жаниб суалаздалъун раг1абазда гьоркъоб бухъен ч1езабизе, раг1абазул дандраял ратизе;

- предложениязул синтаксисияб разбор гъабизе (жидеца бицунеб жоялзул мурадалде ва интонациялде балагъун, предложениязул тайпаби рихъизаризе, бетлерал ва бетлерал гурел членал ратла рахъизе, суалазул кумекалдалгъун гъезда гъоркъоб бухъен члезабизе, гадатаб тлибитлараб ва клиго предложениялдасан глуцлараб жубараб предложение бихъизабизе);
- предложениялзул интонация цлунизе;
- текст бутлабазде биххизе, магна бугеб тексталзул бутла цлияб мухъидаса хъвазе;
- тексталзуль предложениязда гъоркъоб бухъен члезабизе;
- темаялда мугъги чиван, тексталъе цар лъезе, тексталзул аслияб пикру загъир гъабизе;
- раглабазул дандраялзуль аслиябги нахъбилъльарабги рагли батизе;
- киназго цадахъ глуцлараб планалда рекъон ругъунлъиялзул изложение хъвазе; тексталзул тайпа бихъизабизе, ай хабариял, сипатиял ва пикриял текстал цоцаздаса ратла рахъизе;
- цебекунго хладурлъиги гъабун, тлабиглаталхъ халкквеялзул хлакълзуль, сюжетияб сураталда тласа сочинение хъвазе;
- льилниги, сундулниги хлакълзуль сипат-сурат гъорлъе ккезабун, ялбуни жиндирго пикру загъир гъабун, текст глуцлизе.

ТЕМАТИКИЯБ ПЛАН
3 КЛАСС (34 сагIат, анкьида жаниб 1 сагIат)

№	Дарсил тема	Темаялъе баян	СагIат	Бихъзабураб къо		Рокъобе хIалтIи
				Програм мияб къо	ХIужжаял бул къо	
1.	Калам. Текст. Предложение. РагIи.	МацIалъул ва каламалъул бутIа хIисабалда текст, предложение ва рагIи. Предмет, предметалъул гIаламатал ва предметалъул ишал рихъизарулел рагIаби.	1			XI. 10 гъум. 8
2.	Гъаркъал ва хIарпал.	Гъаркъал ва хIарпал. Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал рагIа рахъулаго, рагIабазул гъаркъилабгин хIарпалъулаб анализ. ХIарпазе характеристика къей. Е, ё, ю, я рагъарал хIарпал. Авар мацIалда гъезул бугеб кIвар ва хаслъи.	1			XI. 22 гъум. 13
3.	Геминатал ва лабиалиял гъаркъал.	Геминатал ва лабиалиял гъаркъал. Гъел гъаркъал битIун цIализе ва гъел рихъизарулел хIарпал битIун хъвазе бугеб бажари шула гъаби.	1			XI. 28 гъум. 15

4.	Предложениялъул хIакъалъуль баян.	Предложениялъул хаслъабазда хадуб хал кквей. Къурал рагIабаздаса предложениял гIуцIи. Сураталдасан магIнаялъул рахъалъ цоцазда рухъарал предложениял гIуцIи.	1			XI. 32 гъум. 18
5.	Хабариял, суалиял ва тIалабиял предложениял.	Жидеца бицунеб жоялъул мурадалде балагъун, предложениялъул тайпаби: хабарияб, суалияб ва тIалабияб.	1			XI. 41 гъум. 22

6.	АхIул предложение.	Интонациялде балагъун, ахIул предложение.	1			XI. 46 гъум. 25
7.	Предложениялъул бетIерал ва бетIерал гурел членал. Предложениялъуль рагIабазул бухъен.	Предложениялъул бетIерал членал: подлежащее, сказуемое ва битIараб дополнение. Предложениялъул бетIерал гурел членал. Предложениялъул грамматикаяб аслу. Предложениялъуль рагIабазда гъоркъоб бугеб бухъен.	1			XI. 65 гъум. 35

8.	Раг1абазул дандрай.	Раг1абазул дандрай. Раг1абазул дандраязуль аслиябги нахъбилъльъарабги раг1и. Раг1абазул дандраязуль раг1абазда гъоркъоб бугеб бухъен.	1			X1. 70 гъум. 37
9.	Раг1ул г1уц1и. Маг1на г1агарал раг1аби.	Раг1ул г1уц1и. Маг1на г1агарал раг1аби. Раг1ул г1аммаб бут1а ва г1аммаб маг1на.	1			X1. 74 гъум. 40
10.	Раг1ул ахи рва аслу.	Раг1ул ахир ва аслу. Ахиразул кумекалдагъун раг1ул форма хиси.	1			X1. 89 гъум. 46
11.	Суффикс.	Суффикс. Суффиксазул кумекалдагъун ц1иял раг1аби лъугъин.	1			X1. 94 гъум. 48
12.	Раг1ул аслуялгъуль гъаркъазул хиси.	Раг1ул аслуялгъуль кколел рагъарал ва рагъукъал гъаркъазул хиса-басиял.	1			X1. 104 гъум. 52
13.	Диктант.	Грамматикиял т1адкъаялгун диктант.	1			Цебе малъараб такрар гъабизе.

14.	Каламалъул бутлаби.	Авар мацIалъул каламалъул бутлаби: предметияб цIар, прилагательное, глагол, рикIкIен, цIарубакI ва наречие. Каламалъул бутлаби цоцздаса ратIарахъи. Каламалъул бутлабазул синтаксисияб роль.	1			X1. 118 гъум. 58
15.	Преетметияб цIар.	Предметияб цIаралъул магIна, гъельие лъолел суалал ва предложениялъуль гъель тIубалел хъулухъ.	1			X1. 128 гъум. 64
16.	ГIаммал цIарал.	ГIаммал предметиял цIаразе баян къей.	1			X1. 132 гъум. 66
17.	Хасал цIарал.	Цо-цо предметиял цIарал гIаммаллъунги хасаллъунги рукIунеллъи лъазаби. Хасал предметиял цIаразул бетIералда кIудияб хIарп хъвазе кколеблъи бичIчи къей.	1			X1. 140 гъум. 70
18.	Предметияб цIаралъул жинс.	Предметияб цIаралъул жинс: чиясул, чIужуялъул ва гъоркъохъеб. Предметиял цIаразда рухъарал рагIабазул жинсиял гIаламатаздакъун жинс чIезабизе ругъунлъи.	1			X1. 155 гъум. 75

19.	Ругъунлъиялъул изложение.	Хабарияб текст (гламмаб бичичи). Хабарияб тексталъул изложение № 154 гъум. 74 хъвай.	1			Цебе малъараб такрар гъабизе.
20.	Предметияб цлар формабазде хиси.	Предметияб цларалъул цолъул ва гемемерлъул форма. Гициго цолъул формаялда халтиизарулел яги гициго гемемерлъул формаялда халтиизарулел предметиял цларал.	1			X1. 165 гъум. 80
21.	Предметияб цлар падежазде свери.	Предметиял цларал падежазде (асл.п., акт.п., хас.п., къов.п. ва жинда п.) свери. Падежазул хаслъабазда хадуб хал кквей. Сулаздалъун раглабазул дандраялъулъ ва предложениялъулъ предметияб цларалъул падеж чезаби.	1			X1. 180 гъум. 87

22.	Прилагательное.	<p>Прилагательнаял магна, гьелые лъолел суалал ва предложениял гьел тубалел хьулухь.</p> <p>Прилагательнаял предметиял цларал рухьун рукин. Цого яги глага-шагараб магнааял гилаксаб магнааял прилагательнаял.</p> <p>Прилагательнаял-антонимал каламал гьел хилтизари.</p>	1			X1. 195 гьум. 93
23.	Ругьунлъиял гьел сочинение.	Сипатияб текст гьелци ва сочинение хьвай.	1			Цебе малгараб такрар гьабизе.
24.	Прилагательнаял жинсазде хиси.	<p>Прилагательнаял (ч.ж., чл.ж., гь.ж.) жинсазде хиси.</p> <p>Сипатияб текст, гьел гьел прилагательнаял бугеб клар</p>	1			X1. 205 гьум. 98
25.	Прилагательнаял формабазде хиси.	<p>Прилагательнаял формабазде хиси. Текст гьел ва предложениял прилагательнаял цол гьел ва гьелмер гьел форма бихьизабизе лъай.</p>	1			X1. 211 гьум. 101

26.	Рикіклен.	Рикікленалъул магіна ва гьелъие лъолел суалал (чан? чанабилеб? чанабилей? чанабилев? чанабилел?). Къадаралъул ва иргадул рикікленал ва гъезул битіунхъвай.	1			X1. 220 гъум. 106
27.	Глагол.	Глаголалъул магіна, гьелъие лъолел суалал ва предложениялъуль гьелъ тіубалеб хъулухъ. Жинсиял ва жинсиял гурел глагодал (лъайхъвай гъаби). Жинсиял глагодал предметияб цІаргун рекъон ккей. Глаголалъул мурадияб форма.	1			X1. 243 гъум. 115
28.	Глаголал заманазде хиси.	Глаголал заманабазде хиси: бачіунеб, гъанже, араб, гІахъалаб заман.	1			X1. 249 гъум. 118
29.	Араб заман.	Глаголазул араб заманалъул гІадатияб ва составияб форма.	1			X1. 254 гъум. 120
30.	Бачіунеб заман.	Глаголазул бачіунеб заманалъул гІадатияб ва составияб форма.	1			X1. 261 гъум. 123

31.	ГІахьалаб заман.	Глаголазул гІахьалаб заманалъул хаслъи ва гьелъие бичІчи кьей.	1			X1. 266 гъум. 125
32.	Гъанже заман.	Суалазул кумекалдалъун гъанже заманалъул глаголал ратІа гъаризеги цогидал заманаздаса гьел лъугъинаризеги ругъун гъари.	1			X1. 281 гъум. 131
33.	ЛъагІалида жаниб малъараб материал такрар гъаби.	Текст ва предложение. РагІул магІнаял бутІаби. Каламалъул бутІаби.	1			X1. 295 гъум. 137
34.	Контролияб диктант.	Грамматикиял тІадкъаялгун контролияб диктант.	1			

**Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Средняя общеобразовательная школа №34» г. Махачкалы**

Рассмотрено и одобрено
на заседании методического
объединения
Протокол № 1 от
« 31 » 08. 2022г.
Руководитель ШМО
/М.А.Расулова /

Согласовано
Заместитель
директора по УВР
/П.Г Абдулкадиева./
«31» 08. 2023г.

Утверждено
Директор
МБОУ «СОШ №34»
/Магомедов Г.М./
Приказ № 66-П от
«31» 08 2023г.

**Рабочая программа по аварской литературе в 3 классе
на 2023-2024 учебный год**

Планирование составлено в соответствии с требованиями
Государственного образовательного стандарта
на основе программы и учебника по литературе для 3 классов
под редакцией Х1.С.Вакилов Москва Санкт-Петербург «Просвещение»
2019 год.

Количество часов на год: 34 часа

Количество часов в неделю: 1 час

Литературияб ц1али Программаялье баян

Программа х1адур гьабуна байбихьул школалда т1уразаризе х1исабалде росарал х1асилазулги, обществоялда чиясул хьвада-ч1вадиясул къаг1идабазда бухьараб концепцияльулги, Байбихьул школалъул лъай къеяльул федералияб пачалихъияб стандарталъулги къуч1алда.

Литературияб ц1али байбихьул школалъул системаялда аслиял предметадул цояб ккола. Гьель рахьдал мац1алда ц1алиялъул мащел ва тексталда т1ад х1алт1иялъул бажари лъугьинабула, художествияб литература ц1алиялде интерес бижизабула ва лъимералье рух1ияб ва эстетикаяб тарбия къезе, гьесул г1акълу цебет1езабизе квербакъула. Гьединго литературияб ц1алиялъул курс т1адег1анаб даражаялда лъазабиялъ рес къола байбихьул классазул цогидал предметада лъик1ал х1асилал рихъизаризе.

Байбихьул школалъул литературияб ц1алиялъул курс буссун буго гьал хадусел мурадал т1уразариялде:

- бич1ч1ун, бит1ун, чвахун ва пасих1го ц1ализе гьваридго лъазабизе; бат1ибат1иял тайпабазул текстазда т1ад х1алт1изе бажаруледухъ, калам цебет1езабизе; т1ехьалдехун ва ц1алиялдехун бугеб интерес шулалъизабизе; ц1алиялъул даража борхизабизе ва, жалго жидедаго ч1ун, асарал ц1алиялъулъги къвариг1араб т1ехь т1аса бищиялъулъги х1албихъи бук1инабизе;
- художествиябгин творчествоялъулаб ва нахьг1унт1иялъулаб пагъмути, художествиял асарал ц1алулаго, чидае рек1ел асар загьир гьабизе бугеб бажариги цебет1езабизе; раг1удехун берцинаб (эстетикаяб) балагъи лъугьинабизе ва художествияб асар бич1ч1изе бажаризе;
- художествиял асарадалъун байбихьул классазул ц1алдохъабазул рух1ияб х1албихъи бечельизабизе; рух1ияб асаралъул ва гьудуллъиялъулги, жавабчилъиялъулги, лъик1лъиялъулги, рит1ухълъиялъулги х1акъалъулъ бич1ч1иял куцай; Дагъистаналъул ва цогидал миллатазул культураялъул адаб-хъатир гьабизе ц1алдохъабизе куцай.

Байбихьул школалда предмет х1исабалда литературияб ц1алияль лъимал ц1ализарияльул гурегби, гъезие тарбия къеяльулги масъалаби т1урала.

Ц1алдохъабазул ригъалъе хасал, рух1ияб ва эстетикияб рахъалъ бечедал художествиял асараз ц1алдохъабазе к1удияб асар гъабула, гъел асараз квербакъула миллияб ва киналго г1адамазе, ай т1олабго инсанияталъе данде кколеб хасият куцазе.

Литературияб ц1алияльул дарсазда аслияб куцалъ к1вар кьола ц1ализе бугеб бажари лъугъинабиялде ва лъималазул калам цебет1езабиялде. Ц1алдохъабаз гъваридго лъазабула бич1ч1ун ва пасих1го ц1ализе, жалго жидедаго ч1ун, текстал ц1ализе; гъел ругъунлъула т1ехъалъул х1асил бич1ч1изе ва гъелдаса сверухъ бугеб т1абиг1аталъул х1акъалъуль швараб лъай г1ат1ильзабиялъе пайда босизе.

Литературияб курс лъазабулаго, ц1алдохъабазул хурхен гъабиялъулаб культураялъул (маданияталъул) даража борхула: гъезул лъугъуна монолог ва диалог г1уц1изеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, бат1и-бат1иял текстазда т1ад х1алт1изеги, жалго жидедаго ч1ун, учебникалъул баян кьолеб аппараталдаса пайда босизеги, словаразуль къвариг1араб информация балагъизеги бугеб бажари.

Литературияб ц1алияльул дарсазда ц1алдохъан ругъунлъула бит1ун, гъалат1ал риччач1ого, ц1ализе. Бит1ун, чвахун ц1ализе бажарулеб лъимералъе гъоркъоса къот1ич1ого т1ахъал ц1ализе рокъула, гъесда лъала текстал ц1алияльул ва гъелгун х1алт1иялъул къаг1идаби, гъединго гъесда бажарула ц1аларал асаразул х1асил бич1ч1изе, живго жиндаго ч1ун, жиндие къвариг1араб т1ехъ т1аса бищизе ва гъелъие къимат къезе.

Литературияб ц1алияльул курсалъ ц1алдохъабазул художествиял асарал ц1алиялде интерес бижизабула. Ц1алдохъаби ругъунлъула поэзиялъулаб раг1ул берцинлъи бич1ч1изе, раг1ул искусствоялъул сипат-сураталъе къимат къезе.

Къокъго абун, «Литературияб цали» абураб предметалъ байбихъул классазда гемемерал, кIвар бугел масъалаби тIурала ва гьитIинаб лъимер гьоркъохъеб школалда лъикI цIалдезе хIадур гьабула.

Курсалъул гIаммаб характеристика

ЦIалул дарсал гьарула тIоцебесеб классалдаса байбихъун (хIарпал малъулеб заман лъугIун хадуб), гьоркъоса къотIичIого, ункъабилеб класс лъугIизегIан. ЦIализе ругъун гьарулаго, мугъчIвай гьабула, тIоцебесеб классалда «Азбука» малъулаго, лъималазе щвараб лъаялдеги бажариялдеги.

ЦIалул курс гIуцIун буго магIарулазул, гIурусазул ва дагъистаналъул цогидал миллатазул хъвадарухъабазул ва шагIирзабазул художествиял асараздасан. Гъединго цIалул курсалъуль къун руго гIелмиялгин нахъгIунтIиялъулал асаралги. Художествиял ва гIелмиялгин нахъгIунтIиялъулал асарал дандекквеялъ квербакъула литературияб искусство жеги гъваридго бичIчIизе.

Литературияб цIалиялъул хIасил программаялъуль гьал хадусел бутIабазде бикъун буго:

1. Каламалъул тайпаби. Каламалъул культура;
2. Тексталда тIад гьабулеб хIалтIул тайпаби;
3. Художествияб асаралда тIад хIалтIи;
4. ЦIализе кколел асарал. ЦIалиялъул культура.

ТIоцебесеб «**Каламалъул тайпаби. Каламалъул культура**» абураб бутIаялъуль хъвазе ва цIализе, гIенеккизе ва гаргадизе бугеб бажариялде, ай каламалъул киналго тайпаби камиллъиялде кIвар буссинабун буго.

Программаялъ тIалаб гьабулеб буго щибаб цIалул дарсазда битIун, чвахун, бичIчIун ва пасихIго цIалиялъул бажари камил гьабизе. Гъединаб бажари лъугъуна батIи-батIиял асарал, гъезул бутIаби гьоркъоса къотIичIого цIалиялдалъун.

Лъабабилеб классалда текстал рагIабиккун ритIун, ричIчIун ва чвахун цIалула. ЦIалулаго, логикияб ударение лъезе, кколелъуб лъалхъи гьабизе, интонация цIунизе. ЦIалул хехлъи минуталда жаниб 50–60 рагIуде бахуна.

Ціалізе малыялда цадахъ программаля к1вар буссинабула накыталъе г1ахьаллѣи гьабулев чиясда г1енеккизе, гьес бицараб жоялзул анализ гьабизе, гьелдаса аслияб, к1вар бугеб бат1а бахъизе, гьединго бицараб жо мух1кан гьабизе, суалал кьезе бугеб бажари лъугынабиялде.

Программаляда кьураб материалалъ квербакъула гаргадизе (ай жиндирго пикру загьир гьабизе, суалал лъезе ва гьезие жавабал кьезе, диалогалзуль г1ахьаллѣизе, монолог г1уц1изе) бугеб бажари цебет1езабизеги. Ц1алдохъаби ругьунлзула жидеда цебе мурад лъезе, бицунеб жоялда хадуб халккезе, гьелъие кымат кьезе, цогидазухъ сабурго г1енеккизе ва гь.ц. Программаляда к1удияб к1вар кьола хъвазе бугеб бажари цебет1езабиялдеги. Ц1алул дарсазда ц1алдохъаби ругьунлзула жидецаго текстал г1уц1изе, ц1аларал хабариял, сипатиял ва пикриял текстазул кьуч1алда изложениял ва кьокъал сочинениял хъвазе.

Программалязул к1иабилеб бут1аялзуль ц1алдохъабаз лъай-хъвай гьабула **тексталда т1ад гьабулеб х1алт1ул тайпабазулгун**. Гьел ругьунлзула текст бут1абазде биххизе, гьел бут1абазда ц1арал лъезе, план г1уц1изе, ц1алараб текст кьокъго ва т1убанго бицине, тексталзуль аслияб пикру жидерго раг1абаздалъун загьир гьабизе. Ц1алдохъабазда лъала текстал хабариял, сипатиял ва пикриял рук1ин. Гьезда бажарула тексталзул х1асилги бет1ерги цоцазда рухъизе, ц1алул, г1елмиялгин нахъг1унт1иялзулал ва художествиял текстал рат1арахъизе, гьезул бугеб к1вар бихъизабизе. Программалязуль хасаб бак1 ккола **художествияб асаралда т1ад гьабулеб х1алт1иялъ**. Лъимал ругьунлзула художествиял ва нахъг1унт1иялзулал текстазуль дунял бихъизабулел кьаг1идаби цоцаздаса рат1арахъизе (муг1алимасул кумекалдалъун), художествиял ва г1елмиялгин нахъг1унт1иялзулал текстазул хаслъаби рич1ч1изе, жалго бет1ергъанал текстал г1уц1изе.

Ц1алдохъаби ругьунлзула художествияб асар бич1ч1изе ва гьелъие кымат кьезе, гьес г1елмиялгин нахъг1унт1иялзулал асараздаса бат1абахъизе. Гьезда лъала художествиял асаразул хаслъаби.

Программаляда кьураб материалалда рекъон лъималаз чара гьеч1ого гьабизе ккола художествиял асаразул г1адатияб анализ: цин ц1алдохъабаз текст т1убанго лъазабула, цинги гьес ц1алула ва гьелзул анализ гьабула, хадуб,

художествиябгин эстетикияб кьиматги кьун, байбихьи ва ахир, загьир гьабураб аслияб пикру тесталъул х1асилалда ва ц1аралда дандеги ккун, ц1идасан гьеб тексталде к1вар буссилабула.

Художествиял асаразул анализ гьабулаго, ц1алдохъабаз лъугъабахъиназул тартиб ч1езабула, героязулгун ва гьез гьарурал ишазулгун лъайхъвай гьабула, жидергоги авторасулги герояздехун бугеб балагьи рагъула, ц1алараб жоялъул аслияб пикру загьир гьабула. Гьединаб анализалъ квербакъула моралиябгин рух1ияб бечелъи (ай гьудуллъи, адабх1урмат, лъик1лъи ва т1алаб-агъаз гьаби щиб кколебали) бич1ч1изе.

Программаялъул бугеб материалалъ сверухъ т1абиг1аталдаги х1айваназул хъвада-ч1вадиялдаги хадуб халкквеелда бухъараб бажариги цебет1езабула.

«Ц1ализе кколел асарал. Ц1алиялъул культура» абураб бут1аялъул рихъизарун руго бат1и-бат1иял темаби ва гьезда т1асан ц1ализе кколел асарал. Ц1алдохъабаз ц1ализе кколел асаразда гьорлъе уна аваразул ва цогидал миллатазул раг1ул устарзабаз хъварал, лъималазул г1умруялде г1агарал, г1исинал, художествиял ва г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал асарал. Программаялда рекъон лъималазда лъазе ккола литературалялъул киналго аслиял жанрал: маргъаби, куч1дул, харбал, абиял, кицаби, бицанк1аби, драмаялъулал асарал ва гь.ц.

Гъаниб кьураб тематика байбихъул школалъул г1елалъул лъималазде г1агараб буго. Тематикалялъул х1асилалъ сверухъ бугеб дунялалдехун интерес бижизабула, лъималазул к1вар буссилабула жидерго г1ел башадаздехун ва ц1ик1к1араздехун, т1абиг1аталдехун, тарихалдехун, нильер ват1аналъул культуралялдехун бугеб гьоркъоблъиялде, гьединго тематикалял рес кьола бат1и-бат1иял автораз цого цо тематикаялда т1аса хъварал асарал дандекквезе. Ц1ализе кьураб тематикалял лъимералъул сверухъ дунял бич1ч1изе бугеб интерес г1ат1илъизабула, ц1ализе бугеб махшел ц1ик1к1инабула ва ц1алиялъул культура лъугъинабула. Гьелда т1адеги, ц1ализе кьурал асараз к1удияб кумек гьабула лъималазе рух1иябгин эстетикияб тарбия кьезе.

Курс лъуг1ун хадуб кьолел х1асилал Напсиял х1асилал

1. Жиндирго Ват1аналде, Россиялъул ва Дагъистаналъул миллатазде ва гьезул тарихалде к1удияб рокьи бижизаби.

2. Цогидал миллатазул маданияталдехун ва гъезул тарихалдехун, гъединго бат1ияб пикруялдехун ц1уна-къараб балагъи бижизаби.
3. Ц1алиялдехун лъимералъул интерес бижизаби.
4. Жинца гъарурал ишазул жавабчилъиги жибго жиндаго ч1араб, цогиялда бухьинч1еб хасиятги цебет1езаби.
5. Эстетикияб бич1ч1и лъугъинаби.
6. Цогидал г1адамазе кумекалъе х1адурав, ният лъик1ав, х1алхъублъи гъеч1ев, г1адамазе лъик1лъи гъабулев инсан вахъинави.
7. Лъиданиги цадахъ х1алт1изеги шулияб гъоркъоблъи гъабизеги бугеб бажари цебет1езаби, т1адк1алъай бугеб, даг1бадулаб ах1вал-х1алалдаса ворч1изе нух батиялъул бажари цебет1езаби.
8. Творческияб х1алт1уде гъира ккезаби, ай творческияб къаг1идаялъ х1алт1изе бугеб бажари цебет1езаби.

Метапредметиял х1асилал

1. Бат1и-бат1иял жанразул ва тайпабазул текстал бич1ч1ун ц1ализе ругъунлъи, текстал к1алзул ва хъвавул формаялда г1уц1изе лъай.
2. Сверухъ т1абиг1аталда нахъг1унт1изеги цогидазулгун бухъен гъабизеги каламалдаса пайда боси.
3. Накъиталъе г1ахъаллъи гъабулев чиясухъ г1енеккизеги, диалогалъуль г1ахъаллъизеги, бат1и-бат1иял пикраби рук1иналъе мук1урлъизеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, гъельие далил бачинеги разилъи.
4. Предметал дандекквезе, гъезул анализ ва синтез гъабизе, гъел г1аммлъизаризе, т1елазде рикъизе ва цоцада рельлъинаризе лъай.
5. Предметадул ва предметада гъоркъор ругел бич1ч1иял лъай (цоцазулгун гъоркъоблъи, маданият, творчество, т1ехъ, асаралъул х1асил, художествияб текст ва гъ. ц.); гуманитариял (ай инсанасул, гъесул культураялъул, тарихалъул бицунел) ва эстетикиял (ай искусствоялда, дунялалда ва г1адамазул г1умруялда жаниб берцинлъиялъул, гъайбатлъиялъул х1акъалъуль бицунел) предметада гъоркъор ругел бухъенал рич1ч1и.

6. Ціалялда цере лъурал мурадал ва масъалаби ричічизе ва гьел тІуразаризе лъай.
7. Цебе лъураб масъалаялда рекъон ціалялда хурхарал хІалтІаби планалда росизе, гьезда хадуб хелкквезе ва гьезие къимат кьезе бугеб бажари лъугъинаби.
8. ЦІалуль жиндирго лъикІал яги квешал хІасилал рихъизе бугеб бажари лъугъинаби.
9. Цебе лъураб мурад тІубаялъе гІоло цадахъ хІалтІизе бажари.

Предметиял хІасилал

1. Литература гІолабго дунялалъулаб ва миллияб культура гІадин бичічІи, гьель рухІияб бечелъи ва гІадатал цІунулеллъи лъай.
2. ТІехъ культурияб бечелъи букІин бичічІи.
3. РагІул искусство гІадин художествиял асараздехун бербалагъи букІинаби.
4. МагІарулазул ва Россиялъул цогидал миллатазул литератураялъул рухІияб бечелъи бичічІи.
5. Инсан цветІезавиялъе литератураялъул бугеб кІвар бичічІи; ВатІаналъул ва гьелъул халкъалъул, сверухъ тІабиГІаталъул, культураялъул, лъикІлъи-квешлъиялъул, гьудул-гьалмагълъиялъул, ритІухълъиялъул хІакъалъуль бичічІи лъугъинаби; гьоркъоса къотІичІого цІалдезе кколеблъи бичічІи.
6. Ціалялъул бугеб кІвар бичічІи; ціалялъул батІи-батІиял тайпабаздаса пайда боси (лъай-хъвай гъабиялъул, аслияб жо балагъиялъул, тІасабищул, лъазабиялъул); героязул хъвада-чІвадиялъе кьураб къимат хІужжабаздалъун къучІаб букІин бихъизабизеги, гьоркъоб лъураб жоялда тІаса жиндирго пикру загьир гъабизеги, текстазул батІи-батІиял тайпаби ричічІизеги, гьезие къимат кьезеги бажари.
7. Жиндие къваригІараб литература, живго жиндаго чІун, цогидазул кумек гьечІого, тІаса бищизеги цебе букІаралдаса цІикІкІараб информация бичічІизе ва щвезе баян кьолел тІахъал (источникал) хІалтІизаризеги бажари.

8. Батли-батлиял текстазул анализ гъабизе, ай гиллялзулабгин цехрехалзул бухьен чезабизеги, асаралзул аслияб пикру загьир гъабизеги, текст бутлабазде биххизеги, гьел бутлабазда цларал лъезеги, гладатаб план глуцлизеги, асаралзул загьирлѝи, пасихлѝи бихьизабулел алатал ратизеги, текст жиндирго раглабаздаьун цидасан цализеги бажари.

9. Батли-батлиял текстазда глад хлалтлизеги, цлалул ва художествиял, гелмиялгин нахьглунтлиялзулал текстазул хасляби рихьизаризеги бажари; художествиялгин творчествиял пагьму цебетлезаби; художествиял асаразда, суратазда тласан яги жиндирго хлалбихьялзул хлакьялзуль живго бетлерганаб текст глуцлизе бажари.

Курсалзул материал Каламалда ва цалиялда сверухъ гьарулел хлалтлабазул тайпаби Гленеккун (глингтамун) раглааб жо биччлизе бажари (аудирование)

Гинда раглааб цогидазул калам биччли. Цогидас цалулеб асар гленеккун дандрекьон кколеб хлалаль биччли. Гленеккун раглааб асаралда тласа лъурал суалазе жавабал кьезе бажари, лъугъа-бахьиналзул тартиб чезаби, раглааб каламалзул мурад биччли, гленеккун рагларал гелмиялгин нахьглунтлиялзулал ва художествиял асаразда тласа суалал лъезе бажари.

Авторасул стилалзул хасляялдаги каламалзул пасихльялдаги хадуб халкквезе бугеб бажари цебетлезаби. **Цали Раглизабун цали.** Раглабазуль слогал ва хларпал гьоркьор ричччлого ва гьел ругеб бакл хисчлого, раглаби, предложениял ва текстал биччлун, битлун цали. Слогалккун цалиялдаса байбихьун дагъ-дагьккун биччлун, битлун тлуранго раглаби ва раглабазул дандраял цали; классалдаса классалде, тлубараб текст биччлулехухъ, цалиялзул хехлѝи циклѝинаби. Клудияб гуреб, гьитлинаб текст пасихлого цали: цалулаго битлун абиялзул ва интонациялзул нормаби цлуни; цалиялзул мурад биччли, цалулев чиясул цалараб асаралдехун бугеб гьоркьоблѝи бихьизабизе бажарилехухъ, интонациялдаса ва цоцазулгун бухьен гъабизе цере лъурал мурадазда ва масъалабазда рекьон хлинцльизабун (хьадарльизабун) яги хехльизабун цалиялзул темпалдаса пайда боси. Интонацияги цлунун, батлибатлиял тайпаялзул предложениял цали. Батли-батлиял текстазул магналялзулал хасляби риччли ва

интонациялзул кумекалдалзун гьел рихъизари. К1удияб гьеч1еб текст живго жиндаго ч1ун пасих1го ц1ализе бажари (ц1алулаго данде кколеб гьаракъ-бакъан ва хехлъи (темп) т1асабищизе, логикияб ударение бит1ун лъезе, лъалхъи гъабизе).

Сасун ц1али. Жанраялзул ва к1одолъи-гьит1инлъиялзул рахъаль рич1ч1изе бигъаял асарал раг1изабун ц1алиялдаса дагъ-дагъккун сасун ц1алиялде рач1ин. Ц1алараб тексталзул маг1на бич1ч1и. Ц1алиялзул тайпа ч1езаби: лъазабиялзул, лъай-хъвай гъабиялзул ва т1асабищиялзул; тексталзуль къвариг1араб информация балагъи, гьелзул хаслъаби рич1ч1и.

Бат1и-бат1иял текстазда т1ад х1алт1и III класс

Малъарал асаразул, лъугъа-бахъиназул тартиб ч1езаби. Жидецаго текст маг1наял бут1абазде биххи, муг1алимасул кумекалдалзун гьезуль ц1ик1к1ун к1вар бугеб бак1 балагъи. Т1убанго тексталзул ва гьелзул щибаб бут1аялзул аслияб пикру загъир гъаби, гьезда ц1ар лъей.

Муг1алимасул кумекалдалзун малъарал (ц1аларал) асаразул план г1уц1и. Планалда рекъон мух1канго, гьоркъоса бищун, къокъго яги г1ат1идго, х1асил бицин. Хабариял, сипатиял ва пикруял текстал г1уц1и ва каламалзуль гьездаса пайда босизе бажари.

Гара-ч1вариялзуль г1ахъаллъи: лъурал суалазе жавабал къезе, цо ч1ванкъот1араб темаялда т1аса к1алъазе, гьалмагъзабазул к1алъаялзухъ г1енеккизе бажари.

Жидеца ц1алулеб тексталда жаниса рич1ч1уларел раг1аби ва предложениял рат1арахъи, гьезул маг1на муг1алимасда ц1ехей.

Диафильм х1исабалда малъараб (ц1алараб) тексталзуль кколел лъугъабахъиназул тартибалда суратал цереч1езари.

Жидерго халккъвеялзул, ц1алдохъабазул г1умруялзул х1акъалзуль хабар бицин.

Хабар бицунаго, синонимаздаса, сипатиял раг1абаздаса ва предложенияздаса пайда боси.

Героязул, т1абиг1аталзул, лъугъа-бахъиназул сипат-сурат бихъизаби, авторас х1алт1изарулел раг1аби ва предложениял тексталзуль жидецаго рати.

Муг1алимасул кумекалдалъун малъарал асаразуль лъугъа-бахъиназе ва героязул ишазе бит1араб къимат къей. Каламалъул гъаркъилаб культура камиллъизаби, литературияб къаг1идаялда рекъон раг1аби аби.

Халкъиял асараздаса литературиял асарал раг1а гъари.

Библиографияб культура

Т1ехъ искусствоялъулаб хасаб тайпа. Т1ехъ – лъаялъул ищ. Ц1алул, художествиял ва къариг1арал баянал къолел (справкаялъулал) т1ахъал. Т1ехъалъул бут1аби: т1ехъалъул х1асил яги т1ехъалъул бут1рул, титулалъулаб гъумер, аннотация, суратал.

Живго жиндаго ч1ун аннотация хъвазе бажари.

Т1ахъазул тайпаби: художествиял асаразул т1ехъ, т1ехъ мажмуг1, данде гъарурал асаразул т1ехъ, цо ккураб заманалда бахъараб басма, баян къолел т1ахъал (справочник, ай сундулниги х1акъалъуль къокъаб ва дурусаб баян босизе рес бугеб т1ехъ, словарал, энциклопедиял, ай, къокъ гъабун, г1емерал г1елмабазул баян къолел т1ахъал).

Библиотекаялдаса жидее къвариг1арал т1ахъал росизе лъай. Лъималазул г1умруялде дандекколел словараздаса ва дурусаб баян босизе рес бугеб литератураялдаса пайда боси.

Художествияб асаралда т1ад х1алт1и

Художествияб тексталъул хаслъаби, ай гъелъул цогидазда рельеьинч1ел пасих1ал, рек1елъе рортулел мац1алъул алатал рихъизари (муг1алимасул кумекалдалъун). Асаралъул х1асилги гъелъул ц1арги дандрекъон кколеллъи бич1ч1и. Ц1алараб асаралъул х1асил рух1иябгин эстетикаяб бук1ин бич1ч1и, героязул хъвада-ч1вади рит1ухъ гъабубеб г1илла бачинеге гъезул ишазе къимат къезеги бажари.

Пасих1ал, рек1елъе рортулел мац1алъул алатаздаса (синонимаздаса, антонимаздаса, дандекквеяздаса, эпитетаздаса) пайдаги босун, живго жиндаго ч1ун, текст ц1и гъабун бицин. Къураб тексталъе хасаб лексикаялдаса пайдаги босун, гъеб тексталъул к1вар бугеб ва жибго жиндаго ч1араб г1адаб цо лъугъа-бахъин ц1и гъабун бицин (муг1алимасул кумекалдалъун). Т1ахъазул текстазе суратаздакъун баян къей.

Асаралъул героясе характеристика кьей (гьесул сипат-сурат, хасаб тӀабгӀ, хасият-гӀамал, калам ва гьес гьарулел ишал рихьизари). Лъугъа-бахьиналъе ва героясе характеристика кьолел рагӀаби ва предложениял тесталъуль рати. Художествияб асаралъул героясул ишалъул анализ гьабизе ва гьеб иш ритӀухь гьабизе гӀилла бачине бажари. Героязул ишал цоцзда дандекквей. Героялдехун авторасул бугеб бербалагьи тӀатинаби.

Художествиял асарал жиндирго рагӀабаздалъун рициналъул къагӀидаби лъай (дуруго бицин, гьоркъоса бищун бицин ва къокьго бицин).

МухӀканго, дуруго текст бицин (текст бутӀабазде биххи, щибаб бутӀаялъул ва тӀубараб тексталъул аслияб пикру загьир гьаби, щибаб бутӀаялъе ва тӀубараб тексталъе цӀарал кьей): тексталъул кесекалъул аслияб пикру загьир гьаби, кӀвар бугел яги аслиял рагӀаби рихьизари, цӀарал лъей; план гӀуцӀи ва гьелда рекьон тӀубанго текст мухӀканго жиндирго рагӀабаздалъун бицин.

Къураб асаралъул кесек гьоркъоса бищун бицин: асаралъул героясе характеристика кьей (тексталъуль героясул хӀакьалъуль хабар гӀуцӀизе рес кьолел рагӀаби ва предложениял тӀаса рици), иш лъугъараб бакӀалъул хӀакьалъуль бицин (тексталъуль иш лъугъараб бакӀалъул хӀакьалъуль бичине рес кьолел рагӀаби ва предложениял тӀасарици). БатӀи-батӀиял асараздаса цоцада дандекколел героязул сипат-суратал, гьезул ишал ва гьез гӀахьаллъи гьабулел лъугъабахьинал дандекквезе.

ШигӀриял асарал цӀалулаго, гӀисинал лъугъа-бахьинал, ишазул тӀолалго рахьал рихьизе бугеб гьунар цебетӀезаби. Лъугъа-бахьиназул ва сюжеталъул ин цебеккунго бичӀчӀиялъул бажари цебетӀезаби.

ЦӀалул, гӀелмиялгин гӀадатал хӀасил бугел ва цогидалги текстазда тӀад хӀалтӀи

Асаралъул цӀар ва гьеб цӀар асаралъул хӀасилалда дандрекьон кколеблъи бичӀчӀи. ЦӀалул, гӀелмиялгин гӀадатал хӀасил бугел текстазул хаслъаби, мухӀкан гьарун, чӀезари. БатӀи-батӀиял тайпабазул текстазул анализ гьабиялъул гӀадатиял къагӀидабазулгун лъай-хъвай гьаби: тексталъул аслияб пикру загьир гьаби, гӀиллаябгин хӀасилалъул бухьен чӀезаби (гӀилла гьечӀеб хӀасил букӀунаро). Текст бутӀабазде биххи. Гьел бутӀабазул темаби баян гьари. КӀвар бугел

яги аслиял раглаби ралагъи. Текст цидасан бициналъул алгоритм глуци. Схемаялда, моделалда, кIвар бугел, аслиял раглабазда мугъги чIван, текст цидасан бицин. Текст глатидго, ай дурусго бицин. Текст къокъго бицин (ай тексталъул хIасилалъуль аслияб, кIвар бугеб жо бихъизаби). Справкаялъулаб (батIи-батIияб жоялъул баян къолеб) материалалда, гIамлъизабулел суалазда ва цIалул тIадкъаязда тIад хIалтIизе бажари.

Гаргадизе, кIалъазе бажари (каламалъул культура)

Диалог каламалъул тайпабазул цояб кколеблъи бичIчи. Диалогалъул хаслъи: лъурал суалал ричIчIизеги, гъезие жавабал къезеги, тексталда тIаса жинцаго суалал къезеги, хабар-кIалалда вугев чиясул каламалъухъ, гъеб калам гъоркъоса къотIичIого, кIвар къун гIенеккизеги, гъоркъоб лъураб асаралда тIаса хIеренго жиндир пикру загъир гъабизеги бажари. Каламалъул низам цIуни. КIалзул гъунаралъул халкъиял асаразул къучIалда иш гъабиялъул, гIадамазда гъорлъ вукIиналъул низамалъулгун яги къагIидаялъулгун лъай-хъвай гъаби.

РагIиялда тIад хIалтIи (рагIул битIараб ва хъвалсараб магIнаги гъелъул гIемер магIнаги букIин лъай), активиял раглабазул нахърател дагъабги цIубазаби.

Монолог каламалъул тайпабазул цояб кколеблъи бичIчи. Лъурал суалазда яги къураб темаялда тIасан кIудияб гъечIеб калам глуцизеги ва гъелъул аслияб пикру загъир гъабизеги бажари. ЦIалараб ялъуни рагIараб жоялъул хIасил бицин.

Жинца бицунеб пикруялъул план глуци. Жинца бицунеб жоялъул мурадалда рекъон кIалъаялъул къагIидаби тIаса рици. Суратазда ва цIалараб яги къураб темаялда тIасан кIалзул формаялда къокъаб хабар глуци.

Хъвадари (хъвавул каламалъул культура)

Хъвавул каламалъул нормаби цIуни: хIасил цIаралда рекъонккезаби (гъелъуль героязул гIамал-хасият, иш лъугъараб бакI ва тема бихъизаби). Хъвавул каламалъуль пасихIал, рекIелъе рортулел мацIалъул алатал (синонимал, антонимал, дандекквеял) хIалтIизари. Хъвавул текст дурус гъаби.

Къураб темаялдаги, цIаларал асараздаги тIасан гъитIиналго сочинениял хъвай.

Ціалізе кколел асарал

Магларулазул ва цогидал миллатазул раглул устарзабаз хъварал, лъималазул глумруялде глагарал, глисинал, художествиял ва гелмиялгин нахъглунтлиялзулал асарал.

Ціалізе кколел асаразул жанрал: магларулазул ва цогидал миллатазул халкъиял маргъаби, кучлдул, харбал, абиял, кицаби, бицанклаби, абундачал, драмаялзулал асарал ва гъ.ц.

Тематикаялъ гъорлъе рачуна лъагалил 4 заманалзул, Ватланалзул, гьелзул тарихалзул ва тлабиглаталзул, нилъер хлайваназул ва хланчлазул, лъиклъиялзул, ритлухълъиялзул, вацлъиялзул ва гъудуллъиялзул, гладамазул лъиклабги квешабги хъвада-члвадиялзул, яхл-намусалзул хлакълзулъ, гьединго эркенаб захматалзул, лъималазул глумруялзул ва сахаватал ишазул, ракълие ва эркенлъиялъе глоло къркъолел бахарзазул хлакълзулъ бицунел асарал.

Ціалул курсалзулъ темабазул къадар 3 класс Рии

Риидалил тлабиглат цебчлзабулел Дагъистаналзул раглул устарзабазулги халкъиял асараздасаги къокъл кучлдул ва харбал.

Риидал лъимал хлалтлараб, гъез хлухъбахъи гъабураб куцалзул хлакълзулъ харбал, кучлдул, гара-члвариял.

Тлабиглат цлуни – Ватлан цлуни

Магларулазул хъвадарухъабазул глагараб Ватланалзул сипат-сурат цебе члзабулел асарал.

Тлабиглат цлунизе ккей загъир гъабулел асарал.

Тлабиглаталда кколел хиса-басиял.

Тлабиглат цлуниялзул хлакълзулъ халкъиял асарал: кицаби, маргъаби, бицанклаби.

Меседилаб хасалихълъи

Меседилаб хасалихълъиялъул сипат-сурат, берцинлъи, бечелъи цебечлъезабулел асарал. Хасалихъе гъарулел хъалтлаби. Хасалихълъиялъул хъакъалъуль халкъиял асарал. Хасалихъе рукъалъул ва гъалхул хъайванал. Тлабигъаталда кколел хиса-басиял.

Лъималазул гъумру ва гъезул ишал

Лъималазул гъумруялъул ва ишазул хъакъалъуль харбал.

Гъадамазе, Ватланалъе пайдаяллъун рукъине ккеялъул бицунел асарал. Лъималазе рекъел бокъула. Лъималазул миллияб гъудуллъи. Киналго лъимал вацал ва яцал ккола.

Цъорораб хасел

Хасалил тлабигъаталъул хъакъалъуль харбал, кучълдул, кицаби, маргъаби. Хасало лъималазул расандаби.

Халкъалъул къалзул гъунаралъул асараздасан

З абилеб классалъул цъалдохъабазе мустахъикъал халкъиял маргъаби, харбал, кучълдул, кицаби, бицанкълаби.

Рекъел ва гъудуллъи

Ракълилаб гъумруялъул ва гъудуллъиялъул берцинлъи, гъайбатлъи беццун хъварал кучълдул ва харбал.

Ракълие гъоло къркъей. **Рохалилаб их**

Ихдалил тлабигъаталъул, гъелъул берцинлъиялъул, ихдалил хъалтлабазул хъакъалъуль харбал, кучълдул, маргъаби, кицаби, абиял.

Ихдалил тлабигъаталда кколеб хиса-басиязул хъакъалъуль гара-чъвари.

Ихдалил байрамал (8 Март, 9 Май).

Эркенаб захІмат

ЗахІматалъул церехъабазул хІакъалъуль кучІдул. ЗахІматалъул баракат. ЗахІмат ккола рохелги, бечельиги, талихІги. ЗахІматалда хурхарал кицаби, абиял.

ЧиэхІияз ва лъималаз гъарулел хІалтІабазул хІакъалъуль гара-чІвариял. МагІарулазул устарзабазул хІакъалъуль харбал.

ВатІан чІухІарал бахІарзал

ВатІаналъе гІоло рухІ кьурал бахІарзазул гьунарал, гІаданлъи, лебаллъи, намус-бацІцІалъи загьир гъабулел къокъал харбал, кучІдул, маргъаби, биценал, кицаби.

ГІалимзабазул, гІакъилзабазул хъвада-чІвадиялъул бицунел асарал.

Класс тун къватІисеб цІали

ЦІализе кколеб материал. ЦІализе хІисаб гъабурал художествиял тІахъал рукІине бегъула 1–100 гьумералдаса тІаде инчІел. ЛъикІаланго пайда босула «Лачен» журналалдаса.

ЦІалул тематика. Классалда цІализе ругел асаразул тематикаялде балагъун, живго мугІалимас чІезарула цІализе мустахІикъал асарал.

ТІехъалъулгун гъабулеб хІалтІи. Лъималазда лъазе ва бажаризе ккола:

- ТІехъалъул бутІаби рихъизаризе;
- тІехъалъулги авторасулги цІарал ругеб тІоцебесеб гьумер, бутІрул, цеберагІи, цадахълъел;

- темаялда хурхараб тӀехь тӀаса бищизе, гьелъие битӀараб кьимат кьезе;
- лъагӀалил тӀоцебесеб бащалъиялда анкъида жаниб 2–3 гьумералде, лъагӀалил кӀиабилеб бащалъиялда 10–15 гьумералде рахарал асарал цӀализе; □ мугӀалимасул суалазде мугъги чӀван, цӀалараб жоялъул хӀасил цебечӀезабизе.

ТЕМАТИКИЯБ ПЛАН

3 КЛАСС (34 сагӀат, анкъида жаниб 1 сагӀат)

№	Дарсил тема	Темаялъе баян	СагӀат	Бихьизабураб кьо		Рокьобе хӀалтӀи
				Программи яб кьо	ХӀужжаялъ ул кьо	
1.	МагӀарулазул ВатӀан. Бокьула рагӀизе магӀарул калам.	МагӀарул ВатӀаналъул ва магӀарул каламалъул хӀакъалъуль кучӀдул. Автор, цо лъидехунниги сундехунниги авторасул бугеб бербалагъи. КӀвар бугел предложениязул магӀна баян гъаби. КечӀ рекӀехье лъзаби.	1			Гъум. 3-5 «МагӀарулазул ВатӀан» рекӀехье лъзабизе.

2.	Рии. Рии раклалде швей. Чвахун цлад. Риидал муглрузда. Риидал магларул росуль.	Риидалил тлабиглат цебечлезабулел Дагъистаналъул раглул устарзабазулги халкъиял асараздасаги къокъал кучлдул ва харбал. Риидал лъимал хлалтлараб, гъез хлухъбахъи гъабураб куцалъул хлакълъулъ харбал, кучлдул, гарачлвариял.	1			Гъум. 6-11 «Чвахунцлад» реклехъе лъазабизе. Хабаразул къокъал хласилал рицине лъазабизе.
3.	Лъар швей. Цлад. Нуралъул кламури.	Текст мухлканго жиндирго раглабаздалъун бицин. Асаралъул героясе характеристика къей. Текст бутлабазде биххи ва гъезие цларал къей. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 12-18 Хабаразул къокъал хласилал рицине лъазабизе.
4.	Глухъбузул цладухъ. Мокъокъл тланчли. муглрузда сордо.	Асаралъул героясе характеристика къей. Текст мухлканго жиндирго раглабаздалъун бицин.	1			Гъум. 19-25 Хабаразул къокъал хласилал рицине лъазабизе. Кечл пасихлго цлализе лъазабизе.
5.	Дагъистаналъул тлабиглат. Дагъистаналда. Тлабиглат ва ниль. Чаргъадил тинчлалъе гъабураб кумек.	Темаялда лъураб цларалъулгун лъайхъвай гъаби. Темаялъулъ къураб материал кинаб буклине кколебали цебеккунго бицин. Магларулазул хъвадарухъабазул глагараб Ватланалъул сипат-сурат себе члезабулел асарал. Тлабиглат цлунизе ккей загъир гъабулел асарал. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 27-31 Кучлдул пасихлго цлализе лъазаризе.

6.	ХІанчІи нилъер гъудулзаби руго. Хириял хІанчІи. ГъарцІи.	ТІабигІаталда кколел хисабасиял. ТІабигІат цІуниялъул хІакъалъулъ халкъиял асарал: кицаби, маргъаби, бицанкІаби. Текст пасихІго цІали. Асаразул жанрал. Асаразул аслияб магІна.	1			Гъум. 32-35 Хабаразул къокъал хІасилал рицине лъзабизе. КечІ пасихІго цІализе лъзабизе.
7.	Чиги чинаридул гъветІги. Росуль бижараб кечІ.	Меседилаб хасалихълъиялъул сипатсурат, берцинлъи, бечелъи цебечІезабулел асарал. . Художествияб текстлъул къучІалда хабар гІуцІи. Хасалихъе гъарулел хІалтІаби.	1			Гъум. 36-38 Хабаралъул къокъаб хІасил бицине лъзабизе. КечІ пасихІго цІализе лъзабизе.
8.	Хасалихълъи. Херасул гъветІ. Хасалихъе росуль. Хасалихълъи	Меседилаб хасалихълъиялъул сипатсурат, берцинлъи, бечелъи цебечІезабулел асарал. Хасалихъе гъарулел хІалтІаби.	1			Гъум. 40-45 Хабаразул къокъал хІасилал рицине лъзабизе. КечІ пасихІго цІализе лъзабизе.
9.	Огъ, дир ккараб гъалатІ. Хасалихълъи.	Хасалихълъиялъул тІабигІаталъул суратал. ТІабигІаталда кколел хисабасиял. Хасалихъе гъарулел хІалтІаби. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 45-49 Хабаралъул къокъаб хІасил бицине лъзабизе. КечІ пасихІго цІализе лъзабизе.

10.	ХІалухъен. Росуль. Рохъ. Хасалихъе къаси мех.	Хасалихъльгиялъул хІакъалъулъ асарал. Хасалихъе гъарулел хІалтІаби. ТІабигІаталда кколел хисабасиял. ГІелмуябгин нахъгІунтІиялъулаб текст. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум 49-54 Хабаразул къокъал хІасилал рицине лъазабизе. КучІдул пасихІго цІализе лъазаризе.
11.	КІухІалав. Хасалихъльи. ЧІухІараб гагу.	Художествияб пасихІлъи бихъизаби. Меседилаб хасалихъльгиялъул сипатсурат, берцинлъи, бечелъи цебечІезабулел асарал. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 55-61 Хабаразул къокъал хІасилал рицине лъазабизе.
12.	ТІамах. ГъитІинав бахІарчи. ГІандадерил хІорихъ.	Художествияб пасихІлъи бихъизаби. ГІелмуябгин нахъгІунтІиялъулаб текст. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 62-66 КучІдул пасихІго цІализе лъазаризе. Хабаралъул къокъаб хІасил бицине лъазабизе.
13.	Ракъи. Бокъула мун дие, мугІрузул тІалъи. КІиго кечІ.	Художествияб тексталъул къучІалда хабар гІуцІи. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 67-76 Хабаразул къокъал хІасилал рицине лъазабизе. КечІ рекІехъе лъазабизе.

14.	Гъвет1. К1одол гъалат1. Царал х1алихъалъи.	Хасалихълъиялъул т1абиг1аталъул суратал. Т1абиг1аталда кколел хисабасиял. Хасалихъе гъарулел х1алт1аби. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 76-82 Хабаразул къокъал х1асилал рицине лъазабизе. Кеч1 рек1ехъе лъазабизе.
15.	Иргаби. П1анк1. Маг1арухъ хасалихъалъи.	Хасалихълъиялъул т1абиг1аталъул суратал. Т1абиг1аталда кколел хисабасиял. Хасалихъе рукъалъул ва г1алхул х1айванал. Художествияб тексталъул къуч1алда хабар г1уц1и.				Гъум. 83-87 Куч1дул пасих1го ц1ализе лъазаризе. Хабаралъул къокъаб х1асил бицине лъазабизе.
16.	Баркала. Гъудуллъи. Ц1алдохъабазде Ц1адаса Х1амзатил хит1аб. К1иго гъудул.	Лъималазул г1умруялъул ва ишазул х1акъалъуль харбал. П1адамазе, Ват1аналъе пайдаяллъун рук1ине ккеялъул бицунел асарал. Лъималазул миллияб гъудуллъи. Киналго лъимал вацал ва яцал ккола.	1			Гъум. 89-95 Хабаразул къокъал х1асилал рицине лъазабизе.
17.	Гъудуллъи. Марям кант1арай куц. Мурад ва гъесул гъудулзаби.	Лъималазул г1умруялъул ва ишазул х1акъалъуль асарал. Лъималазул миллияб гъудуллъи. Лъималазе рекъел бокъула. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 96-101 Куч1дул пасих1го ц1ализе лъазаризе. Хабаралъул къокъаб х1асил бицине лъазабизе.

18.	Операция. Клухалав цалдохъан. Чаландарил сапар.	Лъималазул г'умруялзул ва ишазул х'акъалзулъ харбал. Текстазул аслияб пикру загъир гъаби. Асаразул героял ва гъезие характеристика къей. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 102-110 Хабаразул кьокъал х'асилал рицине лъазабизе.
19.	Адаб. Лъик'аб щайха малъич'еб? Бихъиназул х'алт'и.	Текстазул аслияб пикру загъир гъаби. Асаразул героял ва гъезие характеристика къей. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 111-116 Хабаразул кьокъал х'асилал рицине лъазабизе. Кеч'л пасих'лго ц'ализе.
20.	Ц'улал самолёт. Т'оцебесеб роржен. Бихъинчи Х'амзат. Вит'ларав щив? Т'екъав щив? Учитель.	Лъималазул г'умруялзул ва ишазул х'акъалзулъ асарал. Текстазул аслияб пикру загъир гъаби. Асаразул героял ва гъезие характеристика къей. Лъималазул г'умруялда жаниб учителас кколеб бак'л. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 117-122 Куч'лдул пасих'лго ц'ализе лъазаризе. Хабаразул кьокъал х'асилал рицине лъазабизе.
21.	Хасалил г'анч'лъи. Хасел. Хасало х'лорихъ. Херлъараб хасел. Лъималазе хасел хирияб буго. Талих'л.	Темаялда лъураб ц'ларалзулгун лъайхъвай гъаби. Темаялзулъ кьураб материал кинаб бук'лине кколебали цебеккунго бицин. Хасалил т'абиг'латалзул х'акъалзулъ харбал ва куч'лдул.				Гъум. 124-131 Куч'лдул пасих'лго ц'ализе лъазаризе. Т'аса бищараб кеч'л рек'лехъе лъазабизе.

22.	Тпаде щвана Цияб сон. Цияб сон. Гьобол. Хинаб хасел.	Хасало лъималазул расандаби. Цалараб жоялда тласан жиндирго пикру загьир гьаби. Текстальул кIвар бугел яги аслиял рагIаби ва предложениял рихьизари. План гIуцIи. КечI рекIехъе лъазаби. Халкъияб ва литературияб маргъаялда гьоркъоб бугеб батIалъи бихьизаби. Щвараб лъаялъе кьимат лъей.	1			Гьум. 132-138 «Цияб сон» рекIехъе лъазабизе.
-----	---	---	---	--	--	---

23.	Космонавтал. Глазу балеб буго. КIиабилей эбел.	Космонавтал щал кколел? Гьезул махщалил аслияб мурад щиб? Лъималазул гIумруялда жаниб кIиабилей эбелальул кIвар.	1			Гьум. 138-143 Хабаразул къокъал хIасилал рицине лъазабизе. КечI пасихIго цIализе.
24.	Ва хIатуту, хIатуту. Бишунго кIудияб бечелъи. Ясазе ва васазе кинидахъ ахIулел. СихIираб чайка.	Темаялда лъураб цIаральулгун лъайхъвай гьаби. З абилеб классальул цIалдохъабазе мустахIикъал, харбал, кучIдул, кицаби, бицанкIаби	1			Гьум. 145-154 ХIайваназул яги хIанчIазул хIакъальулъ бицанкIаби ургъизе.
25.	БацIги, церги, циги. БахIарчияв вас.	Маргъабазул героял. Маргъабазул аслияб пикру. Маргъабазулъ ругел диалогал пасихIго цIали. Щвараб лъаялъе кьимат лъей.	1			Гьум. 154-159 Маргъабазул къокъал хIасилал рицине.

26.	Рагъ ва рекъел. Хіамаги гІанкІги. Цадахъ рекъон бугеб лъикІ. ХъантІиялъул балагъ. Микки. Вацал. Эмен ва васал. Салам.	Темаялда лъураб цІаралъулгун лъайхъвай гъаби. Ракълилаб гІумруялъул ва гъудуллъиялъул берцинлъи, гъайбатлъи беццун хъварал кучІдул ва харбал. Ракълие гІоло къеркъей. Асаразул жанрал рихъизари. Асаразул рухІияб бечелъи бичІчи. Асаразул аслияб пикру загъир гъаби. Асаразул героял. Щвараб лъаялъе къимат лъей	1			Гъум. 161-170 Рикъарал асаразул къокъал хІасилал рицине лъазаризе.
27.	Ихдалил къо. Их. Ихдалил гІаламатал. Их. ТІабигІаталъул байрам.	Темаялда лъураб цІаралъулгун лъайхъвай гъаби. Ихдалил гІабигІаталъул, гъелъул берцинлъиялъул, ихдалил хІалтІабазул хІакъалъуль харбал ва кучІдул. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 172-177 КучІдул пасихІго цІализе лъазаризе. ТІаса бищараб кечІ рекІехъе лъазабизе. Хабаразул къокъал хІасилал рицине лъазаризе.
28.	ХІанчІи – ахазул гъудулзаби. Ихги бачун милъиршо... Эбелалъул байрам. Эбелалде. Кванда хадур. ТІоцесеб цІад.	Ихдалил хІакъалъуль харбал, кучІдул, маргъаби, кицаби, абиял. Ихдалил гІабигІаталда кколеб хиса-басиязул хІакъалъуль гара-чІвари. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 178-185 Планалда рекъон къокъаб хІасил бицине.

29.	ЛъарахIинчI. Ихдалил кьо. Милъиршаби.	Ихдалил кицаби. ПасихIал, рекIелъе рортулел мацIалъул алатал: дандекквеял, матафорал, эпитетал. КечI рекIехъе лъазаби. Хабар гIуцIи. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 186-191 Хабаразул планалда рекъон къокъаб хIасил бицине.
30.	Школатъул пастIан. Чадил кесек. Чед. Чурпа. Кубачий. ГанчIил устар Мусалав.	Темаялда лъураб цIаралъулгун лъайхъвай гъаби. ЗахIматалъул цехъабазул хIакъалъуль кучIдул. ЗахIматалъул баракат. ЗахIматалда хурхарал кицаби, абиял. ЧIахIияз ва лъималаз гъарулел хIалтIабазул хIакъалъуль гара-чIвариял.	1			Гъум. 193-201 Суалазда рекъон жавабал къезе хIадурлъизе. «Чед» рекIехъе лъазабизе.
31.	Ихдал ахикъ. Эбелалъул гIадлу. Бечелъи. ГъветIги васги.	МагIарулазул устарзабазул хIакъалъуль харбал. Кицабазул ва абиязул магIна баян гъаби. Щвараб лъаялъе къимат къей.	1			Гъум. 202-208 Хабаразул къокъаб хIасил бицине лъазабизе.
32.	Вехъасде. КIиго харицел. МагIарулай. Роль барщун буго. ЧIороло ва гъелъул тIанчIи. ГъатIан кьо.	Асаралъул хаслъи. Асаразул героязул ишалъул анализ гъаби. Асаралъуль кIвар бугел предложениал рати. Асаразул жанрал ва гъезул хаслъи. План гIуцIи ва гъелда рекъон хIасил бицин.	1			Гъум. 208-214 Хабаразул планалда рекъон къокъаб хIасил бицине.

33.	Гъеб маялъул къоялъ. Бергъенлъиялъул къо – 9 Май. Сагъаду. Ватан. Аманат. Хвалчен.	Темаялда лъураб цIаралъулгун лъайхъвай гъаби. Ватаналъе гIоло рухI къурал бахIарзазул гъунарал ва лебаллъи загъир гъабулел асарал. Асаразул героязе къимат къей.	1			Гъум. 216-225 Хабаразул планалда рекъон къокъаб хIасил бицине. ГIаса бищараб кечI рекIехъе лъазабизе.
34.	Имам Шамил. Гъунисан чвахулеб лъарахъ гIенекке. Гъабигъанасул гъоболлъи. ХIажимурадги чачанавги. Ираназул шагъги ГIалискандиги. Ватаналъул хIакъалъуль пикраби.	Ватаналъе гIоло рухI къурал бахIарзазул гъунарал, гIаданлъи, лебаллъи, намусбацIцIалъи загъир гъабулел къокъал харбал, кучIдул, маргъаби, биценал, кицаби. ГIалимзабазул, гIакъилзабазул хъвадчIвадиялъул бицунел асарал.	1			Гъум. 226-234 «Гъунисан чвахулеб лъарахъ гIенекке» рекIехъе лъазабизе.

**Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Средняя общеобразовательная школа №34» г. Махачкалы**

Рассмотрено и одобрено
на заседании методического
объединения
Протокол № 1 от
« 31 » 08. 2023г.
Руководитель ШМО
/М.А.Расулова /

Согласовано
Заместитель
директора по УВР
/П.Г Абдулкадиева./
« 31» 08. 2023г.

Утверждено
Директор
МБОУ «СОШ №34»
/Магомедов Г.М./
Приказ № 66-П от
«31» 08 2023г.

**Рабочая программа по аварскому языку в 4 классе
на 2023-2024 учебный год**

Планирование составлено в соответствии с требованиями
Государственного образовательного стандарта
на основе программы и учебника по аварскому языку для 4 классов
под редакцией С.З. Алиханов, М.А. Магомедов
Москва Санкт-Петербург «Просвещение» 2018 год.

Количество часов на год: 17 часа

Количество часов в неделю: 0,5 час

Авар мацI Программаялъе баян

Программа хIадур гьабуна байбихьул школалда тIуразаризе хIисабалде росарал хIасилалги, Обществоялда инсанасул рухIияб рахъ, хъвада-чIадиялъул къагIидаби церетIеялъул ва гьесие тарбия къеялъул концепцияги, Байбихьул школалъул лъайкъеялъул федералияб пачалихъияб стандартги къочIое росун.

Жакъасеб школалда тIадаб борч ккола гIун бачIунеб гIелалъе гъваридаб ва шулияб гIелмияб лъай къей, гьеб жидер практикалъул хIалтIизабизе ругъун гъари, дунялалдехун материалистияб бербалагъи лъугъинаби. Гьеб масъала гIумруялде бахъинабиялъул кIудияб бакI ккола рахъдал мацIалъ.

Байбихьул классазда рахъдал мацI малъула кIиги аслияб мурад яшавалде бахъинабизе:

- 1. НахъгIунтIиялъулаб мурад** (мацIалъул хIакъалъул бугеб гIелмуялъул аслиял бутIабазулгун лъай-хъвай гъаби ва гьелъул къучIалда цIалдохъабазул логикияб пикру ва гIаламаталгин символикияб бичIчи лъугъинаби);
- 2. Социокультурияб мурад** (цIалдохъабазул хурхен гъабиялъулаб бажари лъугъинаби: кIалзул ва хъвавул калам, монологияб ва диалогияб калам, гъединго, грамматикиял гъалатIал риччачIого, хъваялъул бажари цебетIезаби).

Гъединго байбихьул классазда авар мацI лъазабиялъ кумек гъабула гъал хадусел суалал тIуразе:

- а) тIолго инсаниябгин моралияб бечелъи ботIролъе боси, творческияб къагIидаля хIалтIиялъул бажари цебетIезаби;
- б) сверухъ бугеб хIакъикъаталъул, гIадамазул жамгIияталъул ва тIабигIаталъул хIакъалъул лъималазул бугеб цо чIиванкъотIараб бичIчи бечелъизаби;
- в) жалго жидедаго чIун, хIалтIиялъул къагIидаби лъай;
- г) цIалул дарсазде, тIехъалде (лъаялъул ищалде) гъира бижизаби.

Авар мацI лъазабулаго, пайда босула аслиял дидактикиял принципаздасан. Гъелъул магIна ккола шивав цIалдохъанасул хаслъи хIисабалде боси, тартибалда материал лъазаби ва гъеб гъваридго бичIчи.

Курсалъул гIаммаб характеристика

Авар мацIалъул кумекалдалъун программаялъ кIвар буссиабун буго «Филология» абураб гIелмияб бутIаялъул гъал хадусел масъалаби тIуразариялде:

1. Дагъистаналъул мацIал ва маданиятал батIи-батIиял рукIиналъул ва гъел цоцада рухъарал рукIиналъул хIакъалъуль авалияб бичIчи лъугъинаби;
2. КIалзул ва хъвавул диалогияб ва монологияб калам цебетIезаби;
3. Цоцада хурхен гъабиялъулаб бажари цебетIезаби;
4. РухIияб ва эстетикаяб бичIчи лъугъин;
5. Творческияб къагIидаялъ хIалтIиялъул бажари цебетIезаби.

Рахъдал мацI малъиялъул мурадалде щевезе, программаялъ гъал хадусел практикаял масъалаби тIуразаризе рихъизарун руго: - цебе лъураб мурадалда ва масъалабазда рекъон мацIалъул алатал тIаса рищиялъул бажари, цIалдохъабазул калам, рекIель щибниги жо цебечIезабизеги гъваридго пикру гъабизеги бугеб гъунар цебетIезаби;

- авар мацIалъул гIуцIиялъул ва системаялъул, ай лексикаялъул, фонетикаялъул, графикалъул, орфографиялъул, орфоэпиялъул, морфемикалъул (рагIул гIуцIиялъул), морфологиялъул ва синтаксисалъул хIакъалъуль бищунго гIадатиял баянал цIалдохъабазе щвей;

- жиндирго пикру бицине, захIматaб гурeб хъвавул текст гIуцIизе, диалогaлгyль гIахъаллъизе, битIун хъвазе ва цIализе бугеб бажари лъугъинаби;

- жиндирго калам камиллъизабизе хIаракат бахъи, мацI лъазабизе гъира бижизаби, мацIалгyл бацIцIалгъи цIуниялгyль жалги гIахъалал рукIин цIалдохъабазда бичIчIи, гъезуль мацIалдехун бугеб къиматaб бербалагъи цIикIкIинаби.

Авар мацIалгyл курс байбихъула хъвазе-цIализе малгъиялдаса. Хъвазе-цIализе малгyла сентябралдаса байбихъун апрелалде щезегIан. Лъималазда материал лъаялда бан, мугIалимасул ихтияр буго хъвай-цIали малгъизе бихъизабураб заман дагъ гъабизе, ялгyни цIикIкIинабизе. Хъвазе-цIализе малгyла гъаркъилаб аналитикиябгин синтетикияб методалдалгyн. Хъвай-цIали малгъиялгyл масъалаби цIализе малгъиялгyл дарсаздаги хъвадаризе ругъун гъариялгyл дарсаздаги тIурала, ай хъвай-цIали малгъи ккола цадахъаб тадбир: цIализе малгъиялда цадахъ хъвадаризеги ругъун гъарула, гъебги шула гъабула, калам цебетIезабиялгyл хIалтIаби тIоритIулаго.

Хъвай-цIали малгъи гIуцIун буго кIиго бутIаялдасан:

1. ХIадурлъиялгyл заман.
2. ХIарпал малгyлеб (букварияб) заман.

Гъеб кIиябго заманалда мугIалимас унго-унгояб кIвар къезе ккола лъималаз гъаркъал ритIун рахъиялде, гъезда хъвазе-цIализе малгъиялде, гъезул рагIул нахърател бечед гъабиялде, калам цебетIезабиялде.

Дарсазда лъимал ругъун гъарула предложениял рагIабазде, рагIаби слогазде риххизе; рагIабазуль гъаркъазул тартиб бижизабизе, гъезда гъоркъоб бухъен чIезабизе. Лъималаз лъазабула гъаркъал хIарпаздалгyн рихъизаризе; рагIаби, слогал гIуцIизе ва цIализе; бичIчIун, битIун цин слогалккун, цинги рагIабиккун предложениял ва цоцазда хурхараб калам цIализе.

Ціалізе ругьун гьариялда цадахъ лъималазда хъвазегі малъула. Гьел ругьун гьарула гьаркъал хІарпаздалъун хъвазе, къотІ-къотІараб азбукаляул кумекалдалъун хІарпаздасан, слогаздасан рагІаби данде гьаризе, хъвавул ва басмаялъулаб тексталдаса хІарпал ва рагІаби битІун хъвазе, мугІалимас абурал хъваялъульги ціалиялъульги батІалъи гьечІел рагІаби ва гьединал рагІабаздасан данде гьарурал къокъал предложенил хъвазе, предложенилъул авалалда ва гІадамазул, хІайваназул ціаразул бетІералда кІудияб хІарп хъвазе.

БитІунхъваялъул ва ціалиялъул иш мурадалде щвеялъе гІоло цІикІараб кІвар къола рагІуль ва слогаъуль щибаб гьаракъ батІабахъиялде ва бихъизабиялде, гьел гьаркъазул тартиб ва цоцазда гьоркъоб бухъен чІезабиялде; цІалдохъабазул каламалъул лугби камиллъизариялде ва гьаркъал, слогал, рагІаби битІун абиялде.

Хъвай-ціали малъиялъул дарсазда лъималазул цогідазухъ гІенеккізе, мугІалимасул ва цогідал цІалдохъабазул калам гІубанго бичІчІизе бугеб бажари камил гьабула. Лъимал ругьунлъула классалда цере кІалъазе, мугІалимас лъурал суалазе жавабал къезе, къваригІараб жо гьикъизе, ціалараб жоялъул, лъагІалил ункъабго заманалда жаниб гІадамаз гьабулеб хІалтІул хаслъиялъул ва хисардулеб тІабигІаталда хадуб жидерго халккъезуул, ралагьарал фильмазул хІакъалъуль бицине.

Гьединго хъвай-ціали малъиялъул дарсал тІоритІулаго, цІалдохъабазул лъугьуна ціалиялъул бищун гІадатаб бажари. ТІоцебесеб классалда лъимал ругьунлъула бичІчІун, битІун, гІедегІичІого ціализе, тІехъун ва текстгун хІалтІизе. Хъвазе-ціализе малъулелъул, лъималазул психологиял хаслъабиги хІисабалде росун, мугІалимас дарсазда батІибатІиял хІалтІаби тІоритІула, гьединго лъимал тІамула свак чучиялъе физкультминутка, расанди гьабизе ва кучІдул ахІизе.

Хъвазе-ціализе малъун хадуб авар маціалъул курс лъазабизе байбихъула. Авар маціалъул курс гІуліун буго гьал хадусел бутІабаздасан:

- Фонетика ва орфоэпия

- Графика
- Лексика
- Раг1ул г1уц1и (морфемика)
- Грамматика (морфология ва синтиксис)
- Бит1унхъвай (орфография) ва лъалхъул ишараби лъеялхъул къаг1идаби (пунктуация) □ Калам цебет1ей.

Программаялда авар мац1алхъул курсалхъул х1акъалхъулъ, лъималазул г1елазул хаслъабиги х1исабалде росун, бищун г1адатал (авалиял) баянал къун руго. Мац1алхъул г1емерисел бут1аби (разделал) ва темаби щибаб классалда такрарлъула. Гъелъ рес къола, лъималазул лъаялхъул даражаги х1исабалде босун, гъел мац1алхъул бут1аби ва темаби гъварид ва г1ат1ид гъаризе. Фонетикаялда ва графикаялда хурхараб аслияб лъайги, бажариги, ругъунлъабиги ц1алдохъабазе щола 1 ва 2 классалда. Гъеб заманалда ц1алдохъабазе щола гъаркъазул ва х1арпазул, рагъаралги рагъукъалги гъаркъазул, геминатазул ва лабиалиял гъаркъазул, алфавиталхъул, ударениялхъул ва слогалхъул х1акъалхъулъ авалиял баянал. Лъималазда бажарула раг1улъ гъаркъал бит1ун абизе, абураб ва хъвараб раг1улъ гъаркъал ва х1арпал данде кквезе, алфавиталда ругел х1арпазул ц1арал бит1ун абизе, раг1улъ гъаркъазул тартиб ч1езабизе, х1арпал гъоркъор риччач1ого ва гъезул бак1 хисич1ого раг1аби хъвазе, слогалккун раг1аби рикъизе, рагъарал ва рагъукъал гъаркъал рат1а рахъизе, лабиалиял гъаркъал бит1ун абизе ва раг1улъ гъел х1арпаздальун бит1ун рихъизаризе, геминатал бит1ун абизе ва раг1улъ гъел х1арпаздальун бит1ун рихъизаризе. III-IV классаздаги гъеб темаялда т1ад х1алт1и гъабула гъоркъоса къот1ич1ого. Лъималазда малхъула гъаркъал х1арпаздальун рихъизаризе, гъаркъал рит1ун рахъизе, гъел рихъизарулел х1арпал рит1ун хъвазе, раг1и слогазде бикъизе, раг1улъ ударение бугебги гъеч1ебги слог бат1а бахъизе.

Лексикаялда хурхарал х1алт1аби гъарула ункъабго лъаг1алида жаниб. Гъедиал х1алт1аби т1орит1ула грамматика, раг1ул г1уц1и ва бит1унхъвай малхъиялда цадахъ. Грамматикаялхъул, ц1алул, бит1унхъваялхъул ва калам цебет1езабиялхъул дарсазда лъималазда лъала предметал, г1аламатал, ишал рихъизарулел раг1абазул ц1арал рит1ун х1алт1изаризе, жидерго пикру загъир гъабизе, къвариг1араб раг1и балагъизе. Гъединго гъез лъай-хъвай гъабула синонимазулгун, антонимазулгун, бит1араб ва хъвалсараб, цо ва г1емер маг1наялхъул раг1абазулгун.

Раг1ул г1уц1иялгулун ц1алдохъабаз лъай-хъвай гъбула 3 абилеб классалда. Гъезда лъала раг1улъ маг1наял бут1аби рихъизаризе, суффиксазул кумекалдалгун ц1иял раг1аби лъугъинаризе, къибил цоял раг1аби цого цо раг1ул формабаздаса рат1а гъаризе; раг1ул форма яги ц1ияб раг1и лъугъинабулаго, аслуялгул рагъарал ва рагъукъал гъаркъал бит1ун хисизе.

Байбихъул классазда малъула каламалгул бут1абиги. Т1оцебесеб классалда, терминалги абич1ого, определение къеч1ого, сулазул кумекалдалгун, лъимал ругъун гъарула предмет, предметалгул г1аламатал, предметалгул иш бихъизабулел раг1аби каламалгул х1алт1изаризе, сулазда рекъон предложениязда жанир гъел рат1а рахъизе. К1иабилеб классалда предмет, предметалгул г1аламатал, предметалгул иш бихъизабулел раг1абазул къуч1алда лъималаз лъай-хъвай гъбула предметияб ц1аралгулун, прилагательнойгулун ва глаголагулун. Лъабабилеб ва укъабилеб классазда гъелго каламалгул бут1аби дагъалги гъваридго малъула. Глагол заманабазде хисизабизе, предметияб ц1ар падежазде свериабизе, гъединго прилагательнойл жинсазде ва г1емерлгул формаялде хисизаризе жеги г1ат1идго ругъунлгула. Предметияб ц1аралгул, жинсиял глаголазул, прилагательнойзул жинс, цолгул ва г1емерлгул форма, глаголагул заман ва мурадияб форма малъула 3 абилеб классалда. Предметияб ц1аралгул г1адатал падежал лъазарула 3 абилеб классалда, бак1алгул падежал – 4 абилеб классалда (терминалги абич1ого, практикияб къаг1идаялъ). Гъелда т1адеги, 3 – 4 классазда ц1алдохъабаз лъай-хъвай гъбула ц1арубак1алгулун ва рик1к1еналгулун. Наречиялгулун лъималаз лъай-хъвай гъбула практикияб къаг1идаялъ. Наречиялгул х1акъалгул гъезда лъала жиб иш лъугъараб куц, бак1, заман, къадар, г1илла-мурад баян гъабулеб каламалгул бут1а кколеблъи ва кин? киб? кибе? киса(н)? киде? щай? Киг1ан? абурал сулазе жаваблгун бач1унеблъи.

Байбихъул классазда предложениалгул х1акъалгул ц1алдохъабазе щола гъадиал баянал:

1. Предложение ва, абубеб жоялгул мурадалдеги интонациялдеги балагъун, гъелгул тайпаби;
2. Предложениялгул бет1ерал ва бет1ерал гурел членал;

3. Предложениялда жаниб раглабазул бухьен;
4. ТибитIараб ва тибитIичIеб предложение;
5. ГIадатаб ва жубараб предложение; 6. Предложениялзул тайпа цоял членал;
7. Раглабазул дандрай.

Гьезул хIакъалзуль баян цIалдохъабазе щибаб классалда дагъ-дагъккун щола.

ТIоцебесеб классалда лъимал ругъун гъарула калам предложениязде биххизе, раглабаздаса предложениял ратIа гъаризе, гьел, интонацияги цIунун, цIализе, предложениялзул авалалда кIудияб хIарп хъвазе, ахиралда тIанкI лъезе.

КIиабилеб классалда цIалдохъабазда малзула предложениялзул бетIерал членал, кколеб интонацияги цIунун, предложение цIализе, предложениялзул ахиралда тIанкI, суалияб ва ахIул ишараби лъезе.

Лъабабилеб классалда цIалдохъабазе щола раглабазул дандралялзул, хабарияб, суалияб, тIалабияб ва ахIул предложениязул, предложениялзул бетIерал ва бетIерал гурел членазул, гIадатал тIиритIарал ва тIиритIичIел предложениязул, гIадатал ва жуларал предложениязул хIакъалзуль баянал. Ункъабилеб классалда лъимал ругъун гъарула тайпа цоял членалгун предложениял гIуцIизе ва гьел ритIун цIализе, гьезуль лъалхъул ишараби лъезе.

Синтаксисиял темаби ва каламалзул бутIаби лъазарулаго, гьоркъоса къотIичIого, тIоритIула предложениялзуль раглабазул бухьен чIезабиялда, раглабазул дандралял ратIа гъариялда ва гьел гIуцIиялда хурхарал хIалтIаби.

Классалдаса классалде гъварилзула гIадатаб предложениялзул синтаксисияб разбор гъабиялзул къагIидабиги.

Текст. Бухъараб калам цебетIезаби абураб бутIаялзуль аслияб бакI ккола тексталда тIад гъабулеб хIалтIиялъги гьеб текст бичIчIизе ва гIуцIизе, гьединго тексталда тIаса жиндирго пикру бицине ругъун гъариялзул хIалтIабазги.

Предложениялдаго гІадин, щибаб классалда тексталда тІад хІалтІула тІубараб цІалул соналда. ХІакъикъаталда кІалзул ва хъвавул формаялда тексталда тІад хІалтІи щибаб дарсида гъабула. Гъедин лъималазухъа бажарула авар мацІалда тІаса щвараб лъаялдаса жидер калам цебетІезабиялзул пайда босизе.

«Текст. Бухъараб калам цебетІезаби» абураб разделалзул тексталда тІад гъабулеб хІалтІи гъал хадусел бутІабаздасан гІуцІун буго: - тексталзул хІакъалзул бичІчІи (текст ккола магІнаялзул ва грамматикияб рахъаль кІиго я цІикІкІун цоцазда рухъарал предложениял); текст ва гІаммаб темаял цолъизаричІел, батІаго ругел предложениял цоцаздаса ратІа гъариялзул бажари лъугъинаби;

- тексталзул тема (тексталзул цо сундулниги хІакъалзул бицунеб жоялда тема абула); тексталзул тема чІезабизе бажари, ай тексталзул сундул хІакъалзул бицунеб бугебали бихъизаби;
- тексталзул аслияб пикру; мугІалимасул кумекалдалъун тексталзул аслияб пикру загъир гъабизе бажари;
- тексталда цІар лъей; тексталда цІар лъезе бажари (тексталзул аслияб пикруялде ва гъелзул темаялде мугъги чІван);
- тексталзул гІуцІи; хабарияб текст бутІабазде биххизе бажари (байбихъи, аслияб бутІа ва ахир);
- тексталзул бутІабазда гъоркъоб бугеб бухъен; тексталзул жидер кумекалдалъун аслияб бутІа ва байбихъи яги аслияб бутІа ва ахир цоцазда рухъарал рагІаби ратизе бажари; гІуцІулеб тексталзул бутІабазда гъоркъоб бухъен чІезабизе бажари;
- тексталзул щибаб бутІаялда жанир ругел предложениязда гъоркъоб бухъен; жидер кумекалдалъун предложениял цоцазда рухъарал рагІаби ратизе бажари, масала: цІарубакІал, союзал;

- текстальзуль сипат-сурат гъабиялзул ресал; текстальзуль метафорал, эпитетал, дандекквейл, олицетворениял рихъизаризе бажари; гъел киналго жидер каламалзуль х1алт1изаризе бажари;
- текстазул тайпаби: хабарияб текст, сипатияб текст ва пикрияб текст (лъай-хъвай гъаби);
- изложениялзул х1акъалзуль бич1чи; х1адурараб, яги киназго цадахъ г1уц1араб, ялъуни живго жиндаго ч1ун г1уц1араб планалда рекъон чидар текст (лъилниги сундулниги х1акъалзуль сипат-сурат гъорлъе ккезабун ялъуни жиндирго пикру загьир гъабун) ц1и гъабун хъвазе бажари;
- сочинениялзул х1акъалзуль бич1чи (бицун ва хъван); сюжетиял суратазда яги цо сураталда т1асан, гъединго цо кинаб бугониги темаялда т1асан текст г1уц1изе бажари; цебеккунго киналго г1ахъаллъун дандбараб текст хъвазе бажари;

Тексталда т1ад х1алт1улаго, х1исабалде росула гъелзул х1асил, г1уц1и ва сипат-сурат гъабиялзул ресал.

Каламалзул культура борхизабиялъе г1оло программаялъ т1алаб гъабулеб буго рич1ч1изе бигъаял гъал хадусел литератураиял нормабазулгун лъай-хъвай гъабизе:

- раг1аби бит1ун аби (орфоэпиял нормаби);
- предложениял бит1ун г1уц1и ва раг1абазул дандрязуль раг1абазул формаби бит1ун х1алт1изари (грамматикаиял нормаби);
- маг1наялзул рахъги х1исабалде босун, раг1аби бит1ун х1алт1изари (раг1аби х1алт1изариялзул къаг1идаби);

Ц1алдохъанасул калам цебет1езабиялзуль х1акъикъиял х1асилал къезе ккани, гъезда литератураияб мац1алзул

нормабиги сипат-сурат гъабиялъул ресалги лъай гӀоларо, къваригӀуна авар мацӀалъул ва цӀалиялъул дарсазда, гъоркъоса къотӀичӀого, текстазул анализ гъабизе.

Литературияб мацӀалъул нормабазда тӀад хӀалтӀи практикаб къагӀидаялъ гъабула. Гъеб хӀалтӀи тӀобитӀула рахъдал мацӀалъул темаби лъазарулагоги, класс тун къватӀисел дарсаздаги, изложениял ва сочинениял хъвалагоги, цӀалиялъул дарсаздаги тӀубараб цӀалул лъагӀелалъ. ЦӀалдохъаби ругъун гъаризе ккола каламалъуль ккарал гъалатӀал цоцаз ритӀизаризе ва батӀи-батӀиял тайпабазул словараздаса пайда босизе. ЦӀалдохъабазул калам цебетӀезабиялъе чара гъечӀого хӀажалъула тайпа цоял членалгун гӀадатал предложениялги кӀиго гӀадатаб предложениялдасан гӀуцӀараб жураарал предложениялги цоцазда дандекквезе, битӀараб каламгун предложениялда хадуб халкквезе, нахърилълъиналъул союзрагӀабигун ва союзрагӀаби гъечӀого жураарал нахърилълъарал предложениязулгун лъайхъвай гъабизе.

БитӀараб каламгун предложениялги нахърилълъиналъул союзрагӀабигун ва союзрагӀаби гъечӀого жураарал нахърилълъарал предложениялги байбихъул классазда лъазаруларо. Амма лъималаз, изложениял ва сочинениял хъвазе хӀадурлъулаго, гъединго творческиал хӀалтӀабазуль риччарал гъалатӀазул анализ гъабулаго, гъезул хаслъабазулгун лъай-хъвай гъабула. Гъелда тӀадеги, нильеда лъала байбихъул классазул цӀалдохъабаз жидер кӀалзул ва хъвавул каламалъуль гъединачӀа предложениял гӀатӀидго хӀалтӀизарулеллъи. Гъединлъидал мугӀалимас хӀаракат бахъизе ккола гъезул гӀуцӀиги, гъел каламалъуль хӀалтӀизариялъул хаслъиги лъималазда бичӀчӀизабизе.

МугӀалимас, гъоркъоса къотӀичӀого, кӀвар къезе ккола цӀалдохъанасул, гъалатӀал риччачӀого, битӀун хъвазе бугеб бажари цебетӀезабиялде. Гъельие программаялда къун руго хӀарпаздалъун гъаркъал рихъизариялъул, цо мухъида инчӀел рагӀаби цоги мухъиде, слогазде рикъун, росиялъулги, рагӀаби ратӀа тӀун хъваялъулги, кӀудияб хӀарп хъваялъулги къагӀидаби.

Берцинго хъваялъе, хатӀ куцаляъе программаялда хасаб заман бихъизабун гъечӀо. Гъединлъидал щибаб грамматикаялъул дарсида 8–10 минуталъ мугӀалимас тӀадчӀей гъабула цӀалдохъабаз хъвалебщинаб жо берцингоги

бацццадгоги буклинабиялде. Гъаниб кьола хатлалъул хашлъи тлаглинабиялде руссарал ругъунлъиялъул тладкъаял, рихъизарула мисалиял хларпал ва раглаби.

Дидактикаялъул кIвар бугел суалазул цояб ккола контролиял (хъвавул) хIалтIабазул хIасилазул къучIалда цIалдохъабазул лъайгун бажари борцин ва къимат лъей. Байбихъул классазда авар мацIалъул хъвавул хIалтIабазул аслиял тайпабилъун ккола: тIаде балагъун текст хъвай, эркенаб диктант, гIинзул ва берзул диктант, творческиаб диктант, хIадурлъиялъул ва тIасабищул диктант, ругъунлъиялъул изложениял ва сочинениял.

Словариял диктантазе къезе кколеб раглабазул къадар 4 классалда буклине бегъула: 12–15 рагIи.

Хал гъабиялъул диктантал гъаризе рихъизарурал текстазулъ ругел раглабазул къадар гIага-шагарго гъадиаб буклине бегъула: 60–70 рагIи.

Ругъунлъиялъул изложениязе чIезабун буго гъаб къадар: 70–80 рагIи.

Щибаб дарсида цIалдохъаби ругъунлъула цIалул тIехъгун хIалтIизе, битIун хъваялъеги цIалиялъеги жиндие къваригIунел къагIидаби, гъезда хурхарал хIалтIаби ва лъазарулел темаби хехго ратизе, хIалтIабазе къурал киналго тладкъаял тартибалда тIуразе, гъезул мурад бичIчIизе.

Квалквал гъечIого, хадубккунги церехун ине лъималазе гIураб лъай цвелялъул мурадалда пайда босизе ккола батIибатIиял дидактикиял хIаяздаса, хасго рекIелгъеялъул материалаздаса (кроссвордаздаса, шарадаздаса, ребусаздаса, больабаздаса, грамматикияб ва битIунхъваялъул лотоялдаса ва гъ.ц.)

Байбихъул классазул лъималазда кIоларо цо жоялда тIаде халат бахъун жидерго кIвар буссиабизе, гъел хехго свакала. Гъединлъидал дарсида цIалдохъабигун хIалтIиялъул къагIидаби батIи-батIиял рукIине ккола (мугIалимазухъ гIенекки, гара-чIвари, тIахъалгун ва тетрадалгун хIалтIи, хъвавул ва кIалзул хIалтIаби иргаялда тIоритIи, мех-мехалда минутаялъул махсараби, расандаби ва физкультура гъаби).

Программаялда кьурал темабазе сагIтал рикьун руго мисалияб кьагIидаялъ. Жиндирго хIалбихьиялде, цIалдохъабазул лъаялде ва шибаб классалда гьабулеб хIалтIул шартIазде балагьун, мугIалимасул ихтияр буго мустахIикъаблъун бихьулеб бакIалда сагIтазул хиса-баси гьабизе.

Курс лъугIун хадуб кьолел хIасилал

Байбихьул школа лъугIарал цIалдохъаби гьал хадусел хIасилазде щола:

Напсиял хIасилал

1. Жиндирго ВатIаналдаса, Россиялъул ва Дагъистаналъул миллатаздаса гьезул тарихалдаса чIухIиялъул асар бижизаби, жив цо кинаб бугони кьавмалъул ва миллаталъул чи вукIин бичIчи.
2. Цоцазда рухьарал, амма цоцазда рельъинчIел тIабигIаталдехун, миллатаздехун, маданиятаздехун ва диназдехун цолъи цIунараб, ай кIибикьичIеб, обществоялда гIадамазул гIумруялда, гьезул гьоркъоблъиялда бухьараб бербалагьи бижизаби.
3. Цогидал миллатазул маданияталдехун ва гьезул тарихалдехун, гьединго батIияб пикруялдехун цIуна-къараб балагьи бижизаби.
4. ЦебетIун хисулеб дунялалде черх ругьунлъизаби.
5. ЦIалиялдехун гьира бижизаби.
6. Обществоялда чиясул хьвада-чIвадиялъул кьагIидабазул ва гIадамазул гIумруялда, гьезул гьоркъоблъиялда бухьараб (ай социалияб) ритIухълъиялъулги эркенлъиялъулги кьучIалда жинца гьарурал ишазул жавабчилъиги жибго жиндаго чIараб, цогиялда бухьинчIеб хасиятги цебетIезаби.

-
7. Эстетикиял бичичиял, хлажалъаби ва бечелъаби лъугъинари.
 8. Цогидал гладамазе кумекалъе хладурав, ният лъиклав, хлалхъублъи гъечлев, гладамазе лъиклъи гъабулев инсан вахъинави.
 9. Гел бащадазда ва цликларазда цадахъ хлалтлизеги шулияб гьоркъоблъи гъабизеги бугеб бажари цебетлезаби, тладклавъай бугеб, дагладулаб ахвал-хлалалдаса ворчлизе нух батиялъул бажари цебетлезаби.
 10. Хинкъи гъечлеб, паракъатаб, чорхое (сахлъиялъе) пайдаяб глумру гъабизе мурад лъей; творческияб хлалтлуде гъира ккезаби, ай творческияб къагидаялъ хлалтлизе бугеб бажари цебетлезаби; материалиял ва рухлиял бечелъабазул тлалаб-агъаз гъабизе бажари. **Метапредметиял хласилал**

1. Цалиялъул мурадал ва масъалаби цере лъезе ва гел туразариялъул къагидеби ралагъизе бажари.
2. Цебе лъураб масъаладе ва гъеб масъала тлубазабиялъул шартлазде балагъун, жиндирго цалиялда рухъарал ишазе къимат къезеги, гъезда хадуб хал ккъезеги, гъезул план гъабизеги бугеб бажари лъугъинаби.
3. Информация къезе ишараялъулгин символикал алатаздаса пайда боси.
4. Хурхен гъабиялъул, ай бухъеналъулал ва нахгъунтлиялъулал масъалаби туразе, каламалъул алатал жигаралда хлалтизари.
5. Информация балагъиялъул (баян къолел тлахъаздаса), гъеб баклариялъул, гелда тлад хлалтиялъул, гелъул анализ гъабиялъул, гъеб глущиялъул ва къеялъул, гелъул магна бичичизабиялъул батли-батлиял къагидеби хлалтизари.
6. Цере лъурал мурадазда ва масъалабазда рекъон, батли-батлиял стилалъул ва жанразул текстал бичичлун цализе бажари.

7. Цо ч1ванкьот1арал предметметал дандекквезеги, гъезул анализ ва синтез гъабизеги, гъел г1аммлъизаризеги, кинал ругониги г1аламатаздагъун т1елазде рикъизеги, цоцада рельлъинаризеги, г1иллаялъулабгин ц1ех- рехалъулаб бухъен ч1езабизеги, гъезда т1аса пикру загъир гъабизеги бажари, ай логикиял х1алт1аби гъаризе лъай.

8. Накъиталъе г1ахъаллъи гъабулев чиясухъ г1енеккизеги, диалогалъуль г1ахъаллъизеги, бат1и-бат1иял пикраби рук1иналъе ва щибасул жиндирго хасаб пикру загъир гъабизе ихтияр бук1иналъе мук1урлъизеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, гъелъие далил бачинеги разилъи.

9. Г1аммаб мурад себе лъезеги гъеб т1убазабиялъул нухал ралагъизеги бажари; цадахъ гъабулеб х1алт1и щибасда гъоркъоб бикъизе, къот1и-къай гъабизеги, цадахъаб х1алт1уль цоцазда хадуб хал кквезеги, данд рекъон кколеб х1алалъ жиндир ва сверухъ ругезул хъвада-ч1адиялъе къимат къезеги бажари.

10. Лъилниги рахъ кквеч1ого, щивас загъир гъабураб пикруги х1исабалде босун, даг1ба-раг1и къот1изе бажари.

11. Предметиял ва предметазда гъоркъосел аслиял бич1ч1иял лъай.

12. Ц1алуль жинца къолел лъик1ал яги квешал х1асилазул г1илла бич1ч1изеги, нагагълъун ц1алуль нахъе ккани, гъениса ворч1изеги бажари. **Предметиял х1асилал**

1. Россиялда ва Дагъистаналда бат1и-бат1иял мац1ал ва маданиятал рук1инги, гъел цоцада рухъарал рук1инги, мац1а щибаб миллаталъул аслу кколеблъиги бич1ч1и.

2. Мац1 миллияб маданияталъул аслуги г1адамал цоцада рич1ч1иялъул ва гъезда гъоркъоб бухъен ч1езабиялъул алатги кколеблъи ц1алдохъабазда бич1ч1и; авар мац1 Дагъистаналъул пачалихъияб мац1 кколеблъиги, гъелъ маг1арулазул миллатал цоцада рухъинарулеблъиги лъай.

3. Авар мац1алъул (бит1унабиялъул, лексикаялъул, грамматикаялъул, бит1унхъваялъул, лъалхъул ишараби лъеялъул) нормабазул ва каламалъул этикалялъул къаг1идабазул х1акъалъуль авалиял баянал лъай.

4. Инсанасул гражданлъи ва г1аммаб культура бихъизабулеб г1аламат х1исабалда бит1араб к1алзул ва хъвавул каламалдехун лъик1аб бербалагъи бук1инаби.
5. Зах1матал гурел текстал г1уц1улаго, бухъеналъулал масъалаби т1уразаризе, дандекколел мац1алъул алатал т1аса рищизеги, цогидазда к1алъалаго, цере лъурал мурадазул, масъалабазул ва мац1алъул алатазул х1исаб гъабизеги бажари.
6. Гъалат1ал гъеч1еб хъвай-хъваг1аялъ жиндирго культураялъул даража загьир гъабулеблъи бич1ч1и; текстал хъвалаго, лъалхъул ишараби лъеялъул ва бит1унхъваялъул къаг1идабаздаса (правилабаздаса) пайда боси. Хъвараб жоялъул хал гъабизе бажари.
7. Фонетикаялъул ва графикаялъул, лексикаялъул, раг1и лъугъиналъул (морфемикалъул), морфологиялъул ва синтаксисалъул; мац1алъул аслиял бут1абазул, гъезул г1аламатазул ва гъел каламалъулъ х1алт1изариялъул хаслъабазул х1акъалъулъ авалиял баянал лъай.
8. Мац1алъул грамматикиял категориял, гъелъул аслиял бут1аби рат1а рахъизе лъаялъул ва гъезул анализ гъабиялъул бажариял лъугъинари.

Курсалъул материал

Каламалъул тайпаби Г1енеккун (г1инт1амун) раг1араб жо бич1ч1и.

Г1адатаб гара-ч1вариялъулъ цогидаз бицунеб жоялъул маг1на ва мурад бич1ч1и. Г1енеккун раг1араб калам данд рекъон кколеб х1алалъ бич1ч1и. Пасих1го ц1аларал яги художествияб къаг1идаялъ рицарал маргъабазул, харбазул ва куч1дузул маг1на бич1ч1и ва лъурал суалазда рекъон гъезул х1асил бицин. Бицараб маргъаялъул ва хабаралъул х1асилалда т1асан къурал суалазе жаваб гъаби. Аск1ов г1одов ч1ун, хабар-к1алалда вугев чиясул каламалъухъ г1енеккизе бугеб бажари цебет1езаби (ай гъеб каламалъул анализ гъабизеги, данде къот1арун, диалог гъоркъоб къот1изе тунгут1изеги, суалал къезеги бажари).

Гаргади.

Хурхен гъабиялгул масъала х1асил кьолеб куцалда т1убазабиялге г1оло цере лъурал шарт1азда ва мурадазда рекъон гаргадиялгул къаг1идаби т1аса риши. Диалогалгуль г1ахъаллъизе лъай.

К1алъа-ралъай байбихъизе, гьоркъоб къот1изе тунгут1изе, лъуг1изабизе ва жиндирго г1акълуялдалъун жиндехунго рак1 ц1азабизе бажари. Лъилниги, сундулниги х1акъалгуль сипат-сурат гьорлъе ккезабун, ялъуни жиндирго пикру загьир гъабун, хабар бицине бажари. Каламалгул этикаялгул нормаби (ай салам къезеги, къо-мех лъик1 гъабизеги, т1аса лъугъинеги, баркала къезеги, лъидехунниги гъаригун хит1аб гъабизеги) лъай. Бит1ун абиялгул нормаби ва интонация ц1уни. **Ц1али.**

Ц1алул текст бич1чи. Къваригараб материал батиялгул мурадалда т1аса бищун ц1али. Тексталуль рихъдаего къураб информация бати. Тексталуль бугеб информациялгул къуч1алда цо кинаб бугониги х1асилалде рач1ине. Тексталуль бугеб информациялге баян къей ва гъеб г1аммлъизаби. Тексталул х1асилалгул, гъелгул г1уц1иялгул ва мац1алул хаслъиялгул анализ гъаби ва гъезие къимат къей.

Хъвадари.

Гигиеналул т1алабазда рекъон бич1чулеб (бигъаго ц1ализе к1олеб), берцинаб хат1алъ хъвадаризе лъай. Лъазарурал къаг1идабазда рекъон абун ва т1аде балагъун хъвай. Ц1алараб ва г1енеккун раг1араб тексталул х1асил мух1канго яги т1аса бищун хъвай. Жиндир г1умруялгуль ккараб лъугъабахъиналгул, сверухъ бугеб т1абиг1аталъухъ халкквеялгул, пайдаял ишазул, литературиял асаразул ва гъ.ц. х1акъалгуль сипат-сурат гьорлъе ккезабун, ялъуни жиндирго пикру загьир гъабун, гьит1иналго харбал херхине.

Хъвай-ц1али малъи

Т1адехун абухъе, хъвай-ц1али малъи г1уц1ун буго к1иго бут1аялдасан:

1. Х1адурлъиялгул заман.

2. ХIарпал малъулеб (букварияб) заман.

Хъвазе-цIализе малъула гъаркылаб аналитикиябгун синтетикиаьб методалдалъун.

Хъвай-цIали малъи ккола цадахъаб тадбир: цIализе малъиялда цадахъ хъвадаризеги ругъун гъарула, гъебги шулалъизе гъабула калам цебетIезабиялъул хIалтIаби тIоритIулаго, ай гъаркъаздасан рагIи, рагIабаздасан предложение, предложениаьл дандран хабар гIуцIизе ругъун гъарулаго.

Фонетика.

Каламалъул гъаркъал ва гъезул характеристика. РагIул магIнаги гъелъул гъаркылаб гIуцIиги цоцада рухъарал рукIин бичIчи.

РагIуль жалго жидедаго чIарал гъаркъал рихъизари. РагIуль гъаркъазул къадар ва тартиб чIезаби, сипатсуратаблъулалгин символиаьл схемабазуль гъел хъвай.

Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал ратIа гъари. Гъел схемабазуль рихъизари.

Абиялъул бищунго гъитIинаб бутIа хIисабалда слог. РагIаби слогазде риххи, рагъарал, къарал ва рахарал слогал. Ударение. РагIуль ударение тIаде кколеб бакI бихъизаби, ударение бугелги ударение гъечIелги слогал ратIа рахъи,

РагIабазул слогалъулабгин гъаркылаб анализ гъабизе (рагIуль гъаркъазул къадар чIезабизе, рагIул бетIералда, бакъуль, ахиралда букIаниги, гъеб гъаракъ бугеб бакI лъазе, ударение бугеб слог бихъизабизе) лъай.

Графика.

Гъаркъал ва хIарпал ратIа рахъи: хIарп гъаркъил ишара ккола. Гъаркъал хIарпаздалъун рихъизаризе бажари. Е, Ё, Ю, Я рагъарал хIарпал. Ъ гъаракъ ва хIарп. Ы хIарп. Гъез тIубалеб хъулухъ.

Авар алфавиталъулгун (хIарпазул тартибалъулгун) лъай-хъвай гъаби.

ЦIали.

Слогалккун цIалиялъул бажари лъугъинаби. Лъимералъул хасаб темпалда дандекколеб хехлъиялда слогалккун ва рагIабиккун цокIалаяб цIали. РагIаби, рагIабазул дандраял, предложениял ва къокъал текстал бичIчIун цIали. Лъалхъул ишарабазда рекъон лъалхъи гъабун ва интонация цIунун, цIали.

ЗахIматал гурел гъитIинал текстал ва кучIдул бичIчIун ва пасихIго цIалиялъул бажари цебетIезаби. Живго жиндаго чIун яги мугIалимасул кумекалдалъун цIалараб текст, такрар гъабун (ай цIидасан), бицин.

РагIаби, къокъал предложениял, захIматал гурел гIитIинал текстал гIедегIичIого битIун цIализе ругъун гъари. МугIалимас абун яги тIаде балагъун, хъвараб жо хал гъаби мурадалда хал кквезе, битIунхъваялъул къагIидабиги цIунун, цIализе ругъун гъари. **Хъвадари.**

Хъвадараулаго битIун гIодор чIезе, тетрадь партаялда лъезе, ручка, къалам битIун кквезе лъимал ругъун гъари. КIудиял ва гъитIинал хIарпал битIун хъвазе ва гъел рагIабазулъ цолъизаризе бажари.

Гигиеналъул нормабиги цIунун, хIарпал, слогал, рагIаби, предложениял хъвазе ругъун гъари. БацIцIадаб ва бичIчIулеб (ай бигъаго цIализе кIолеб) хатIаль хъвадаризе лъай. Цин мугIалимас тетрадазда къурал, цинги азбукаядла ругел рагIаби ва предложениял, тIаде балагъун, хъвазе лъай. МугIалимас абурал рагIухъе хъвалел рагIаби ва гъедиал рагIабаздаса данде гъарурал предложениял хъвазе бажари. Текст, тIаде балагъун битIун хъваялъул тартиб ва къагIидаби лъай.

ХIарпаздалъун рихъизаруларел графикаял гIаламатаз (ай рагIабазда гъоркъоб хутIараб чIобогояб бакIаль, рагIаби цо мухъидаса цоги мухъиде рикъун росиялъул ишараялъ) тIубалеб хъулухъ бичIчIи.

Раг1и ва предложение.

Раг1и анализ гъабиялгул материал ва ц1ех-рех гъабиялгул предмет (ай объект) кколеблѣи бич1чи. Раг1ул лексикияб маг1наялда хадуб халкквей. Раг1и гъаркьздасан г1уц1ун бук1унеблѣи лъай. Цоцазулгун гъоркьоблѣи гъабиялгуль раг1ул бугеб к1вар лъай. Предметал, предметазул г1аламатал ва предметазул ишал рихъизарулел раг1аби каламалгуль бит1ун х1алт1изаризе бажари.

Раг1аби ва предложениял рат1арахъизе бажари. Предложениялгуль раг1аби рат1а гъаризе, гъезул тартиб хисизе бажари. Предложениялгуль интонация ц1унизе лъай.

Бит1унхъвай.

Г1оцебесеб классалда гъал хадусел бит1унхъваялгул къаг1идабазулгун лъай-хъвай гъабула:

- раг1аби рат1ат1ун хъвай;
- геминатал ва лабиалиял гъаркьал х1арпаздалгун рихъизари;
- хасал ц1аразул бет1ералда ва предложениялгул авалалда к1удияб х1арп хъай;
- раг1аби слогалккун цо мухъидаса цоги мухъиде роси;
- предложениялгул ахиралда лъалхъул ишараби.

Калам цебет1езаби.

Тексталгул х1акъалгуль авалияб бич1чи. Тексталгуль предложениял рат1а гъари. Тексталгуль предложениял цолъизари. Г1енеккун раг1араб ва жинцаго ц1алараб текст бич1чи. Берзулгин сипатиял мисалазул (моделазул)

кумекалдалъун каламалъул х1акъалъуль авалияб бич1чи лъугъин. Схемазул кумекалдалъун калам маг1на бугел бут1абазде биххи. Предложенияздасан бухъараб текст г1уц1и.

Жиндир г1умруялъуль ккарал лъугъа-бахъиназул, х1аязул х1акъалъуль, сюжетияб сураталдасан гъит1инабго хабар херхине бажари. Бицанк1абазе жавабал къезе, куч1дул рек1ехъе лъазаризе; кицаби, абиял каламалъуль х1алт1изаризе, рек1ехъе лъазарурал куч1дул пасих1го рик1к1ине бажари.

4 класс

Лъабабилеб классалда малъараб материал такрар гъаби

Гъаркъал ва х1арпал. Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал. Геминатал. Лабиалиял гъаркъал. Е,Ё,Ю,Я х1арпал. Й гъаракъ ва х1арп. Щ, Ш рагъукъал гъаркъал ва харпал. Ъ ва Ь харпал.

Раг1ул г1уц1и (къибил, ахир, аслу ва суффикс). Къибил цоял раг1аби. Раг1ул аслуялъуль кколел рагъарал ва рагъукъал гъаркъазул хиса-басиял. Каламалъул бут1аби.

Каламалъул бут1аби х1исабалда предметиял ц1аразул, прилагательнаязул, глаголазул г1аламатал г1аммлъизари: г1аммаб маг1на, суалал, гъезул хисуларел ва хисулел категориял, предложениялъуль гъез т1убалеб хъулухъ.

Каламалъул бут1а х1исабалда предложение. Жидеца бицунеб жоялъул мурадалде ва интонациялде балагъун, предложениялъул тайпаби. Предложениялъул ахиралда лъалхъул ишараби. Предложениялъул бет1ерал ва бет1ерал гурел членал. Предложениялъуль раг1абазда гъоркъоб бугеб бухъен. Раг1абазул дандрай.

Текст. Тексталъул тайпаби. Тексталъул тема ва аслияб пикру загъир гъаби. Тексталда ц1ар лъей. Тексталъул бут1аби ва гъезда гъоркъоб бугеб бухъен.

Предложение. Предложениялъул тайпа цоял членал.

Предложениялгул бетлерал ва бетлерал гурел членал (граммаб бичичи). Предложениялгул тайпа цоял членал (граммаб баян). Тайпа цоял членал союзагул кумекалдалгунги ва союз гьечлогоги цольызари. Тайпа цоял членалгун предложениял глущизе ва гьел битлун цализе ругун гьари. Тайпа цоял членазуль льялхьул ишараби. Союзагул кумекалдалгунги ва союз гьечлогоги цольызарурал тайпа цоял членалгун гл адатал предложениял ва жуларал предложениял цоцазда дандекквей.

Текст Тексталул хлакьалуль щварал баянал
граммлызари: тексталул тема ва гьелуль аслияб пикру загьир гьаби, тексталда цар льей, тексталул глущи ва гьезда гьоркьоб бугеб бухьен, тексталул план глущи.

Каламалул бутлаби Предметияб цар

Цолуль формаялда предметиял царал падежазде свери. Предметиял царал падежазде свериялул тайпаби: I свери, II свери, III свери.

Гладатал падежал: *аслияб падеж, актив падеж, хаслул падеж, кьовул падеж*. Гьезул ахиразул битлунхьвай.

Баклалул падежал. Гьезул ахиразул битлунхьвай.

Глемерлул формаялда предметиял царал падежазде свери.

Прилагательное

Прилагательнаялул лексикияб магна, гьельие льолел суалал ва предложениялуль гьель тлубалеб хьулухь.

-
Прилагательное жинсалъуль, цолъул ва г1емерлъул формаялъуль хиси.

Предметияб ц1арлъун х1алт1изарурал прилагательнойл падежазде свери.

Прилагательнойзул бит1унхъвай.

Ц1арубак1

Каламалъул бут1а х1исабалда ц1арубак1. Т1оцебесеб, к1иабилеб ва лъабабилеб гьумералъул ц1арубак1ал.
Ц1арубак1ал каламалъуль х1алт1изариялъул хаслъи.

Гьумералъул ц1арубак1ал падежазде свери. Ц1арубак1азул бит1унхъвай.

Глагол

Каламалъул бут1а х1исабалда глагол: глаголалъул лексикияб маг1на, глаголазул суалал. Глаголияб ц1ар.
Глаголалъул байбихъул (мурадияб) форма. Жинсиял ва жинсиял гурел глаголал, жинсиял глаголал жинсгун цолъул ва г1емерлъул формаялде хиси. Глаголал заманабазде хиси: араб, бач1унеб ва г1ахъалаб заманалъул г1адатал глаголал; араб, бач1унеб ва гьанже заманалъул составиял глаголал. Глаголазул бит1унхъвай. **Наречие**

Каламалъул бут1а х1исабалда наречие. Гьелъул лексикияб маг1на ва суалал. Наречиял каламалъуль х1алт1изари.
Каламалъуль г1емер х1алт1изарулел наречиязул бит1унхъвай.

Словарияб х1алт1и

Каламалъуль бит1араб ва хъвалсараб маг1наялъул раг1аби, синонимал ва антонимал х1алт1изари.

Текст. Бухъараб калам цебет1езаби

Текст ва гьелъул аслияб пикру загьир гьаби. Тексталда цар лъей. Хабарияб, сипатияб ва пикрияб тексталъул г1уц1и.

Киназго цадахъ ялъуни жалго ургъун, г1уц1араб планалда рекъон, сипатсурат гьорлъе ккезабун ялъуни жиндирго пикру загьир гьабун, изложение хъвазе лъай. Сураталдасан хабарияб сочинение, хъвазе лъай. Цо лъилниги яги сундулниги х1акъалъуль, сипат-сурат гьорлъе ккезабун ялъуни жиндирго пикру загьир гьабун, сочинение хъвазе лъай.

Текст г1уц1улаго, эпитетаздаса, метафораздаса, дандекквездаса, олицетворенияздаса, гьединго синонимаздаса, антонимаздаса ва гь.ц. пайда боси.

Лъаг1алида жаниб малъараб материал лъазаби

Предложениялъул х1акъалъуль щвараб лъай г1аммлъизаби. Каламалъул бут1аби х1исабалда текст ва предложение. Каламалъул бут1аби. Берцинго хъвай Берцинго хъваялъе ва хат1 къач1аялъе программаялда хасаб заман бихъизабун гьеч1ониги, цересел классаздаго г1адин, гъанибги берцин хъваялде ва хат1 къач1аялде кидагосеб к1вар къела.

Бит1ун хъвазе зах1матал раг1аби: бакъаниг1уж, бак1а-бахари, бакъдебусс, бек1к1и, Бец1къварилъи, Сулахъ г1ор, Г1арахъмег1ер, волейбол, ворта-хъети, вуц1ц1ух1ун, гъадибусен, бадиса-бадибе, к1алагъоркъе, махсароде, рек1ет1а, гъанжего-гъанже, гъанамах1, гъит1инкилиц, гьоркъобак1, г1алагъважа, г1амалкъеш, г1амалберцин, г1орк1к1ен, г1урччинхер, журагъуран, т1адерахъи, малъухъе, дандерижи, зах1малъи, инжилъи, комбайн, экскурсия, шофер, к1ийида, ункъида, лъаб-лъабккун.

Курс лъазабун лъуг1ун хадуб къолел х1асилал

Напсиял х1асилал:

- школалдехун ва ц1алиялдехун бугеб бербалагъи ц1ик1к1инаби;

- муг1алимасул, цадахъ ц1алулел гьалмагъзабазул ва эбел-инсул рахъалъан швараб къиматги х1исабалде босун, жинца жиндиего къимат къезе бажари;
- инсанасул напсалъул лъик1аб хасиятги обществоялда г1адамазул г1умруялда, гъезул гъоркъоблъиялда бухъараб рахъ лъалеблъиги бихъизабулел к1вар ва маг1на бугел мурадал цере лъей. Метапредметиял х1асилал:
- рахъдал мац1 гъваридго лъазабиялдалъун сверухъ т1абиг1аталда нахъг1унт1и;
- цо сундулниги анализ гъабизеги, гъеб г1аммлъизабизеги, т1елазде бикъизеги, рельлъаралда дандекквезеги, гьельуль къвариг1араб жо балагъизеги, гъеб хисизеги бугеб бажари лъугъин;
- информациялъулаб культураялда бухъарал (ай ц1алиялъул, хъвадариялъул, ц1алул т1ехъгун х1алт1иялъул) бажариял куцай;
- цо сундулниги план гъабизе, гьелда хадуб хал кквезе, гьельие къимат къезе, мух1канго мурад лъезе, гъалат1ал рит1изаризе бугеб бажари лъугъин;
- мац1алъул бечелъи бич1ч1и ва шулияб гъоркъоблъи гъабизе гьелдаса пайда босизе бажари;
- хурхен гъабиялъул бат1и-бат1иял масъалаби т1уразариялъе г1оло каламалъул ва мац1алъул алатал х1алт1изаризе швалде щун лъай;

Предметиял х1асилал:

Рахъдал мац1алъул курс лъазабулаго, ункъабилеб классалъул ц1алдохъаби ругъунлъула:

- лъазарурал каламалъул бут1абазул г1аламатал рихъизаризе;
- предложениялъул тайпа цоял членазул г1аламатал рихъизаризе;

- гъалатлал риччачлго, малъарал битлунхъваялъул къагъида-биги цлунун, 60–70 рагъи бугеб диктант хъвазе;
- геминатал ва лабиалиял гъаркъал рихъизарулел хларпал гъорлъ ругъел рагълабазул фонетикияб разбор гъабизе;
- рагъул гъуцлиялъул разбор гъабизе (рагъулъ къибил, суффикс, аслу ва ахир бихъизабизе);
- рагъул морфологияб разбор гъабизе (предметияб цларалъул байбихъул форма, жинс, цолъул ва гъемерлъул форма, падеж; прилагательноялъул жинс, цолъул ва гъемерлъул форма; глаголакъул байбихъул (мурадияб) форма, заман, цолъул ва гъемерлъул форма, жинсиял глаголазул жинс бихъизабизе);
- предложениязул синтаксисияб разбор гъабизе (предложениялъул тайпа чъезабизе, бетлерал членал рихъизаризе, суалаздакъун бетлерал членаздаги бетлерал гурел членаздаги гъоркъоб бухъен чъезабизе);
- тайпа цоял членалгун предложениял каламалъулъ хларгъизаризе;
- тексталъул тема чъезабизе ва гъелъул аслияб пикру загъир гъабизе;
- тексталда цларлъезе;
- тексталъул план гъуцлизе;
- хабариял, сипатиял ва пикриял текстал ратларахъизе ва гъел каламалъулъ хларгъизаризе;
- лъилниги, сундулниги хларкъалъулъ сипат-сурат гъорлъе ккезабун ялъуни жиндирго пикру загъир гъабун, изложение хъвазе;
- лъилниги, сундулниги хларкъалъулъ сипат-сурат гъорлъе ккезабун, сочинение хъвазе;
- клалзул ва хъвавул каламалъулъ хабариял, суалиял, тлалабиял ва ахлул предложениял ратларахъизе ва гъездаса пайда босизе;
- тлитритларал предложениял, тайпа цоял членалгун предложениял ва жуларал предложениял цоцаздаса ратларахъизе ва каламалъулъ битлун хларгъизаризе.

ТЕМАТИКИЯБ ПЛАН
4 КЛАСС (34 сагIат, анкьида жаниб 1 сагIат)

№	Дарсил тема	Темаялъе баян	СагIа Т	Бихъизабураб къо		Рокъобе хIалтIи
				Программи яб къо	ХIужжаялъ ул къо	
1.	Каламалъул бутIа хIисабалда предложение. Жидеца бицунеб жоялъул мурадалде балагъун предложениялъул тайпаби.	Каламалъул бутIа хIисабалда предложение. Жидеца бицунеб жоялъул мурадалде ва интонациялде балагъун, предложениялъул тайпаби. 3 классалда малъараб материал такрар гъаби.	1			ХI. 3 гъум. 6
2.	Интонациялде балагъун предложениялъул тайпаби. Предложениялъул ахиралда лъалхъул ишараби. Предложениялъул бетIерал ва бетIерал гурел членал.	Жидеца бицунеб жоялъул интонациялде балагъун, предложениялъул тайпаби. Предложениялъул ахиралда лъалхъул ишараби. Предложениялъул бетIерал ва бетIерал гурел членал. 3 классалда малъараб материал такрар гъаби.	1			БетIерал ва бетIерал гурел членаздаса гIуцIарал 3-4 предложениял хъвазе. БетIерал членазда гъоркъ хIучч цIазе.

3.	Предметияб цар. Предметиял царазул гадатал падежал.	<p>Каламалъул бутла хисабалда предметияб царалъул галаматал глammelъизари: гламмаб магна, суалал, гъезул хисуларел ва хисулел категориял, предложениялъуль гъез глубалеб хъулухъ.</p> <p>Предметиял царал падежазде свериялъул тайпаби: I свери, II свери, III свери. Цолъул формаялда предметиял царал гадатал падежазде свери. Гадатал падежал: <i>аслияб падеж, актив падеж, хаслъул падеж</i>. Гемерлъул формаялда предметиял царал падежазде свери.</p>	1			X1. 59 гъум. 29
----	---	--	---	--	--	-----------------

4.	1 Баклалъул падежал. 2	<p>Баклалъул падежазул суалал ва гъел суалазда рекъон предметиял царал хисизари. Падежазул ахиразул битгунхъвай. Баклалъул падежазул авар мацлалда жаниб бугеб хаслъи. Баклалъул падежаз бакл бихъизабублеблъиялъе биччл и къей.</p>	1			Предметиял царал баклалъул падежаздагилъун 3-4 предложение глущизе. Гъоркъан хлущчал цлазе.
----	---------------------------	--	---	--	--	---

5.	Прилагателно.	Прилагателноялзул лексикаб магIна, гьелъие лъолел суалал ва предложениялзулъ гьель тIубалел хьулухъ. Прилагателно жинсалзулъ, цолзул ва гIемерлзул формаялзулъ хиси. Предметияб цIарлун хIалтIизарурал прилагателноял падежазде свери. Прилагателноязул битIунхъвай.	1			XI. 132 гьум. 57
6.	ЦIарубакI.	Каламалзул бутIа хIисабалда цIарубакI. ЦIарубакIаз тIубалел хьулухъалзулгун лъай-хъвай. Гьумералзул цIарубакIал падежазде свери.	1			XI. 137 гьум. 59
7.	ТIоцебесеб, кIиабилеб, лъабабилеб Гьумеразул цIарубакIал.	ТIоцебесеб гьумералзул цIарубакIал падежазде свери. Авар мацIалда цIарубакIаз кколеб хасаб бакI. КIиабилеб гьумералзул цIарубакIал падежазде свери. Авар мацIалда цIарубакIаз кколеб хасаб бакI. Лъабабилеб гьумералзул цIарубакIал падежазде свери. Авар мацIалда цIарубакIаз кколеб хасаб бакI.	1			ЦIарубакIалги гьорлъе ккезарун 3-4 предложениял гIуцIизе ва хъвазе.
8.	Диктант	Грамматикиял тIадкъаялгун диктант.	1			Цебе малъараб такрар гьабизе.

9.	Глагол. Глаголияб цлар.	Каламалъул бутла хIисабалда глагол: глаголалъул лексикияб магIна, глаголазул суалал. Глаголалъул байбихъул (мурадияб) форма. Глаголияб цларалъул хаслъи ва авар мацIалда гьелъ ккун бугеб бакI.	1			XI. 184 гьум. 81
10.	3Глаголиял цлараздаса араб, бачIунеб 2ва гIахъалаб заман лъугъунеб куц.	Глаголал заманабазде хиси. Глаголиял цлараздаса араб, бачIунеб ва гIахъалаб заман лъугъин.	1			Глаголиял цларалги гьорлъе ккезарун 3-4 предложениял гIуцIизе ва хъвазе.
11.	3Составиял глаголал. Гъанже заман. 5	Гъанже заманалъул составиял глаголал. Составиял глаголазул битIунхъвай.	1			XI. 207 гьум. 89
12.	3БачIунеб заман. Жинсиял ва жинсиял 7гурел глаголал.	БачIунеб заманалъул составиял глаголал. Составиял глаголазул битIунхъвай.	1			XI. 223 гьум. 95
13.	4Глаголазул ахиралда -не, -зе. Глагол 0такрар гъаби.	-ине, -изе ахиралда ругел гаголазул битIунхъвай. Глаголазул киналго грамматикиял гIалаатал такра гъари. БатIи-батIиял заманазда ругел глаголалги гьоркъоре ккезарун, предложениял ва текст гIуцIи.	1			XI. 233 гьум. 99
14.	4Предложение. Предложениялъул 3бетIерал членал ракIалде щезаре. Предложениязда жанир магIнаялъул рахъалъ рухъарал рагIаби.	Предложениялъул хIакъалъуль щвараб лъай гIаммлъизаби. Предложениялда жаниб предложениялъул аслуялъул кIвар баян гъаби. Предложениялъуль рагIабазда гьоркъоб бугеб бухъен.	1			3-4 предложение гIуцIизе ва хъвазе.

15.	4Тайпа цоял членал. Тайпа цоял членал 7цолъизарулеб куц.	Предложениялъул тайпа цоял членал. Авар мацIалда гъезул хаслъи ва кIвар. Тайпа цоял членал союзул кумекалдалъунги ва союз гъечIогоги цолъизари.	1			Тайпа цоял членалгун 3-4 предложениял гIуцIизе ва хъвазе.
16.	5Тайпа цоял членалгун лъалхъул 0ишараби. Тайпа цоял членазда цадахъ . я, ялъуни, амма союзал.	Тайпа цоял членалгун предложениял гIуцIизе ва гъел битIун цIализе ругъун гъари. Тайпа цоял членазулъ лъалхъул ишараби.	1			X1. 270 гъум. 115
17.	5Контролияб диктант. 4	Грамматикиял тIадкъаялгун контролияб диктант.	1			Цебе малъараб такрар гъабизе.

**Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Средняя общеобразовательная школа №34» г. Махачкалы**

Рассмотрено и одобрено
на заседании методического
объединения
Протокол № 1 от
« 31 » 08. 2023г.
Руководитель ШМО
/М.А.Расулова /

Согласовано
Заместитель
директора по УВР
/П.Г Абдулкадиева./
« 31 » 08. 2023г.

Утверждено
Директор
МБОУ «СОШ №34»
/Магомедов Г.М./
Приказ № 66-П от
«31» 08. 2023г.

**Рабочая программа по аварской литературе в 4 классе
на 2023-2024 учебный год**

Планирование составлено в соответствии с требованиями
Государственного образовательного стандарта
на основе программы и учебника по литературе для 4 классов
под редакцией С.З. Алиханов, М.А. Магомедов
Москва Санкт-Петербург «Просвещение» 2019 год.

Количество часов на год: 17 часа

Количество часов в неделю: 0,5 час

Литературияб ц1али Программаялье баян

Программа х1адур гьабуна байбихьул школалда т1уразаризе х1исабалде росарал х1асилазулги, обществоялда чиясул хьвада-ч1вадиясул къаг1идабазда бухьараб концепциялзулги, Байбихьул школалзул лъай къеялзул федералияб пачалихьияб стандарталзулги къуч1алда.

Литературияб ц1али байбихьул школалзул системаялда аслиял предметазул цояб ккола. Гьель рахьдал мац1алда ц1алиялзул мащел ва тексталда т1ад х1алт1иялзул бажари лъугьинабула, художествияб литература ц1алиялде интерес бижизабула ва лъимералъе рух1ияб ва эстетикаяб тарбия къезе, гьесул г1акълу цебет1езабизе квербакьула. Гьединго литературияб ц1алиялзул курс т1адег1анаб даражаялда лъазабиялъ рес къола байбихьул классазул цогидал предметада лъик1ал х1асилал рихьизаризе.

Байбихьул школалзул литературияб ц1алиялзул курс буссун буго гьал хадусел мурадал т1уразариялде:

- бич1ч1ун, бит1ун, чвахун ва пасих1го ц1ализе гьваридго лъзабаби; бат1ибат1иял тайпабазул текстазда т1ад х1алт1изе бажаруледухь, калам цебет1езаби; т1ехьалдехун ва ц1алиялдехун бугеб интерес шулалъизаби; ц1алиялзул даража борхизаби ва, жалго жидедаго ч1ун, асарал ц1алиялзулъги къвариг1араб т1ехь т1аса бищиялзулъги х1албихьи бук1инаби; - художествиябгин творчествоялзулаб ва нахьг1унт1иялзулаб пагьмуги, художествиял асарал ц1алулаго, чидае рек1ел асар загьир гьабизе бугеб бажариги цебет1езаби; раг1удехун берцинаб (эстетикаяб) балагьи лъугьинаби ва художествияб асар бич1ч1изе бажари;
- художествиял асарадалъун байбихьул классазул ц1алдохьабазул рух1ияб х1албихьи бечельизаби; рух1ияб асаралзул ва гьудуллъиялзулги, жавабчилъиялзулги, лъик1лъиялзулги, рит1ухьлъиялзулги х1акълзулъ бич1ч1иял куцай; Дагъистаналзул ва цогидал миллатазул культураялзул адаб-хьатир гьабизе ц1алдохьаби куцай.

Байбихьул школалда предмет х1исабалда литературияб ц1алияль лъимал ц1ализарияльул гурегби, гъезие тарбия къеяльулги масъалаби т1урала. Ц1алдохъабазул ригъалъе хасал, рух1ияб ва эстетикияб рахъаль бечедал художествиял асараз ц1алдохъабазе к1удияб асар гъабула, гъел асараз квербакъула миллияб ва киналго г1адамазе, ай т1олабго инсанияталъе данде кколеб хасият куцазе.

Литературияб ц1алияльул дарсазда аслияб куцаль к1вар кьола ц1ализе бугеб бажари лъугъинабиялде ва лъималазул кадам цебет1езабиялде. Ц1алдохъабаз гъваридго лъазабула бич1ч1ун ва пасих1го ц1ализе, жалго жидедаго ч1ун, текстал ц1ализе; гъел ругъунлъула т1ехъальул х1асил бич1ч1изе ва гъелдаса сверухъ бугеб т1абиг1атальул х1акъальулъ щвараб лъай г1ат1илъизабиялъе пайда босизе.

Литературияб курс лъазабулаго, ц1алдохъабазул хурхен гъабиялъулаб культураяльул (маданияталъул) даража борхула: гъезул лъугъуна монолог ва диалог г1уц1изеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, бат1и-бат1иял текстазда т1ад х1алт1изеги, жалго жидедаго ч1ун, учебникалъул баян кьолеб аппараталдаса пайда босизеги, словаразулъ къвариг1араб информация балагъизеги бугеб бажари.

Литературияб ц1алияльул дарсазда ц1алдохъан ругъунлъула бит1ун, гъалат1ал риччач1ого, ц1ализе. Бит1ун, чвахун ц1ализе бажарулеб лъимералъе гъоркъоса къот1ич1ого т1ахъал ц1ализе рокъула, гъесда лъала текстал ц1алияльул ва гъелгун х1алт1ияльул къаг1идаби, гъединго гъесда бажарула ц1аларал асаразул х1асил бич1ч1изе, живго жиндаго ч1ун, жиндие къвариг1араб т1ехъ т1аса бищизе ва гъелъие къимат къезе.

Литературияб ц1алияльул курсаль ц1алдохъабазул художествиял асарал ц1алиялде интерес бижизабула. Ц1алдохъаби ругъунлъула поэзиялъулаб раг1ул берцинлъи бич1ч1изе, раг1ул искусствояльул сипат-сураталъе къимат къезе.

Къокъго абун, «Литературияб цали» абураб предметлъ байбихъул классазда гемемерал, кIвар бугел масъалаби тIурала ва гьитIинаб лъимер гьоркъохъеб школалда лъикI цIалдезе хIадур гъабула.

Курсалъул гIаммаб характеристика ЦIалул дарсал гъарула тIоцебесеб классалдаса байбихъун (хIарпал малъулеб заман лъугIун хадуб), гьоркъоса къотIичIого, ункъабилеб класс лъугIизегIан. ЦIализе ругъун гъарулаго, мугъчIвай гъабула, тIоцебесеб классалда «Азбука» малъулаго, лъималазе щвараб лъаялдеги бажариялдеги.

ЦIалул курс гIуцIун буго магIарулазул, гIурусазул ва дагъистаналъул цогидал миллатазул хъвадарухъабазул ва шагIирзабазул художествиял асараздасан. Гъединго цIалул курсалъуль къун руго гIелмиялгин нахъгIунтIиялъулал асаралги. Художествиял ва гIелмиялгин нахъгIунтIиялъулал асарал дандекквеялъ квербакъула литературияб искусство жеги гъваридго бичIчIизе.

Литературияб цIалиялъул хIасил программаялъуль гъал хадусел бутIабазде бикъун буго:

1. Каламалъул тайпаби. Каламалъул культура;
2. Тексталда тIад гъабулеб хIалтIул тайпаби;
3. Художествияб асаралда тIад хIалтIи;
4. ЦIализе кколел асарал. ЦIалиялъул культура.

ТIоцебесеб **«Каламалъул тайпаби. Каламалъул культура»** абураб бутIаялъуль хъвазе ва цIализе, гIенеккизе ва гаргадизе бугеб бажариялде, ай каламалъул киналго тайпаби камиллъиялде кIвар буссиабун буго.

Программаяль т1алаб гьабулеб буго щибаб ц1алул дарсазда бит1ун, чвахун, бич1ч1ун ва пасих1го ц1алиялзул бажари камил гьабизе. Гьединаб бажари лъугьуна бат1и-бат1иял асарал, гьезул бут1аби гьоркьоса кьот1ич1ого ц1алиялдалъун.

Ункъабилеб классалда киналго ц1алдохъабаз хехго, рит1ун, рич1ч1ун, раг1абиккун текстал ц1алула. Слогалккун ц1алиялзул маг1на ккола ц1алдохъаби ц1алуль нахъахут1и. Ц1алул хехлги минуталда жаниб 70–80 раг1уде бахуна. Ц1ализе малгиялда цадахъ программаля к1вар буссиначула накъиталге г1ахъаллги гьабулев чиясда г1енеккизе, гьес бицараб жоялзул анализ гьабизе, гьелдаса аслияб, к1вар бугеб бат1а бахъизе, гьединго бицараб жо мух1кан гьабизе, суалал кьезе бугеб бажари лъугьинабиялде.

Программаялда кьураб материалаль квербакъула гаргадизе (ай жиндирго пикру загьир гьабизе, суалал лъезе ва гьезие жавабал кьезе, диалогалзуль г1ахъаллгизе, монолог г1уц1изе) бугеб бажари цебет1езабизеги. Ц1алдохъаби ругьунлзула жидеда себе мурад лъезе, бицунеб жоялда хадуб халккезе, гьелгие кьимат кьезе, цогидазухъ сабурго г1енеккизе ва гь.ц.

Программаялда к1удияб к1вар кьола хъвазе бугеб бажари цебет1езабиялдеги. Ц1алул дарсазда ц1алдохъаби ругьунлзула жидецаго текстал г1уц1изе, ц1аларал хабариял, сипатиял ва пикриял текстазул кьуч1алда изложениал ва кьокьал сочинениал хъвазе.

Программаялзул к1иабилеб бут1аялзуль ц1алдохъабаз лъай-хъвай гьабула **тексталда т1ад гьабулеб х1алт1ул тайпабазулгун**. Гьел ругьунлзула текст бут1абазде биххизе, гьел бут1абазда ц1арал лъезе, план г1уц1изе, ц1алараб текст кьокьго ва т1убанго бицине, тексталуль аслияб пикру жидерго раг1абаздалъун загьир гьабизе. Ц1алдохъабазда лъала текстал хабариял, сипатиял ва пикриял рук1ин. Гьезда бажарула тексталул х1асилги бет1ерги цоцазда рухъизе, ц1алул, г1елмиялгин нахъг1унт1иялзулал ва художествиял текстал рат1арахъизе, гьезул бугеб к1вар бихъизабизе.

Программаялъуль хасаб бак1 ккола **художествияб асаралда т1ад гъабулеб х1алт1иялъ**. Лъимал ругъунлъула художествиял ва нахъг1унт1иялъулал текстазулъ дунял бихъизабулел къаг1идаби цоцаздаса рат1арахъизе (муг1алимасул кумекалдалъун), художествиял ва г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал текстазул хаслъаби рич1ч1изе, жалго бет1ергъанал текстал г1уц1изе.

Ц1алдохъаби ругъунлъула художествияб асар бич1ч1изе ва гъелъие къимат къезе, гъеб г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал асараздаса бат1абахъизе. Гъезда лъала художествиял асаразул хаслъаби.

Программаялда къураб материалалда рекъон лъималаз чара гъеч1ого гъабизе ккола художествиял асаразул г1адатияб анализ: цин ц1алдохъабаз текст т1убанго лъазабула, цинги гъеб ц1алула ва гъелъул анализ гъабула, хадуб, художествиябгин эстетикияб къиматги къун, байбихъи ва ахир, загъир гъабураб аслияб пикру тесталъул х1асилалда ва ц1аралда дандеги ккун, ц1идасан гъеб тексталде к1вар буссилабула.

Художествиял асаразул анализ гъабулаго, ц1алдохъабаз лъугъабахъиназул тартиб ч1езабула, героязулгун ва гъез гъарурал ишазулгун лъайхъвай гъабула, жидергоги авторасулги герояздехун бугеб балагъи рагъула, ц1алараб жоялъул аслияб пикру загъир гъабула. Гъединаб анализалъ квербакъула моралиябгин рух1ияб бечелъи (ай гъудуллъи, адабх1урмат, лъик1лъи ва т1алаб-агъаз гъаби щиб кколебали) бич1ч1изе.

Программаялъуль бугеб материалалъ сверухъ т1абиг1аталдаги х1айваназул хъвада-ч1вадиялдаги хадуб халкквеялда бухъараб бажариги цебет1езабула. **«Ц1ализе кколел асарал. Ц1алиялъул культура»** абураб бут1аялъуль рихъизарун руго бат1и-бат1иял темаби ва гъезда т1асан ц1ализе кколел асарал. Ц1алдохъабаз ц1ализе кколел асаразда гъорлъе уна аваразул ва цогидал миллатазул раг1ул устарзабаз хъварал, лъималазул г1умруялде г1агарал, г1исинал, художествиял ва г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал асарал. Программаялда рекъон лъималазда лъазе ккола литератураляул киналго аслиял жанрал:

маргъаби, кучлдул, харбал, абиял, кицаби, бицанклаби, драмаялъулал асарал ва гъ.ц.

Гъаниб къураб тематика байбихъул школалъул гелалъул лъималазде глагараб буго. Тематикаялъул хласилалъ сверухъ бугеб дунялалдехун интерес бижизабула, лъималазул клвар буссинабула жидерго гел бащадаздехун ва цликлараздехун, тлабиглаталдехун, тарихалдехун, нильер ватаналъул культураялдехун бугеб гьоркъоблъиялде, гьединго тематикаялъ рес къола батли-батлиял автораз цого цо тематикаялда тласа хъварал асарал дандекквезе. Цлализе къураб тематикаялъ лъимералъул сверухъ дунял бичлчлизе бугеб интерес глатилъизабула, цлализе бугеб махщел цликклинабула ва цлалиялъул культура лъугъинабула. Гьелда тладеги, цлализе къурал асараз клудияб кумек гъабула лъималазе рухлиябгин эстетикияб тарбия къезе.

Курс лъуглун хадуб къолел хласилал

Напсиял хласилал

1. Жиндирго Ватаналде, Россиялъул ва Дагъистаналъул миллатазде ва гьезул тарихалде клудияб рокьи бижизаби.
2. Цогидал миллатазул маданияталдехун ва гьезул тарихалдехун, гьединго батлияб пикруялдехун цлуна-къараб балагьи бижизаби.
3. Цлалиялдехун лъимералъул интерес бижизаби.
4. Жинца гьарурал ишазул жавабчилъиги жибго жиндаго члараб, цогиялда бухьинчлеб хасиятги цебетлезаби.
5. Эстетикияб бичлчи лъугъинаби.
6. Цогидал гладамазе кумекалъе хладурав, ният лъиклав, хлалхъублъи гьечлев, гладамазе лъиклъи гъабулев инсан вахъинави.

7. Лъиданиги цадахъ х1алт1изеги шулияб гьоркъоблъи гъабизеги бугеб бажари цебет1езаби, т1адк1алъай бугеб, даг1бадулаб ах1вал-х1алалдаса ворч1изе нух батиялъул бажари цебет1езаби.

8. Творческияб х1алт1уде гъира ккезаби, ай творческияб къаг1идаялъ х1алт1изе бугеб бажари цебет1езаби.

Метапредметиял х1асилал

1. Бат1и-бат1иял жанразул ва тайпабазул текстал бич1ч1ун ц1ализе ругъунлъи, текстал к1алзул ва хъвавул формаялда г1уц1изе лъай.

2. Сверухъ т1абиг1аталда нахъг1унт1изеги цогидазулгун бухъен гъабизеги каламалдаса пайда боси.

3. Накъиталъе г1ахъаллъи гъабулев чиясухъ г1енеккизеги, диалогалъуль г1ахъаллъизеги, бат1и-бат1иял пикраби рук1иналъе мук1урлъизеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, гъелъие далил бачинеги разилъи.

4. Предметал дандекквезе, гъезул анализ ва синтез гъабизе, гъел г1аммлъизаризе, т1елазде рикъизе ва цоцада рельлъинаризе лъай.

5. Предметазул ва предметазда гьоркъор ругел бич1ч1иял лъай (цоцазулгун гьоркъоблъи, маданият, творчество, т1ехъ, асаралъул х1асил, художествияб текст ва гъ. ц.); гуманитариял (ай инсанасул, гъесул культураялъул, тарихалъул бицунел) ва эстетикал (ай искусствоялда, дунялалда ва г1адамазул г1умруялда жаниб берцинлъиялъул, гъайбатлъиялъул х1акъалъуль бицунел) предметазда гьоркъор ругел бухъенал рич1ч1и.

6. Ц1алиялда цере лъурал мурадал ва масъалаби рич1ч1изе ва гъел т1уразаризе лъай.

7. Цебе лъураб масъалаялда рекъон ц1алиялда хурхарал х1алт1аби планалда росизе, гъезда хадуб хелкквезе ва гъезие къимат къезе бугеб бажари лъугъинаби.

8. Цалулъ жиндирго лъикlал яги квешал хlасилал рихъизе бугеб бажари лъугъинаби.

9. Цебе лъураб мурад тlубаялъе гlоло цадахъ хlалтlизе бажари.

Предметиял хlасилал

1. Литература тlолабго дунялалъулаб ва миллияб культура гlадин бичlчlи, гъелъ рухlияб бечелъи ва гlадатал цlунулеллъи лъай.

2. Тlехъ культурияб бечелъи букlин бичlчlи.

3. Рагlул искусство гlадин художествиял асараздехун бербалагъи букlинаби.

4. Магlарулазул ва Россиялъул цогидал миллатазул литератураляул рухlияб бечелъи бичlчlи.

5. Инсан цветlезавиялъе литератураляул бугеб кlвар бичlчlи; Ватlаналъул ва гъелъул халкъалъул, сверухъ тlабигlаталъул, культураляул, лъикlлъи-квешлъиялъул, гъудул-гъалмагълъиялъул, ритlухълъиялъул хlакъалъулъ бичlчlи лъугъинаби; гъоркъоса къотlичlого цlалдезе кколеблъи бичlчlи.

6. Цlалиялъул бугеб кlвар бичlчlи; цlалиялъул батlи-батlиял тайпабаздаса пайда боси (лъай-хъвай гъабиялъул, аслияб жо балагъиялъул, тlасабищул, лъазабиялъул); героязул хъвада-чlвадиялъе къураб къимат хlужжабаздалъун къучlаб букlин бихъизабизеги, гъоркъоб лъураб жоялда тlаса жиндирго пикру загъир гъабизеги, текстазул батlи-батlиял тайпаби ричlчlизеги, гъезие къимат къезеги бажари.

7. Жиндие къваригlараб литература, живго жиндаго чlун, цогидазул кумек гъечlого, тlаса бищизеги цебе букlаралдаса цlикlкlараб информация бичlчlизе ва щевезе баян къолел тlахъал (источникал) хlалтlизаризеги бажари.

8. Батли-батлиял текстазул анализ гъабизе, ай гилляляулабгин цлехрехалъул бухъен члезабизеги, асаралъул аслияб пикру загъир гъабизеги, текст бутлабазде биххизеги, гъел бутлабазда цларал лъезеги, гладатаб план глуцлизеги, асаралъул загъирлъи, пасихлъи бихъизабулел алатал ратизеги, текст жиндирго раглабаздалъун цлидасан цлизеги бажари.

9. Батли-батлиял текстазда тлад хлалтлизеги, цлалул ва художествиял, гелмиялгин нахъгунтиялъулал текстазул хаслъаби рихъизаризеги бажари; художествиябгин творчествияб пагъму цебетлезаби; художествиял асаразда, суратазда тласан яги жиндирго хлалбихъиялъул хлакълъуль живго бетлержанаб текст глуцлизе бажари.

Курсалъул материал Каламалда ва цалиялда сверухъ гъарулел

хлалтлабазул тайпаби Гленеккун (гинтламун) раглааб жо

бичлчлизе бажари (аудирование)

Гинда раглааб цогидазул калам бичлчи. Цогидас цлалулеб асар гленеккун дандрекъон кколеб хлалаль бичлчи. Гленеккун раглааб асаралда тласа лъурал суалазе жавабал къезе бажари, лъугъа-бахъиналъул тартиб члезаби, раглааб каламалъул мурад бичлчи, гленеккун раглал гелмиялгин нахъгунтиялъулал ва художествиял асаразда тласа суалал лъезе бажари.

Авторасул стилалъул хаслъиялдаги каламалъул пасихлъиялдаги хадуб халкквезе бугеб бажари цебетлезаби.

Цали

Раглизабун цали. Раглабазуль слогал ва хларпал гьоркъор ричччлого ва гъел ругеб бакл хисичлого, раглаби, предложениял ва текстал биччлун, битлун цали. Слогалккун цалиялдаса байбихъун дагъ-дагъккун биччлун, битлун

т1уранго раг1аби ва раг1абазул дандраял ц1али; классалдаса классалде, т1убараб текст бич1ч1уледухъ, ц1алиялзул хехл1и ц1ик1к1инаби. К1удияб гуреп, г1ит1инаб текст пасих1го ц1али: ц1алулаго бит1ун абиялзул ва интонациялзул нормаби ц1уни; ц1алиялзул мурад бич1ч1и, ц1алулев чиясул ц1алараб асаралдехун бугеп гьоркьобл1и бихъизабизе бажариледухъ, интонациялдаса ва цоцазулгун бухъен гьабизе цере лъурал мурадазда ва масъалабазда рекъон х1инцлъизабун (хъадарлъизабун) яги хехлъизабун ц1алиялзул темпалдаса пайда боси. Интонацияги ц1унун, бат1ибат1иял тайпаялзул предложениял ц1али. Бат1и-бат1иял текстазул маг1наялзулал хаслъаби рич1ч1и ва интонациялзул кумекалдалъун гьел рихъизари. К1удияб гьеч1еп текст живго жиндаго ч1ун пасих1го ц1ализе бажари (ц1алулаго данде кколеб гьаракъ-бакъан ва хехл1и (темп) т1асабищизе, логикияб ударение бит1ун лъезе, лъалх1и гьабизе).

Сасун ц1али. Жанраялзул ва к1одолъи-г1ит1инлъиялзул рахъаль рич1ч1изе бигъаял асарал раг1изабун ц1алиялдаса дагъ-дагъккун сасун ц1алиялде рач1ин. Ц1алараб тексталзул маг1на бич1ч1и. Ц1алиялзул тайпа ч1езаби: лъазабиялзул, лъай-хъвай гьабиялзул ва т1асабищиялзул; тексталзулъ къвариг1араб информация балаг1и, гьелзул хаслъаби рич1ч1и.

Бат1и-бат1иял текстазда т1ад х1алт1и

IV класс Т1ехъалдаса ц1алараб жоялзул маг1на жидецаго боси (аслияб пикру жидерго раг1абаздалъун загьир гьаби); тексталзул бут1абазул маг1наялзулаб бухъен ч1езаби; ц1арулал предложенияздакъун яги суалаздакъун хабаралзул план г1уц1и.

Жидецаго г1уц1араб планалда рекъон яги аслиял раг1абазде мугъч1вайги гьабун, асаразул х1асил дурусго, къокъго, г1ат1идго бицин; цо ч1иванкъот1араб суалалда т1асан хабар г1уц1изе тексталзул материал бати. Хабар бицунаго, маг1наялзул тартиб ва дуруслъи ц1уни.

Хабаралъул героязул каламалъул хаслъабазухъ халкквей, гъезул ишал ва цогидаздехун ругел гъоркьорлъаби дандекквей. Героязул г1амал-хасияталъе ва раг1абазе къимат квей, герояздехун ва гъез г1ахьаллъи гъабулел лъугъабахъиназдехун авторасул ялъуни жидер бугеб бербалагъи загъир гъаби. Асаразда жанир кколел лъугъабахъиназул, героязул, сверухъ бугеб т1абиг1аталъул сипат-сурат цебеч1езабулел раг1аби рати (дандекквейял, эпитетал, метафорал, фразеологиял свераби).

Харбазул, куч1дузул, маргъабазул, кицабазул, абиязул, бицанк1абазул х1акъалъуль I–III классзда щвараб лъай шула гъаби. Художествиял текстал г1елмиял ва нахъг1унт1иялъулал текстаздаса рат1арахъизе ругъун гъари.

Библиографияб культура

Т1ехъ искусствоялъулаб хасаб тайпа. Т1ехъ – лъаялъул ищц. Ц1алул, художествиял ва къариг1арал баянал къолел (справкаялъулал) т1ахьал. Т1ехъалъул бут1аби: т1ехъалъул х1асил яги т1ехъалъул бут1рул, титулалъулаб гъумер, аннотация, суратал.

Живго жиндаго ч1ун аннотация хъвазе бажари.

Т1ахъазул тайпаби: художествиял асаразул т1ехъ, т1ехъ мажмуг1, данде гъарурал асаразул т1ехъ, цо ккураб заманалда бахъараб басма, баян къолел т1ахьал (справочник, ай сундулниги х1акъалъуль къокъаб ва дурусаб баян босизе рес бугеб т1ехъ, словарал, энциклопедиял, ай, къокъ гъабун, г1емерал г1елмабазул баян къолел т1ахьал).

Библиотекаяддаса жидее къвариг1арал т1ахьал росизе лъай. Лъималазул г1умруялде дандекколел словараздаса ва дурусаб баян босизе рес бугеб литератураяддаса пайда боси.

Художествияб асаралда тїад хїалтїи

Художествияб тексталъул хаслїаби, ай гьелъул цогидазда рельлїинчїел пасихїал, рекїелъе рортулел мацїалъул алатал рихъизари (мугїалимасул кумекалдалъун). Асаралъул хїасилги гьелъул цїарги дандрекъон кколеллїи бичїчїи.

Цїалараб асаралъул хїасил рухїиябгин эстетикаяб букїин бичїчїи, героязул хьвада-чївади ритїухъ гьабулеб гїилла бачинеги гьезул ишазе кьимат кьезеги бажари.

Пасихїал, рекїелъе рортулел мацїалъул алатаздаса (синонимаздаса, антонимаздаса, дандекквездаса, эпитетаздаса) пайдаги босун, живго жиндаго чїун, текст цїи гьабун бицин. Кьураб тексталъе хасаб лексикаялдаса пайдаги босун, гьеб тексталъул кївар бугеб ва жибго жиндаго чїараб гїадаб цо лъугьа-бахъин цїи гьабун бицин (мугїалимасул кумекалдалъун). Тїахъазул текстазе суратаздалъун баян кьей.

Асаралъул героясе характеристика кьей (гьесул сипат-сурат, хасаб тїабгї, хасият-гїамал, калам ва гьес гьарулел ишал рихъизари). Лъугьа-бахъиналъе ва героясе характеристика кьолел рагїаби ва предложенил тесталъуль рати. Художествияб асаралъул героясул ишалъул анализ гьабизе ва гьеб иш ритїухъ гьабизе гїилла бачине бажари. Героязул ишал цоцазда дандекквей. Героялдохун авторасул бугеб бербалагьїи тїатинаби.

Художествиял асарал жиндирго рагїабаздалъун рициналъул кьагїидаби лїай (дуруго бицин, гьоркьоса бищун бицин ва кьокьго бицин). Мухїканго, дуруго текст бицин (текст бутїабазде биххи, щїабаб бутїаялъул ва тїубараб тексталъул аслияб пикру загьир гьаби, щїабаб бутїаялъе ва тїубараб тексталъе цїарал кьей): тексталъул кесекалъул аслияб пикру загьир гьаби, кївар бугел яги аслиял рагїаби рихъизари, цїарал лїей; план гїуцїи ва гьелда рекъон тїубанго текст мухїканго жиндирго рагїабаздалъун бицин. Кьураб асаралъул кесек гьоркьоса бищун бицин: асаралъул героясе характеристика кьей (тексталъуль героясул хїакъалъуль хабар гїуцїизе рес кьолел рагїаби ва предложенил тїаса рищи), иш лъугьараб бакїалъул хїакъалъуль бицин (тексталъуль иш лъугьараб бакїалъул

х1акъалъуль бицине рес къолел раг1аби ва предложенил т1асарици). Бат1и-бат1иял асараздаса цоцада дандекколел герозул сипат-суратал, гъезул ишал ва гъез г1ахъаллъи гъабулел лъугъабахъинал дандекквезе. Шиг1риял асарал ц1алулаго, г1исинал лъугъа-бахъинал, ишазул т1олалго рахъал рихъизе бугеб гъунар цебет1езаби.

Лъугъа-бахъиназул ва сюжеталъул ин цебеккунго бич1ч1иялъул бажари цебет1езаби.

Ц1алул, г1елмиялгин г1адатал х1асил бугел ва цогидалги текстазда т1ад х1алт1и Асаралъул ц1ар ва гъеб ц1ар асаралъул х1асилалда дандрекъон кколеблъи бич1ч1и. Ц1алул, г1елмиялгин г1адатал х1асил бугел текстазул хаслъаби, мух1кан гъарун, ч1езари. Бат1и-бат1иял тайпабазул текстазул анализ гъабиялъул г1адатиял къаг1идабазулгун лъай-хъвай гъаби: тексталъул аслияб пикру загъир гъаби, г1иллябгин х1асилалъул бухъен ч1езаби (г1илла гъеч1еб х1асил бук1унаро). Текст бут1абазде биххи. Гъел бут1абазул темаби баян гъари. К1вар бугел яги аслиял раг1аби ралагъи. Текст ц1идасан бициналъул алгоритм г1уц1и. Схемаялда, моделалда, к1вар бугел, аслиял раг1абазда мугъги ч1ван, текст ц1идасан бицин. Текст г1ат1идго, ай дурусго бицин. Текст къокъго бицин (ай тексталъул х1асилалъуль аслияб, к1вар бугеб жо бихъизаби). Справкаялъулаб (бат1и-бат1ияб жоялъул баян къолеб) материалалда, г1амлъизабулел суалазда ва ц1алул т1адкъаязда т1ад х1алт1изе бажари.

Гаргадизе, к1алъазе бажари (каламалъул культура) Диалог каламалъул тайпабазул цояб кколеблъи бич1ч1и. Диалогалъул хаслъи: лъурал суалал рич1ч1изеги, гъезие жавабал къезеги, тексталда т1аса жинцаго суалал къезеги, хабар-к1алалда вугев чиясул каламалъухъ, гъеб калам гъоркъоса къот1ич1ого, к1вар къун г1енеккизеги, гъоркъоб лъураб асаралда т1аса х1еренго жиндир пикру загъир гъабизеги бажари. Каламалъул низам ц1уни. К1алзул гъунаралъул халкъиял асаразул къуч1алда иш гъабиялъул, г1адамазда гъорлъ вук1иналъул низамалъулгун яги къаг1идажалъулгун лъай-хъвай гъаби.

Раг1иялда т1ад х1алт1и (раг1ул бит1араб ва хъвалсараб маг1наги гьелъул г1емер маг1наги бук1ин лъай), активиял раг1абазул нахърател дагъабги ц1убазаби.

Монолог каламалъул тайпабазул цояб кколеблъи бич1чи. Лъурал суалазда яги къураб темаялда т1асан к1удияб гьеч1еб калам г1уц1изеги ва гьелъул аслияб пикру загъир гъабизеги бажари. Цалараб ялъуни раг1араб жоялъул х1асил бицин. Жинца бицунеб пикруялъул план г1уц1и. Жинца бицунеб жоялъул мурадалда рекъон к1алъаялъул къаг1идаби т1аса риши. Суратазда ва ц1алараб яги къураб темаялда т1асан к1алзул формаялда къокъаб хабар г1уц1и.

Хъвадари (хъвавул каламалъул культура) Хъвавул каламалъул нормаби ц1уни: х1асил ц1аралда рекъонккезаби (гьелъуль героязул г1амал-хасият, иш лъугъараб бак1 ва тема бихъизаби). Хъвавул каламалъуль пасих1ал, рек1елъе рортулел мац1алъул алатал (синонимал, антонимал, дандекквеял) х1алт1изари. Хъвавул текст дурус гъаби.

Къураб темаялдаги, ц1аларал асараздаги т1асан гьит1иналго сочинениял хъвай.

Ц1ализе кколел асарал

Маг1арулазул ва цогидал миллатазул раг1ул устарзабаз хъварал, лъималазул г1умруялде г1агарал, г1исинал, художествиял ва г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал асарал.

Ц1ализе кколел асаразул жанрал: маг1арулазул ва цогидал миллатазул халкъиял маргъаби, куч1дул, харбал, абиял, кицаби, бицанк1аби, абундачал, драмаялъулал асарал ва гь.ц.

Тематикаялъ гъорлъе рачуна лъаг1алил 4 заманалъул, Ват1аналъул, гьелъул тарихалъул ва т1абиг1аталъул, нилъер х1айваназул ва х1анч1азул, лъик1лъиялъул, рит1ухълъиялъул, вацлъиялъул ва гьудуллъиялъул, г1адамазул лъик1абги

квешабги хъвада-чІвадиялъул, яхІ-намусалъул хІакъалъуль, гъединго эркенаб захІматалъул, лъималазул гІумруялъул ва сахаватал ишазул, ракълие ва эркенлъиялъе гІоло къркъолел бахІарзазул хІакъалъуль бицунел асарал.

ЦІалул курсалъуль темабазул къадар

4 класс

Бищунго къарияб жо – рии, бищунго бечедаб жо – хасалихълъи

Роол ва хасалихълъиялъул хІакъалъуль рагІул устарзабаз хъварал асарал. Риидал рукІарал рекІелгъезул ва хІухъбахъиялъул, хаслихъе хурул ва ахил бачІин рукъалде буссина-биялъуль цІалдохъабаз гъабулеб гІахъаллъиялъул гарачІвари.

Дунги дир гъалмагъзабиги

Лъималазул гІумруялъул, гъез гъабулеб гъудул-гъалмагъ-лъиялъул, захІматалдехун гъезул бугеб гъоркъоблъиялъул бицунел харбал, кучІдул, маргъаби ва кицаби.

ТІабигІат цІуни

Пагараб тІабигІат, рухІчаголъаби ва рохъал цІуниялъул хІакъалъуль рицунел харбал, кучІдул ва маргъаби.

ЛъикІабин сунда абулеб, квешабин сунда абулеб?

ГІадамазул гъоркъорлъабазул, унго-унгоял гъудулзабазул ва гъалмагъзабазул, лъикІабги квешабги хъвадачІвадиялъул, яхІ-намусалъул хІакъалъуль рицунел харбал, кучІдул, маргъаби, кицаби, бицанкІаби ва абиял.

Гьудуллъиялъ бахъулареб хъала букӀунареб

Халкъазул вацӀгиялъул ва гьудуллъиялъул бицунел кучӀдул, харбал ва маргъаби.

Хасел

Хасалил тӀабигӀаталъул хӀакъалъуль рагӀул устарзабаз хъварал асарал.

Халкъияб кӀалзул гьунаралъул асарал

Аваразул ва цогидал миллатазул маргъаби, кицаби, абиял ва бицанкӀаби.

ТӀабигӀат берцинаб их

Ихдалил тӀабигӀат чӀаголъулеб куцалъул, гьелъул берцинлъиялъ гьабулеб асаралъул, ихдалил байрамазул бицунел асарал.

Нилъер адабият ва маданият РухӀияб ва материалаиб

маданияталъул, рукӀа-рахъиналъул, захӀматалъул, хъвада-чӀвадиялъул, адабияталъул хаслъабазул, къагӀидабазул, гӀадатазул, гӀумру гьабулеб куцалъул хӀакъалъуль бицунел асарал. МагӀарул устарзабазул хӀакъалъуль харбал ва кучӀдул (ГӀоцӀаль, Унсоколо, РахатӀа, ГӀанди).

МугӀрузул улка

Дагъистаналъул мацӀазул, халкъазул тарихалъул, эркенлъиялъе гӀоло къркъарал бахӀарзазул (Шамилил, ГъазимухӀамадил, ХӀамзатил ва гь.ц.) биографиялъул хӀакъалъуль бицунел асарал.

Класс тун къватІсеб цІали

ЦІализе кколеб материал. Аваразул ва цогидал миллатазул рагІул устарзабаз хъварал, лъималазул гІумруялде гІагарал гІисинал асарал. **ЦІалул тематика.** ГІадамазул цоцадехун рукІунел гъоркъорлъабазул, лъикІабги квешабги хъвада-чІвадиялъул, яхІнамусалъул, рухІияб ва материалаияб маданияталъул, рукІа-рахъиналъул, Дагъистаналъул тарихалъул, халкъазул эркенлъиялъе гІоло къркъарал бахІарзазул хІакъалъуль бицунел асарал.

ТІехъалъулгун гъабулеб хІалтІи. Лъималазда лъазе ва бажаризе ккола:

- лъималазул гІумруялда хурхараб тІехъ балагъизе ва жидецаго цІализе;
- лъагІалил тІоцебесеб бащалъиялда анкьида жаниб 3–6 гъумералде, лъагІалил кІиабилеб бащалъиялда 15–20 гъумералде рахарал асарал цІализе;
- цІалараб жоялъул къокъго хІасил бицине;
- мугІалимас къураб ялъуни жидецаго гІуцІараб планалда рекъон героясул хІакъалъуль хабар гІуцІизе.

Адабияталъул теориялъул хІакъалъуль лъазе кколел авалиял баянал (практикияб къагІидаялъ лъазаризе)

ПасихІал, рекІелъе рортулел мацІалъул алатал, ай *синонимал*, *антонимал*, *эпитетал*, *дандекквеял*, *метафорал*, *олицетворениял* тексталъуль рати ва практикияб къагІидаялъ гъел ратІа гъаризе лъай (мугІалимасул кумекалдалъун).

Художествиял асар, *рагІул искусство, автор (хабар бицине гьунар бугев чи, хабар бицунев чи), тема, герой (гьесул сипат-сурат, гьес гьабураб иш, загьир гьарурал пикраби, гьесул калам); героялдехун авторасул бугеб бербалагьи* гІадал литературиял бичІчиял лъай (мугІалимасул кумекалдалъун).

Хабариял, сипатиял ва пикриял текстазул гІуцІиялъул хаслъабазул хІакъалъуль гІаммаб бичІчи щвей. Прозаялъулаб (харбихъего хъвараб) ва шигІрияб калам, шигІрияб асаралъул хаслъаби рихъизари (ритм /гъаракъ рекъей/, рифма).

Асаразул жанр. КІалзул гьунаралъул халкъиял ва авторасул асарал (ратІарахъизе).

КІалзул гьунаралъул халкъиял асаразул гьитІинал жанрал (кинидохъ ахІулел кучІдул, абиял, кицаби, бицанкІаби ва абундачал): гьезул магІна бичІчи, гьел цоцздаса ратІарахъизе лъай.

ХІайваназул, рукІа-рахъиналъулал ва гІажаибал маргъаби. Маргъабазул художествиял хаслъаби: маргъадулаб герой, пасихІал, рекІелъе рортулел мацІалъул алатал, гІуцІи. Литературияб (авторасул) маргъа.

Хабар, кечІ – жанраялъул, гьезул гІуцІиялъул хІакъалъуль гІаммаб бичІчи.

Творческияб хІалтІи

ЦІаларал асаразда рельгъарал харбал гІуцІи яги маргъаби ургъи, сипатияб яги пикрияб цо-цо рахъ хабаралъуль ккезаби; мугІалимасул суалазул кумекалдалъун маргъаялъул сюжет гІатІид гъаби.

Литературияб асар, ролаздеги бикъун, цІали; гьелъул инсценировка гъаби, гьеб пасихІго цІали ва мацІалъул ресаздалъун асаралъул хІакъалъуль бицин, хисараб тексталда гІад гьабулеб хІалтІул батІи-батІиял

къагИидабазулгун лъай-хъвай гъаби ва гъездаса пайда боси (гИиллаябгин хИасилалъул бухъен чIезаби, рукIарахъиналъул тартиб ва хIалтIи гъабиялъул этапал цIуни).

ТЕМАТИКИЯБ ПЛАН
4 КЛАСС (34 сагIат, анкъида жаниб 1 сагIат)

№	Дарсил тема	Темаялъе баян	СагIат	Бихъизабураб къо		Рокъобе хIалтIи
				Программияб къо	ХIужжаялъул къо	
1.	МагIарулал. ЦIалдохъан. ХIадисил ирсилав. Русланги Людмилаги.	Литературияб цIалул учебникалъулгун лъай-хъвай гъаби. Учебникалъул шартIиял ишараби. Учебникалда жаниб бугеб материалалъулгун лъайхъвай гъаби. Словарь. Темаялда лъураб цIаралъулгун лъайхъвай гъаби. Текст мухIканго жиндирго рагIабаздалъун бицин. Асаралъул героясе характеристика къей. Текст бутIабазде биххи ва гъезие цIарал къей. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 3-12 «МагIарулал» рекIехъе лъазабизе. Хабаралъул къокъаб хIасил бицине лъазабизе. КечI пасихIго цIализе лъазабизе.

2.	<p>Риидахъ балагъун йиго мун, эбел. Хъах1илаб ц1ад. Хасалихъльи. Муг1рузул сухъмахъал. Авар миллаталъул нек1о заманалъул харбалги бат1и-бат1иял куч1дулги. Хасалихъльи.</p>	<p>Риидалил т1абиг1ат цебеч1езабулел асарал. Риидал лъимал х1алт1араб, гъез х1ухъбахъи гъабураб куцалъул х1акъалъуль харбал, куч1дул, гара-ч1вариял. Асаразул героязе характеристика къей. Щвараб лъаялъе къимат лъей.</p>	1			<p>Гъум. 12-22 Хабаралъул къокъаб х1асил бицине лъазабизе Куч1дул пасих1го ц1ализе лъазаризе. «Хасалихъльи» рек1ехъе лъазабизе.</p>
3.	<p>Ц1унц1ра. Къарумги сахаватги. «Гъимлару» рагъ. Пионер Лёня. Бац1ил кеч1.</p>	<p>Темаялда лъураб ц1аралъулгун лъай-хъвай гъаби. Маг1арулазул хъвадарухъабазул г1агараб Ват1аналъул сипат-сурат себе ч1езабулел т1абиг1ат ц1унизе ккей загъир гъабулел асарал. Текстал пасих1го ц1али. Асаразул жанрал. Асаразул аслияб маг1на. Художествияб тесталъул къуч1алда хабар г1уц1и. Щвараб лъаялъе къимат лъей.</p>	1			<p>Гъум. 24-38 Кеч1 пасих1го ц1ализе лъазабизе. Маргъадул къокъаб х1асил бицине. Къурал суалазе жавабал къезе х1адурлъизе.</p>

4.	<p>Церги бакъучги. Гьудулгьялда хурхарал кицаби ва абиял. Гьудулгьалмагългьялгьул хлакългьулъ кицаби. Табиглаталдехун магларулазул бербалагъи. Сордо лъик1.</p>	<p>Табиглат цлуниялгьул хлакългьулъ халкъиял асарал: кицаби, маргъаби, бицанклаби. Табиглат цлунизеккей загьир гьабулел асарал. Табиглаталда кколел хисабасиял. Гьезул бугеб клвар. Щвараб лъаялъе кьимат лъей.</p>	1			<p>Гьум. 39-54 Таса рищун кицаби лъазаризе. Маргъаялгьул къокъаб хласил бицине лъазабизе.</p>
5.	<p>Хикмат. Маккалги чанахъанги. Царал бох. Глунклазулги кутузулги хабар. Гьитинав найихъан.</p>	<p>Текст пасих1го цлализе, цлалулаго битлун абиялгьул ва интонациялгьул нормаби цлуни, цлалиялгьул мурад бич1чи. Асаразул жанрал члезари. Асаразул аслияб маг1на бич1чи. Жидерго пикру загьир гъаби. Асаралъе къураб царалгьул анализ гъаби. Асаралгьул героясе кьимат кьей. Хабаралгьул рух1ияб бечелъи бихъизаби. Тема члезаби. Текст бутлабазде биххи.</p>	1			<p>Гьум. 55-63 Маргъабазул къокъл хласилал ричине лъазаризе. Кеч1 пасих1го цлализе лъазабизе. Кьурал суалазе жавабал кьезе хладурлъизе.</p>

6.	Гъабигъанги гъобоги. Щай дунялалда гъадиган лъик1 бугеб? Г1ака г1одараб куц. Ват1ан.	Г1агараб т1абиг1ат, рух1ч1аголъаби ва рохъал ц1униялъул х1акъалъуль рицунел харбал. Художествияб асар г1енеккун бич1ч1и, жидерго пикру загъир гъаби. Х1айванаде ва цоги бат1и-бат1иял рух1ч1аголъиязде г1адамазул бербалагъи. Ват1аналъул къадру борхатго ц1унизе ккеялда т1ад х1алт1и	1			Гъум. 67-77 Хабаразул къокъал х1асилал рицине лъазаризе. «Ват1ан» рек1ехъе лъазабизе.
7.	Эбелги т1инч1ги. Лъарал г1умру. К1удил маргъа. Ц1одорав вас.	Темаялда лъураб ц1аралъулгун лъай-хъвай гъаби. Художествияб асар бич1ч1и; гъалат1ал риччач1ого, текстал ц1али. Г1агараб т1абиг1ат, рух1ч1аголъаби ва рохъал ц1униялъул х1акъалъуль рицунел харбал. Жидерго пикру загъир гъаби. Асаралъе къураб ц1аралъул анализ гъаби. Хабаралъул рух1ияб бечелъи бихъизаби.	1			Гъум. 77-92 Хабаразул ва маргъабазул къокъал х1асилал рицине лъазаризе.

8.	Сандук1. Рек1еда вати. Адаб. Дида гыкъани, дица абила... Гьудулъи. Нильер умумузул г1акълаби.	Г1адамазул гьоркьорлъабазул, унго-унгоял гьудулзабазул ва гьалмагъзабазул, лъик1абги квешабги хьвада-ч1вадиялъул, ях1-намусалъул х1акъалъуль рицунел харбал ва куч1дул.	1			Гьум. 93-107 Хабаразул кьокъал х1асилал рицине лъазаризе. «Адаб» рек1ехъе лъазабизе.
9.	Гьудуллъиялъул кеч1. Бищунго кьуватаб ярагъ.	Художествияб асар пасих1го ц1ализе ва гьелъул х1асил г1енеккун бич1чи. Авторасул тексталдаса пайдаги босун, вацлъиялъул ва гьудуллъиялъул х1акъалъуль хабар г1уци.	1			Гьум. 109-115 Кеч1 пасих1го ц1ализе лъазабизе. Хабаралъул кьокъаб х1асил бицине лъазабизе.
10.	Гьудул. Гьудулъи лъилгун кквелеб? Гьудул г1емерасе талих1аб дунял.	Халкъазул вацлъиялъул ва гьудуллъиялъул бицунел куч1дул. Асаралда т1асан жиндирго пикру загьир гъаби. Асаразул героязул ишазе кьимат кьей.	1			Гьум. 116-119 Куч1дул пасих1го ц1ализе лъазаризе. Кьурал суалазе жавабал кьезе х1адурлъизе.

11.	МагIарулай. Къисас. Хинаб хасел. «ГIурхъо». Ихги хаселги.	Хасалил тIабигIаталъул хIакъалъуль рагIул устарзабаз хъварал асарал. КучIдул дандекквей, гъел рекIехъе лъазари. Хасалил тIабигIаталъул суратал рахъи.ЦIалараб асаралда тIасан жиндирго пикру загъир гъаби. Асаразул героязул ишазе къимат къей. Щвараб лъаялъе къимат къей.	1			Гъум. 120-133 Хабарахул къокъал хIасилал рицине лъазаризе. «Хинаб хасел» рекIехъе лъазабизе.
12.	ГIадилал-Самудилал. ХъахIилаб цIад. Хасел. ГIайнал макъу. ГъитIинаб ёлка.	Хасалил тIабигIаталъул хIакъалъуль рагIул устарзабаз хъварал асарал. Героязул гIамалхасияталъе ва рагIабазе къимат къей. ХIасилалда тIасан къурал сулазе къокъго жавабал къей.	1			Гъум. 134-144 Къокъаб хIасил бицине лъазабизе.
13.	Бищунго кутакаб жо. Гъабигъанасул лъимал.	ГIумруялдехун, гIадамаздехун ва тIабигIаталдехун авторасул ялъуни жидер бугеб бербалагъи загъир гъаби. Героязул гIамал-хасияталъе ва рагIабазе къимат къей.	1			Гъум. 145-151 Къокъаб хIасил бицине лъазабизе.

14.	Битарабиц. Ралъад щай хъудулеб? Бакъулги Моцлролги къец. Бакъуе лагълъи гъаби кин байбихъараб? Сихлирлъи лъие къураб?	Темаялда лъураб цларалъулгун лъай-хъвай гъаби. Асарал цлализе ва цлаларал асаразул хласил гленеккун бичлчли. Аслиял лъугъа-бахъиназде балагъун, маргъаялъул план глуцли. Планалда рекъон мухлканго яги тласабищун маргъаялъул хласил бицин. Темаялда тласан щвараб лъаялъе жинцаго къимат лъезе. Планалда рекъон мухлканго яги тласа бищун маргъаялъул хласил бицине. Темаялда тласан щвараб лъаялъе жинцаго къимат лъей.	1			Гъум. 154-166 Къокъаб хласил бицине лъазабизе.
15.	Хламаги оцги. Бесдалав. Кицаби ва абиял. Их. Цер ва бакъ. Их. Их. Ихдалил кечл. Чиярал.	Аваразул ва цогидал миллатазул маргъаби, кицаби, абиял. Халкъиял ва литературиял маргъаби дандекквей. Текстазул тайпаби. Литературиял маргъабазул хаслъаби. Темаялда лъураб цларалъулгун лъай-хъвай гъаби. Ихдалил тлабиглат члагольулеб куцалъул, гълъул берцинлъиялъ гъабулеб асаралъул, ихдалил байрамазул бицунел асарал.	1			Гъум. 167-186 Кицаби ва абиял лъазаризе. Маргъабазул къокъл хласилал рицине лъазаризе.

		Ихдалил тлабиглат члаголъулъб куц бицунел асарал. Аслияб пикру жидерго раглабаздалъун загъир гъаби. Щвараб лъаялъе къимат кьей.				
16.	Къвалул хоро. Рахъухъирш. Меседил клукъмахх. Гъайбатав инсан, глажаибав тохтур. Адабияталъул машгъурав захматчи. Узун-хлажил хлакъалъуль чанго рагли.	Асаразул героязе характеристика кьей. Текст буглабазде биххи. Асаразуль ихдалил гламатал рихъизари, ихдалил тлабиглаталъул сурат бахъи. Темаялда лъураб цларалъулгун лъай-хъвай гъаби. Клудиял асаразул хласил жидерго раглабаздалъун цидасан бицин. Рухлияб ва материял маданияталъул, рукларахъиналъул, захматалъул, хъвадчлвадиялъул, адабияталъул хаслабазул, къагладабазул, гадатазул, глумру гъабулеб куцалъул хлакъалъуль бицунел асарал. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 186-210 Къокъаб хласил бицине лъазабизе.

17.	Исаак Ньютонги вехъги. МагIарул росу. Нилъер районал. Авар литературияб мацIги, брлмацIги, диалекталги. Шамил. Шамилиде. ГъазимухIамад Хунзахъе богун ин. Шамил имам асирлъуде ккей. МагIарул халкъалъул мацIал.	Вехъасулги кIудияв гIалимчиясулги гIакълабазул накъит. Дагъистаналъул мацIазул, халкъазул тарихалъул, эркенлъиялъе гIоло къркъарал бахIарзазул (Шамил, ГъазимухIамадил, ХIамзатил ва гъ.ц.) биографиялъул хIакъалъулъ бицунел асарал.	1			Гъум. 211-235 Хабаралъул къокъаб хIасил бицине лъазабизе. КечI пасихIго цIализе лъазабизе.
-----	--	---	---	--	--	--

